

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES



ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ  
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

**«Ζητήματα εφαρμογής του δικαιώματος στην μη αυτοενοχοποίηση σε ποινικές  
διαδικασίες, υπό το πρίσμα της ενωσιακής δικαιοταξίας»**

**“Issues of application of the right against self-incrimination in criminal  
proceedings, in the light of the EU jurisdiction”**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡ. ΞΕΝΟΣ

(ΑΜ.:1221Μ075)

Αθήνα, 2023

**Τριμελής Επιτροπή:**

**Όλγα Τσόλκα**, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (**Επιβλέπουσα**)

**Δημήτριος Γιαννουλόπουλος**, Καθηγητής Goldsmiths University of London

**Νικόλαος Λίβος**, Επίκουρος Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών



Copyright © Ιωάννης Χρ. Ξένος, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Η εργασία είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιεί πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνονται όλες οι νομικές και διοικητικές συνέπειες σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι η εργασία αποτελεί προϊόν λογοκλοπής ή προϊόν τρίτων.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

## Συντομογραφίες

ΔΕΕ: Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΣΑΠΔ: Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα

ΕΔΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση/Ευρωπαϊκή Επιτροπή

ΕΕΣ: Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης

ΕΚ: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

ΕΟΚΕ: Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή

ΕΠΕΔΕΥ: Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων

ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΥΘΔ: Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

ΚΟΚ: Κώδικας Οδικής Κυκλοφορίας

ΝομΒιβλ.: Νομική Βιβλιοθήκη

ΟΔΔΑ: Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΠοινΔικ.: Ποινική Δικαιοσύνη

ΠοινΧρ.: Ποινικά Χρονικά

ΣΕΕ: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

ΣΛΕΕ: Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΧΘΔΕΕ: Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

αιτιολ.: αιτιολογική

αριθ.: αριθμός

βλ.: βλέπε

εδ.: εδάφιο

Εκδ.: εκδόσεις

εκδ.: έκδοση

ενδ.: ενδεικτικά

επ.: επόμενα

επιμ.: επιμέλεια

λ.χ.: λόγου χάρη

μειοψ.: μειοψηφία

παρ.: παράγραφος/παράγραφοι

πρβλ.: παράβαλε

π.χ.: παραδείγματος χάριν

σελ.: σελίδα

σκ.: σκέψη/σκέψεις

σσ.: σελίδες

τεύχ.: τεύχος

τόμ.: τόμος

υποσ: υποσημείωση

App: Application

BLR: Beijing Law Review

CJEU: Court of Justice of the European Union

DNA: De(s)oxyriboNucleic Acid

ECBA: European Criminal Bar Association

ECLR: European Criminal Law Review

ECtHR: European Court of Human Rights

EJCCLCJ: European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice

EU: European Union

EUAFR (FRA): European Union Agency for Fundamental Rights (Fundamental Rights Agency)

HRLR: Human Rights Law Review

IJEP: International Journal of Evidence & Proof

JECLP: Journal of European Competition Law & Practice

JICL: Journal of International & Comparative Law

LEAP: Legal Experts Advisory Panel

MAD: Market Abuse Directive

MAR: Market Abuse Regulation

NJECL: New Journal of European Criminal Law

RECL: Review of European and Comparative Law

al.: alia

v.: versus

## Περιεχόμενα

Συντομογραφίες .....	3
Περιεχόμενα .....	6
Περίληψη .....	8
Εισαγωγή .....	9
<b>A. Οι ρυθμιστικές προβλέψεις των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην Οδηγία 2016/343. ....</b>	<b>11</b>
<b>I. Πεδίο εφαρμογής: Οι διαδικασίες, τα πρόσωπα και οι χρόνοι. ....</b>	<b>11</b>
1. Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής: Η έννοια των «ποινικών διαδικασιών».....	12
2. Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής: Η περίπτωση των νομικών προσώπων.....	13
3. Χρονικό πεδίο εφαρμογής: Η απόδοση της ιδιότητας του υπόπτου/κατηγορουμένου.....	15
4. Εδαφικό πεδίο εφαρμογής: Η εξαίρεση του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιρλανδίας και της Δανίας.....	18
<b>II. Ουσιαστικό περιεχόμενο: Τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης ως πτυχές του τεκμηρίου αθωότητας. ....</b>	<b>19</b>
1. Πρώτος περιορισμός: Ερωτήσεις ταυτοποίησης (« <i>questions relating to the identification</i> »).....	20
2. Δεύτερος περιορισμός: Αδικήματα ήσσονος σημασίας (« <i>minor offences</i> »)...	24
3. Τρίτος περιορισμός: Άσκηση εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού.....	27
4. Τέταρτος περιορισμός: Δυσμενή συμπεράσματα από την σιωπή (« <i>Adverse inferences of silence</i> »).....	35
5. Πέμπτος περιορισμός: Δικαστική εκτίμηση παράνομων αποδείξεων.....	39
<b>B. Η θέση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στο παράγωγο ενωσιακό δίκαιο.....</b>	<b>44</b>
<b>Γ. Ο δυναμικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην νεότερη της Οδηγίας 2016/343 νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ. ....</b>	<b>46</b>
<b>I. Οι θέσεις του ΔΕΕ. ....</b>	<b>46</b>
1. <i>D.B. v. Consob</i> , Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2021. ....	46
2. <i>QR</i> , Διάταξη της 24ης Σεπτεμβρίου 2019.....	49
3. <i>Ποινική διαδικασία κατά DELTA STROY 2003</i> , Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα, 09.06.2022.....	50

<b>II. Οι θέσεις του ΕΛΔΑ.</b>	51
1. <i>Kalnėnienė v. Belgium</i> (31.01.2017), <i>Caruana v. Malta</i> (15.05.2018) και <i>El Khalloufi v. The Netherlands</i> (26.11.2019)	51
2. <i>De Lege v. The Netherlands</i> (04.10.2022).	52
3. <i>Bajić v. North Macedonia</i> (10.06.2021).	54
<b>Δ. Η εφαρμογή των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην εθνική δικαιοταξία των κρατών-μελών υπό το καθεστώς της Οδηγίας 2016/343</b>	54
<b>I. Ζητήματα πρακτικής ομοιομορφίας στο πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης</b>	55
<b>II. Ζητήματα πρακτικής ομοιομορφίας στην εφαρμογή των δικαιωμάτων και ιδίως των περιορισμών αυτών</b>	57
1. Πρώτος περιορισμός: Ερωτήσεις ταυτοποίησης (« <i>questions relating to the identification</i> »)	57
2. Δεύτερος περιορισμός: Αδικήματα ήσσονος σημασίας (« <i>minor offences</i> »)	58
3. Τρίτος περιορισμός: Άσκηση εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού	58
4. Τέταρτος περιορισμός: Δυσμενή συμπεράσματα από την σιωπή (« <i>Adverse inferences of silence</i> »)	60
5. Πέμπτος περιορισμός: Δικαστική εκτίμηση παράνομων αποδείξεων	62
<b>Ε. Αξιολόγηση της πρακτικής των κρατών-μελών – Συμπεράσματα</b>	63
<b>Πίνακας Βιβλιογραφίας</b>	65
Α. Βιβλία	65
Β. Άρθρα	65
<b>Πίνακας Νομοθεσίας</b>	69
Α. Διεθνής Νομοθεσία	69
Β. Ενωσιακή Νομοθεσία	70
<b>Πίνακας Νομολογίας</b>	72
Α. ΕΔΔΑ	72
Β. ΔΕΕ	76
<b>Διάφορα Κείμενα</b>	77
Α. Ενωσιακά Έγγραφα	77
Β. Λοιπά Έγγραφα	80

## Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται την εφαρμογή του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, πτυχή του οποίου αποτελεί και το δικαίωμα σιωπής και συνεξετάζεται, από τα κράτη-μέλη της ΕΕ, όπως αυτό ρυθμίζεται στο ενωσιακό δίκαιο. Ειδικότερα, εξετάζονται οι ρυθμιστικές προβλέψεις των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην Οδηγία 2016/343 (υπό Α), η θέση τους στο παράγωγο ενωσιακό δίκαιο (υπό Β), ο δυναμικός τους χαρακτήρας στη νεότερη της Οδηγίας 2016/343 νομολογία των ΔΕΕ και ΕΔΔΑ (υπό Γ), η εφαρμογή τους στην εθνική δικαιοταξία των κρατών-μελών υπό το καθεστώς της Οδηγίας (υπό Δ) και, τέλος, γίνεται αξιολόγηση της πρακτικής των κρατών-μελών και εξάγονται συμπεράσματα (υπό Ε). Σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει την ορθή ερμηνεία των σχετικών ενωσιακών ρυθμίσεων και τα ζητήματα που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή τους από τα κράτη-μέλη.

This dissertation deals with the application of the right against self-incrimination, an aspect of which is the right to silence and is considered together, by the EU member states, as it is regulated in the EU law. In particular, the regulatory provisions of the rights of silence and non-incrimination in Directive 2016/343 (under A), their position in secondary EU law (under B), their dynamic nature in the newer of Directive 2016/343 jurisprudence of the CJEU and ECtHR (under C), their application in the national jurisdiction of the member states under the Directive (under D) are examined and, finally, the practice of the member states is evaluated and conclusions are drawn (under E). The purpose of the work is to highlight the correct interpretation of the relevant EU regulations and the issues that arise during their implementation by the member states.

**Λέξεις-κλειδιά:** *ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο; δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, δικαίωμα σιωπής; Οδηγία 2016/343; ενωσιακή δικαιοταξία.*

**Keywords:** *European criminal law; right against self-incrimination; right to silence; Directive 2016/343; EU jurisdiction.*



## Εισαγωγή

Στις 30 Νοεμβρίου 2009 το Συμβούλιο της ΕΕ ψήφισε έναν Οδικό Χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες.<sup>1</sup> Ήδη από το 1999, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε, είχε αναγνωρισθεί η ανάγκη να διαμορφωθούν κοινές ελάχιστες προδιαγραφές του δικονομικού δικαίου προκειμένου να διευκολυνθεί η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, με σεβασμό των θεμελιωδών αρχών του δικαίου των κρατών-μελών.<sup>2</sup> Στις 11 Δεκεμβρίου 2009, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατέστησε τον Οδικό Χάρτη μέρος του «Προγράμματος της Στοκχόλμης — Μια ανοικτή και ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες», καλώντας την Επιτροπή να εκτιμήσει κατά πόσον το τεκμήριο της αθωότητας, επί παραδείγματι, θα έπρεπε να εξετασθεί για την προώθηση της βελτίωσης της συνεργασίας στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων των υπόπτων και των κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες.<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup> Ψήφισμα του Συμβουλίου της 30ής Νοεμβρίου 2009 (ΕΕ C 295 της 04.12.2009, σελ. 1). Μάλιστα, κατά τις διαπραγματεύσεις του Οδικού Χάρτη, υπήρξαν δύο αντιπροσωπείες κρατών-μελών που πρότειναν την προσθήκη μέτρου σχετικά με το τεκμήριο αθωότητας και το δικαίωμα σιωπής, η οποία όμως δεν πλειοψήφησε: Βλ. Έγγραφο Συμβουλίου 12531/09, 31.07.2009, σελ. 8, *in fine*. Ωστόσο, στο σημείο 2 του Ψηφίσματος ορίστηκε ότι τα προβλεπόμενα στον Οδικό Χάρτη δικαιώματα μπορούν να συμπληρωθούν από άλλα δικαιώματα.

<sup>2</sup> Ομοίως, αιτιολ. σκ. 6. Βλ. *Willems A.*, *The Principle of Mutual Trust in EU Criminal Law*, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2021, σσ. 140-144; *Wieczorek I.*, *The Legitimacy of EU Criminal Law*, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2020, σσ. 141-167; *Giannouloupoulos D.*, *Improperly Obtained Evidence in Anglo-American and Continental Law*, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2019, σσ. 176-177.

<sup>3</sup> «Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης — Μια ανοικτή και ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες» (ΕΕ C 115 της 04.05.2010, σελ. 1), σελ. 10, σημείο 2.4.. Η προσθήκη του τεκμηρίου αθωότητας αποτέλεσε πρόταση της Ιταλικής Αντιπροσωπείας. Η Σουηδική Προεδρία που ήταν θετικά διακείμενη σε μια τέτοια αναφορά πρότεινε συμβιβαστικά την παραδειγματική αναφορά του τεκμηρίου αθωότητας, ως δικαιώματος συμπληρωματικού των δικαιωμάτων που ήδη αναφέρονταν στον Οδικό Χάρτη, στο τελικό κείμενο του Προγράμματος. Η πρόταση αυτή πλειοψήφησε. Βλ. *Cras St./Erbeznic A.*, *The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure*, σε *EuCrIm*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 25; *Klimek L.*, *Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law*, Springer International Publishing, Switzerland, 2017, σσ. 591-594.

Κατ' εφαρμογή των μέτρων του Οδικού Χάρτη, τον Νοέμβριο του 2013 η Επιτροπή εξέδωσε τις τρεις τελευταίες προτάσεις Οδηγιών για την ολοκλήρωση εφαρμογής του, μεταξύ των οποίων και για την ενίσχυση του τεκμηρίου αθωότητας.<sup>4</sup> Η πρόταση βασίστηκε εν πολλοίς στις γνώμες και απόψεις των ενδιαφερομένων φορέων αλλά και ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων που συμπεριλήφθηκαν στην Πράσινη Βίβλο της Επιτροπής του 2006 για το τεκμήριο αθωότητας και επικαιροποιήθηκαν στις αρχές του 2013.<sup>5</sup> Μετά από αλληπάλληλες διαβουλεύσεις και ικανό αριθμό συμβιβασμών<sup>6</sup>, στις 9 Μαρτίου 2016, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο εξέδωσαν την Οδηγία 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας.<sup>7</sup> Η Οδηγία αυτή αποτέλεσε το τέταρτο νομοθετικό μέτρο του Οδικού Χάρτη του Συμβουλίου για τα δικονομικά δικαιώματα των υπόπτων και κατηγορουμένων και έπρεπε να ενσωματωθεί στα κράτη-μέλη έως την 1<sup>η</sup> Απριλίου 2018.<sup>8</sup>

Στο κείμενο της Οδηγίας 2016/343 κατοχυρώθηκαν το δικαίωμα σιωπής και το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες. Τα ζητήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή τους στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών-μελών δυνάμει της Οδηγίας αποτελούν και το αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

---

<sup>4</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD).

<sup>5</sup> Ομοίως, αιτιολ. σκ. 18-23, σσ. 5-6.

<sup>6</sup> Βλ. *Cras St./Erbeznik A.*, The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure, *σε* *Eu crim*, τεύχ. 1, 2016, σσ. 26-27.

<sup>7</sup> Οδηγία 2016/343 (EE L 65 της 11.03.2016, σελ. 1).

<sup>8</sup> Μέχρι τότε είχαν εκδοθεί τρία μέτρα σύμφωνα με τον Οδικό Χάρτη, δηλαδή οι Οδηγίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου: α) 2010/64/EE σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (EE L 280 της 26.10.2010, σελ. 1), β) 2012/13/EE σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (EE L 142 της 01.06.2012, σελ. 1) και γ) 2013/48/EE σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (EE L 294 της 06.11.2013, σελ. 1). Βλ. Οδηγία 2016/343, αιτιολ. σκ. 8.

## **A. Οι ρυθμιστικές προβλέψεις των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην Οδηγία 2016/343.**

Στο άρθρο 2 της Οδηγίας 2016/343 οριοθετείται το πεδίο εφαρμογής της. Στο τελικό άρθρο 7 προβλέφθηκαν οι ρυθμίσεις των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες. Ακόμη, στο άρθρο 10(2) προβλέφθηκε η υποχρέωση εξασφάλισης των δικαιωμάτων των προσώπων αυτών και του δίκαιου χαρακτήρα των διαδικασιών κατά την εκτίμηση των καταθέσεων ή των αποδεικτικών στοιχείων που προέκυψαν κατά παράβαση των ανωτέρω δύο δικαιωμάτων.<sup>9</sup> Η ερμηνεία των επιμέρους διατάξεων αυτών των άρθρων, λαμβανομένης υπόψιν της εξελικτικής τους διαμόρφωσης κατά τη νομοθετική διαδικασία, σε συνδυασμό και με τις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας, είναι απαραίτητη για την αξιολόγηση των ζητημάτων εφαρμογής των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης από τα κράτη-μέλη. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας (υπό I) και το ουσιαστικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης με τους περιορισμούς τους (υπό II).

### **I. Πεδίο εφαρμογής: Οι διαδικασίες, τα πρόσωπα και οι χρόνοι.**

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Οδηγίας, αυτή εφαρμόζεται «στα φυσικά πρόσωπα που είναι ύποπτα ή κατηγορούμενα σε ποινική διαδικασία, σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας από τη στιγμή που ένα πρόσωπο θεωρείται ύποπτο ή κατηγορείται για τέλεση αξιόποινης πράξης ή εικαζόμενης αξιόποινης πράξης μέχρι την απόφαση για την τελική εκτίμηση του κατά πόσον το εν λόγω πρόσωπο διέπραξε τη σχετική αξιόποινη πράξη και μέχρι η εν λόγω απόφαση να καταστεί οριστική.» Παρακάτω εξετάζονται η έννοια των «ποινικών διαδικασιών» (υπό 1) και τα πρόσωπα που αφορά (υπό 2), η χρονική στιγμή κατά την οποία αποδίδεται η ιδιότητα του υπόπτου σε ένα πρόσωπο και αφετηριάζει την εφαρμογή της Οδηγίας (υπό 3) και, τέλος, οι εξαιρέσεις τριών κρατών-μελών από την εφαρμογή της Οδηγίας (υπό 4).

---

<sup>9</sup> Balsamo A., The Content of Fundamental Rights, σε Kostoris R. (επιμ.), Handbook of European Criminal Procedure, Springer International Publishing, Switzerland, 2018, σσ. 113-120; Klimek L., Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law, Springer International Publishing, Switzerland, 2017, σσ. 635-645; Nagy A., The presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings in Directive (EU) 2016/343, σε EIS, τόμ. 12, τεύχ. 1, 2016, σσ. 5-9.

## 1. Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής: Η έννοια των «ποινικών διαδικασιών».

Σύμφωνα με την αρχική πρόταση της Επιτροπής, η Οδηγία θα εφαρμοζόταν μόνο σε ποινικές διαδικασίες και όχι σε διοικητικές που επισύρουν κυρώσεις ή πολιτικές.<sup>10</sup> Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε εκφράσει τον ενδοιασμό ότι τα κράτη-μέλη θα απέφευγαν την εφαρμογή της Οδηγίας μέσω συγκεκριμένων ποινικών διαδικασιών υπό τον χαρακτηρισμό τους ως διοικητικών. Για τον λόγο αυτό, είχε προτείνει η Οδηγία να εφαρμόζεται και σε ανάλογες διαδικασίες ποινικής φύσεως που επισύρουν συγκρίσιμες κυρώσεις κατασταλτικού ή αποτρεπτικού χαρακτήρα, ανεξαρτήτως του ποινικού χαρακτηρισμού της διαδικασίας, λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του ΕΔΔΑ.<sup>11</sup> Ο αντίλογος της Επιτροπής και του Συμβουλίου ήταν ότι η έννοια των «ποινικών διαδικασιών» συνιστά αυτόνομη έννοια του ενωσιακού δικαίου ερμηνευόμενη από το ΔΕΕ. Ως εκ τούτου, συμβιβαστικά, προστέθηκε στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας ότι αυτή θα πρέπει να ισχύει μόνο για τις ποινικές διαδικασίες, ρητώς αποκλεισμένων των διοικητικών και των αστικών<sup>12</sup>, σύμφωνα με την ερμηνεία του ΔΕΕ, με την επιφύλαξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ.

Εντούτοις, το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει ότι καθοριστικής σημασίας για τη δυνατότητα εφαρμογής του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, πτυχή του οποίου αποτελεί και το δικαίωμα σιωπής, είναι να εκκρεμεί ή ακόμη και να αναμένεται ποινική δίωξη και όχι απαραίτητα να έχει ασκηθεί.<sup>13</sup> Εν προκειμένω, αναφορικά με τις διοικητικές διαδικασίες ποινικού χαρακτήρα, ανακλύπει το παράδοξο ότι ο ενωσιακός νομοθέτης στην Οδηγία, ενώ φαίνεται να λαμβάνει υπόψην του τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία τις συμπεριλαμβάνει στο ερμηνευτικό πεδίο του άρθρου 6 ΕΣΔΑ κατ’

---

<sup>10</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. Οδηγίας 6, σελ. 13.

<sup>11</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογία 8, 9, 39, αιτιολ. έκθεση, σσ. 10-11, 27, 39. Ομοίως, είχε γνωμοδοτήσει και η ΕΟΚΕ, βλ. Γνωμοδότηση της ΕΟΚΕ με θέμα «Πρόταση οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας» COM(2013) 821 final — 2013/0407 (COD), (C 226 της 16.07.2014, σελ. 63), σσ. 66-67, σκ. 3.4.1.-3.4.7..

<sup>12</sup> Πρβλ. Οδηγία 2016/343 (ΕΕ L 65 της 11.03.2016, σελ. 1), αιτιολ. σκ. 11.

<sup>13</sup> Βλ. ΕΔΔΑ, *Marttinen v. Finland*, Απόφαση της 21.04.2009 (App no 19235/03), σκ. 58-66.

εφαρμογή των κριτηρίων *Engel*,<sup>14</sup> τελικά δεν τις περιλαμβάνει. Κατ' αποτέλεσμα, προκύπτει το ΕΔΔΑ να προσδίδει διευρυμένο περιεχόμενο και κατά συνέπεια διευρυμένη προστασία και για αυτές τις διαδικασίες. Αντίθετα, η Οδηγία καταρχήν παρέχει περιορισμένη προστασία, αφήνοντας, ωστόσο, μια δικλείδα διαφυγής μέσω της επιφύλαξης και παραπομπής στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Βέβαια, ο συμβιβασμός αυτός μεταξύ των ενωσιακών νομοθετικών οργάνων δεν συνιστά παράδειγμα καλής νομοθέτησης. Ωστόσο, δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός ότι σκοπός της Οδηγίας είναι να θεσπίσει ελάχιστους κοινούς δικονομικούς κανόνες στα κράτη-μέλη.

Αυτό σημαίνει ότι ο εθνικός εφαρμοστής, που δεσμεύεται και από την ΕΣΔΑ, θα πρέπει να εφαρμόσει τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης και σε αυτές τις διαδικασίες, αφού το ΕΔΔΑ έχει ρητώς αναγνωρίσει την εφαρμογή τους σε αυτές, έστω και με ορισμένους περιορισμούς.<sup>15</sup> Την θέση αυτή υιοθέτησε και το ΔΕΕ στην υπόθεση *D.B. v. Consob*,<sup>16</sup> όπως εκτίθεται παρακάτω<sup>17</sup>.

## **2. Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής: Η περίπτωση των νομικών προσώπων.**

Στην εξεταζόμενη Οδηγία, η Επιτροπή είχε προτείνει να περιοριστεί ρητά το υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής της στα φυσικά πρόσωπα, περιορισμός που δεν υπήρχε ρητώς στις μέχρι τότε εκδοθείσες Οδηγίες κατ' εφαρμογή του Οδικού Χάρτη.<sup>18</sup> Ειδικότερα, είχε παρατηρήσει ότι, στο πλαίσιο της νομολογίας του ΔΕΕ σχετικά με το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, η προστασία του τεκμηρίου αθωότητας διαβαθμίζεται ανάλογα με το αν αφορά φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ, σε υποθέσεις ανταγωνισμού για παράδειγμα, είχε αναγνωρίσει ορισμένες φορές ότι οι

---

<sup>14</sup> Αντί πολλών, βλ. ΕΔΔΑ, *Chap Ltd v. Armenia*, Απόφαση της 04.05.2017 (App no 15485/09), σκ. 41-44.

<sup>15</sup> Αντί πολλών, βλ. ΕΔΔΑ, *De Lege v. Netherlands*, Απόφαση της 04.10.2022 (App no 58342/15), σκ. 60-68.

<sup>16</sup> ΔΕΕ, C-481/19, Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2021 (τμήμα μείζονος σύνθεσης), *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*, σκ. 42, 45.

<sup>17</sup> Υπό Γ.Ι.1..

<sup>18</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. 26-27,49, σσ. 7,11; *Lamberigts S.*, *The Directive on the Presumption of Innocence: A Missed Opportunity for Legal Persons?*, σε *Eu crim*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 36.

επιχειρήσεις μπορούν να υποχρεωθούν να παρέχουν πληροφορίες που θα μπορούσαν να τις ενοχοποιήσουν.<sup>19</sup>

Από την πλευρά του, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζήτησε να εφαρμοστεί η Οδηγία και σε νομικά πρόσωπα στα κράτη-μέλη όπου υπάρχει η έννοια της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων.<sup>20</sup> Ωστόσο, το Συμβούλιο και η Επιτροπή, διαφώνησαν έντονα με αυτή την θέση και τελικά το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υποχώρησε.<sup>21</sup> Μολαταύτα, συμφωνήθηκε να συμπεριληφθεί σχετική διατύπωση στις αιτιολογικές σκέψεις ότι το τεκμήριο αθωότητας για τα νομικά πρόσωπα: α) θα πρέπει να διασφαλίζεται από τις υφιστάμενες νομοθετικές εγγυήσεις, ιδίως όπως ορίζονται στην ΕΣΔΑ και ερμηνεύονται στη νομολογία του ΕΔΔΑ, και β) θα πρέπει να καθοριστεί, υπό το πρίσμα της εξέλιξης αυτών, εάν θα χρειαστεί οποιαδήποτε δράση της Ένωσης.<sup>22</sup>

Το ζήτημα που προκύπτει από την επιλογή αυτή του ενωσιακού νομοθέτη είναι ότι αποδεικτικά στοιχεία που συλλέγονται κατά παράβαση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης σε διοικητικές διαδικασίες ποινικού χαρακτήρα σε νομικά πρόσωπα, που καταρχήν δεν καλύπτονται από το εφαρμοστικό πεδίο της Οδηγίας, μπορούν να εισφερθούν νομίμως σε ποινικές διαδικασίες κατά των διευθυνόντων τους φυσικών προσώπων.<sup>23</sup> Έτσι, τα δικαιώματα αυτά των φυσικών προσώπων φαλκιδεύονται όταν το έλλειμα προστασίας των νομικών προσώπων χρησιμοποιείται από τις διωκτικές αρχές για να συγκεντρωθεί αποδεικτικό υλικό που να θεμελιώνει ποινικές κατηγορίες σε βάρος των φυσικών.<sup>24</sup> Αυτό συμβαίνει κατ' εξοχήν όταν τα

---

<sup>19</sup> Βλ. παρατεθείσα στην Πρόταση: ΔΕΕ, C-301/04 P, Απόφαση της 29.06.2006, *Επιτροπή κατά SGL Carbon*, σκ. 41-42, σελ. I-5967.

<sup>20</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογία 8, 9, 39, αιτιολ. έκθεση, σσ. 10-11, 27, 39. Βλ. *Cras St./Erbeznik A.*, *The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure*, σε *Eucrim*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 28.

<sup>21</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 11112/15, 29.07.2015 σελ. 4, υποσ. 1.

<sup>22</sup> Οδηγία 2016/343 (ΕΕ L 65 της 11.03.2016, σελ. 1), αιτιολ. σκ. 12-15.

<sup>23</sup> *Lamberigts S.*, *The Directive on the Presumption of Innocence: A Missed Opportunity for Legal Persons?*, σε *Eucrim*, τεύχ. 1, 2016, σσ. 36-42.

<sup>24</sup> Το ζήτημα αυτό είχε επισημανθεί ήδη σε επίπεδο εμπειρογνομόνων πριν την σύνταξη της Πρότασης της Επιτροπής: Βλ. *ECBA Response to the Commission's Proposal for a Directive on Certain Aspects of the Presumption of Innocence and of the Right to be Present at Trial*, 06.11.2014, σκ. 18-20; *FAIR*

διευθύνοντα φυσικά πρόσωπα υποχρεώνονται στο πλαίσιο διοικητικών διαδικασιών σε βάρος των νομικών προσώπων να απαντήσουν σε ερωτήσεις ή να παράσχουν έγγραφα ή άλλα στοιχεία με την απειλή επιβολής διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα.

Την ανωτέρω θέση, όπως εξετάζεται παρακάτω <sup>25</sup>, αναγνώρισε εμμέσως πλην σαφώς το ΔΕΕ στην απόφασή του στην υπόθεση *D.B. v. Consob*. Εκεί το Δικαστήριο δέχτηκε ότι δεν απαιτείται να επιβάλλεται σε φυσικό πρόσωπο κύρωση λόγω της άρνησής του να παράσχει στην αρμόδια αρχή απαντήσεις από τις οποίες ενδέχεται να προκύψει η ευθύνη του για παράβαση που τιμωρείται με διοικητικές κυρώσεις ποινικού χαρακτήρα ή η ποινική ευθύνη του. <sup>26</sup> Κατά συνέπεια, σε περιπτώσεις κρατών-μελών που εφαρμόζουν δυαδικό σύστημα κυρώσεων με την παράλληλη επιβολή διοικητικών κυρώσεων σε βάρος νομικών προσώπων και ποινικών κυρώσεων σε βάρος φυσικών προσώπων, όπου χρονικά προηγούνται οι πρώτες, τότε: α) τα φυσικά πρόσωπα που εξετάζονται ως διευθύνοντα τα νομικά δικαιούνται να μην παρέχουν έγγραφα και να μην απαντούν σε ερωτήσεις που δύνανται να τα καταστήσουν ποινικώς υπεύθυνα σε μεταγενέστερες ποινικές διαδικασίες, ενώ β) τυχόν απειλή τους με την επιβολή κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα για τη μη συνεργασία τους, όπως προστίμων, συνιστά παραβίαση των δικαιωμάτων μη αυτοενοχοποίησης και σιωπής αντίστοιχα.

### **3. Χρονικό πεδίο εφαρμογής: Η απόδοση της ιδιότητας του υπόπτου/κατηγορουμένου.**

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Οδηγίας, αυτή εφαρμόζεται σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Ωστόσο, για την αποτελεσματική εφαρμογή αυτής, κρίθηκε σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι η Οδηγία εφαρμόζεται από τη στιγμή που ένα πρόσωπο

---

Trials LEAP, Joint position paper on the proposed directive on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings, Νοέμβριος 2014, σκ. 14, σελ. 9.

<sup>25</sup> Υπό Γ.Ι.1..

<sup>26</sup> ΔΕΕ, C-481/19, Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2021 (τμήμα μείζονος σύνθεσης), *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*, σκ. 44-45, 55. Βλ. *Lonardo L.*, The Veiled Irreverence of the Italian Constitutional Court and the Contours of the Right to Silence for Natural Persons in Administrative Proceedings: Judgment of the Court (Grand Chamber) 2 February 2021, Case C-481/19, *DB v Consob*, σε *ECLR*, τόμ. 17, τεύχ. 4, 2021, σσ. 711-713; *Πετρόπουλο Β.*, Η εφαρμογή της αρχής *nemo tenetur* κατά την διαδικασία επιβολής κύρωσης με χαρακτηριστικά ποινής, σε *The Art of Crime*, τεύχ. 11, Νοέμβριος 2021, σσ. 252, 256.

αποκτά την ιδιότητα του υπόπτου ή κατηγορουμένου ακόμα και για εικαζόμενη αξιόποινη πράξη, ανεξαρτήτως της γνώσης του προσώπου για την ιδιότητά του αυτή. Έτσι, από την αιτιολογική σκέψη 12 προκύπτει ότι ακόμη και αν οι αρμόδιες αρχές ενός κράτους-μέλους παρέλειψαν μέσω επίσημης ειδοποίησης ή με άλλο τρόπο να γνωστοποιήσουν στο ερευνώμενο πρόσωπο την ιδιότητα που του αποδίδουν, αυτό απολαμβάνει των δικαιωμάτων που του παρέχει η Οδηγία.<sup>27</sup>

Ωστόσο, στην εξεταζόμενη Οδηγία δεν γίνεται αναφορά στα πρόσωπα που αρχικώς καλούνται ως μάρτυρες και εν συνεχεία καθίστανται ύποπτοι/κατηγορούμενοι κατά τη διάρκεια εξέτασης στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, γεγονός που μπορεί να προκαλέσει αβεβαιότητα στο κατά πόσον τα καλύπτει. Βέβαια, παραδόξως, σχετική αναφορά γίνεται στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Εκεί προβλέπεται ότι όταν ένα πρόσωπο, όπως ένας μάρτυρας, καταστεί ύποπτος ή κατηγορούμενος θα πρέπει να προστατεύεται από τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, λαμβανομένης υπόψιν της νομολογίας του ΕΔΔΑ.<sup>28</sup> Μάλιστα, ορίζεται ότι αν κατά τη διάρκεια τέτοιας εξέτασης πρόσωπο που δεν είναι ύποπτος/κατηγορούμενος καταστεί τέτοιος, η εξέταση θα πρέπει να ανασταλεί αμέσως, έως ότου γνωστοποιηθεί στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο ότι είναι ύποπτος/κατηγορούμενος και ότι μπορεί να ασκήσει πλήρως τα

---

<sup>27</sup> Η διευκρίνιση αυτή έγινε, καθώς το πεδίο εφαρμογής των προγενέστερων τριών Οδηγιών κατ' εφαρμογή του Οδικού Χάρτη εκκινούσε από την γνώση του προσώπου ότι του αποδιδόταν η ιδιότητα του υπόπτου/κατηγορουμένου. Η αναφορά σε «εικαζόμενη αξιόποινη πράξη» προστέθηκε για πραγματικές περιστάσεις όπου ένα γεγονός έχει συμβεί, πλην όμως δεν έχει εξακριβωθεί ακόμα να έχει προκύψει από αξιόποινη πράξη. Βλ. *Cras St./Erbeznik A.*, The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure, σε *EuCrIm*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 28. Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Aleksandr Zaichenko v. Russia*, Απόφαση της 18.02.2010 (App no 39660/02), σκ. 41-43; ΕΔΔΑ, *Simeonovi v. Bulgaria*, Απόφαση της 12.05.2017 (App no 21980/04), σκ. 110-111.

<sup>28</sup> Σύμφωνα με αυτή, ένα άτομο αποκτά την ιδιότητα του υπόπτου όχι όταν του αποδοθεί επίσημα, αλλά όταν οι εθνικές αρχές έχουν εύλογους λόγους να υποπτεύονται ότι το άτομο αυτό εμπλέκεται σε ποινικό αδίκημα, ενώ ακόμη και αν διεξάγεται ανάκριση και ο ύποπτος θεωρείται επίσημα ως μάρτυρας, μπορεί να απολαμβάνει τα δικαιώματα του άρθρου 6 ΕΣΔΑ. Βλ. ΕΔΔΑ, *Brusco v. France*, Απόφαση της 14.10.2010 (App no 1466/07), σκ. 47; ΕΔΔΑ, *Wanner v. Germany*, Απόφαση της 23.10.2018 (App no 26892/12), σκ. 26.



δικαιώματα που προβλέπονται από εκείνη την Οδηγία.<sup>29</sup> Την θέση αυτή είχε υποστηρίξει και η Επιτροπή στην αρχική της πρόταση<sup>30</sup> αλλά και το Κοινοβούλιο<sup>31</sup> κατά τη νομοθετική διαδικασία της εξεταζόμενης Οδηγίας, αλλά δεν αποτυπώθηκε ρητώς στο τελικό κείμενο. Επομένως, κατά συστηματική ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου, λαμβανομένης υπόψιν και της νομολογίας του ΕΔΔΑ που το αναγνωρίζει, και ο μάρτυρας θα πρέπει να εξοπλίζεται με τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης για γεγονότα που μπορούν να τον καταστήσουν ύποπτο/κατηγορούμενο σε ποινική διαδικασία.

Απολύτως συναφής με την απόδοση της ιδιότητας του υπόπτου/κατηγορουμένου είναι και η ενημέρωση για τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Η αρχική πρόταση της Επιτροπής ήταν πιο αναλυτική στο ζήτημα αυτό, προβλέποντας άμεση ενημέρωση των υπόπτων/κατηγορουμένων για το δικαίωμά τους να παραμείνουν σιωπηλοί, σύμφωνα με την Οδηγία 2012/13/ΕΕ. Η ενημέρωση αυτή θα έπρεπε να περιλαμβάνει το περιεχόμενο του δικαιώματος σιωπής, καθώς και τις συνέπειες της επίκλησης του δικαιώματος και της παραίτησης από αυτό.<sup>32</sup> Το Κοινοβούλιο πρότεινε ακόμη πιο λεπτομερή αναφορά,<sup>33</sup> ωστόσο το Συμβούλιο διαφώνησε θεωρώντας την πλεονάζουσα, δεδομένης της αναφοράς για την υποχρέωση ενημέρωσης στο άρθρο 3(1)(ε) της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών<sup>34</sup>. Κατά συνέπεια, συμβιβαστικά, η πρόταση της Επιτροπής παραλείφθηκε. Βέβαια, δεν θα πρέπει να παραγνωρισθεί το γεγονός ότι η υποχρέωση ενημέρωσης στην ανωτέρω Οδηγία δεν περιλαμβάνει και τις συνέπειες άσκησης του δικαιώματος σιωπής ή παραίτησης από αυτό, ούτε γίνεται ρητή αναφορά και στο δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, όπως συμβαίνει στην Οδηγία 2013/48/ΕΕ για την πρόσβαση σε δικηγόρο! Ωστόσο, στις αιτιολογικές σκέψεις 31-32

---

<sup>29</sup> Οδηγία 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας [...] (ΕΕ L 294 της 06.11.2013, σελ. 1), αιτιολ. σκ. 21.

<sup>30</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. 13, σελ. 4.

<sup>31</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογία 11, σελ. 11.

<sup>32</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. 33, σελ. 8.

<sup>33</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογίες 44-45, σελ. 30-32.

<sup>34</sup> Οδηγία 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 142 της 01.06.2012, σελ. 1).

της εδώ εξεταζόμενης Οδηγίας προβλέπεται κατά την ενημέρωση βάσει των άρθρων 3 και 4 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών να παρέχονται πληροφορίες και για το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης. Η νομοθετική ασυνέπεια στη συγκεκριμένη ρύθμιση είναι πρόδηλη.

Τέλος, η εξεταζόμενη Οδηγία εφαρμόζεται έως ότου ληφθεί τελική απόφαση για τον οριστικό προσδιορισμό του εάν το πρόσωπο έχει διαπράξει τη σχετική αξιόποινη πράξη ή όχι. Αυτό συμβαίνει, δηλαδή, όταν δεν είναι πλέον εφέσιμη η οριστική απόφαση. Ωστόσο, διευκρινίζεται στην αιτιολογική σκέψη 12 ότι νομικές ενέργειες και ένδικα μέσα που διατίθενται αφού η εν λόγω απόφαση έχει καταστεί οριστική («*definitive*»), συμπεριλαμβανομένης της προσφυγής στο ΕΔΔΑ, δεν θα πρέπει να εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας.

#### **4. Εδαφικό πεδίο εφαρμογής: Η εξαίρεση του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιρλανδίας και της Δανίας.**

Σύμφωνα με τις αιτιολογικές σκέψεις 50 και 51 της Οδηγίας, τα κράτη-μέλη του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιρλανδίας και της Δανίας επέλεξαν να μην δεσμεύονται από την εξεταζόμενη Οδηγία. Τα δύο πρώτα δυνάμει των άρθρων 1 και 2 του Πρωτοκόλλου 21 της ΣΕΕ και της ΣΛΕΕ και το τρίτο δυνάμει των άρθρων 1 και 2 του Πρωτοκόλλου 22 της ΣΕΕ και της ΣΛΕΕ, που τους παρέχουν αυτή τη δυνατότητα. Κατά συνέπεια, η Οδηγία δεν εφαρμόζεται στην επικράτειά τους.<sup>35</sup> Εντούτοις, τα εδώ εξεταζόμενα δικαιώματα κατοχυρώνονται στα κράτη αυτά δυνάμει της ΕΣΔΑ.<sup>36</sup>

---

<sup>35</sup> Αν και συμπτωματικά η Ιρλανδία στοιχείται σε μεγάλο βαθμό με τις εξεταζόμενες ρυθμίσεις της Οδηγίας. Βλ. *Pivaty A. et al.*, Strengthening the protection of the right to remain silent at the investigative stage: What role for the EU legislator?, σε NJECL, τομ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 427-448; *Daly Y.*, Ireland: Curtailment of the right to silence through statutory adverse inferences, σε NJECL, τομ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 347-364; *Daly Y. et al.*, When you say nothing at all: Invoking inferences from suspect silence in the police station, σε IJEP, τόμ. 26, τεύχ. 3, 2022 σσ. 249-270.

<sup>36</sup> Πλέον, μάλιστα, το Ηνωμένο Βασίλειο έχει αποχωρήσει από την ΕΕ. Βλ. *Giannouloupoulos D.*, Fair Trial Rights in the UK Post Brexit: Out with the Charter and EU Law, in with the ECHR?, σε NJECL, τομ. 7, τεύχ. 4, 2016, σσ. 390-392.

## II. Ουσιαστικό περιεχόμενο: Τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης ως πτυχές του τεκμηρίου αθωότητας.

Το άρθρο 6(3) ΣΕΕ ορίζει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου της. Αντίστοιχα, σύμφωνα με το άρθρο 6(1) ΣΕΕ, αναγνωρίζονται τα δικαιώματα, οι ελευθερίες και οι αρχές που περιέχονται στον ΧΘΔΕΕ, ο οποίος είναι νομικά ισότιμος με τις Συνθήκες και δεσμεύει τα ενωσιακά όργανα και τα κράτη-μέλη όταν εφαρμόζουν ενωσιακό δίκαιο <sup>37</sup>. Το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, ενώ το άρθρο 48 ΧΘΔΕΕ διασφαλίζει το τεκμήριο αθωότητας και έχει την ίδια έννοια και εμβέλεια με το δικαίωμα που κατοχυρώνεται από το άρθρο 6(2-3) της ΕΣΔΑ. <sup>38</sup> Σε διεθνές επίπεδο, το τεκμήριο αθωότητας διασφαλίζεται από το άρθρο 11(1) της ΟΔΔΑ με την ίδια διατύπωση <sup>39</sup> και το άρθρο 14(2) του ΔΣΑΠΔ με παρόμοια διατύπωση <sup>40</sup>.

Τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης δεν αναφέρονται ρητώς στην ΕΣΔΑ αλλά το ΕΔΔΑ τα έχει συνάγει ερμηνευτικώς ως πτυχές του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη υπό το άρθρο 6 ΕΣΔΑ. <sup>41</sup> Η ερμηνεία αυτή έγκειται, μεταξύ άλλων, στην προστασία του κατηγορουμένου από αθέμιτο καταναγκασμό από τις αρχές, συμβάλλοντας έτσι στην αποφυγή σφαλμάτων στην απονομή δικαιοσύνης και στην εκπλήρωση των σκοπών του άρθρου 6 ΕΣΔΑ. <sup>42</sup> Το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης αφορά πρωτίστως τον σεβασμό της βούλησης ενός κατηγορούμενου να παραμείνει σιωπηλός και προϋποθέτει ότι η κατηγορούσα αρχή σε μια ποινική υπόθεση επιδιώκει

---

<sup>37</sup> Άρθρο 51 ΧΘΔΕΕ (ΕΕ C 326 της 26.10.2012, σελ. 391), σελ. 406.

<sup>38</sup> Επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔΕΕ (ΕΕ C 303 της 14.12.2007, σελ. 17), σελ. 30; Άρθρο 52(3) ΧΘΔΕΕ (ΕΕ C 326 της 26.10.2012, σελ. 391), σελ. 406.

<sup>39</sup> ΟΔΔΑ, 13.08.1948, G.A. Res. 217A (III), U.N. Doc A/810, σελ. 73.

<sup>40</sup> ΔΣΑΠΔ, 19.12.1966, G.A. Res 2200A (XXI), U.N.T.S., τόμ. 999, 1976, σελ. 176; Βλ. *Κοκκινάκης Κρ.*, «Έχεις το δικαίωμα να μη μιλήσεις...», σε *ΠοινΔικ*, τεύχ. 5, 2018, σσ. 482-485.

<sup>41</sup> ΕΔΔΑ, *Heaney and McGuinness v. Ireland*, Απόφαση της 21.12.2000 (App no 34720/97), σκ. 40; Βλ. Commission Document Impact Assessment, 27.11.2013, SWD(2013) 478 final, σσ. 23-25; Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. 11-14, 33-37, σσ. 4-5, 8-9; *Pivaty A.*, *The Right to Custodial Legal Assistance in Europe: In Search for the Rationales*, σε *EJCLCJ*, τόμ. 26, τεύχ. 1, 2018, σσ. 70-74.

<sup>42</sup> ΕΔΔΑ, *Ibrahim and Others v. The United Kingdom*, Απόφαση της 13.09.2016 (Apps nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09), σκ. 266.

να θεμελιώσει την υπόθεσή της χωρίς να καταφύγει σε αποδεικτικά στοιχεία που αποκτήθηκαν με μεθόδους καταναγκασμού ή καταπίεσης κατά παράβαση της βούλησης του κατηγορουμένου.<sup>43</sup>

Όπως προβλέφθηκε τελικώς στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας, οι ύποπτοι/κατηγορούμενοι, όταν καλούνται να προβούν σε δηλώσεις ή να απαντήσουν σε ερωτήσεις, δεν θα πρέπει να εξαναγκάζονται από τις αρμόδιες αρχές να προσκομίσουν αποδεικτικά στοιχεία ή έγγραφα ή να παράσχουν πληροφορίες που μπορεί να οδηγήσουν σε αυτοενοχοποίησή τους εάν τα εν λόγω πρόσωπα δεν επιθυμούν να το πράξουν. Επίσης, για την διαπίστωση τυχόν παραβίασης θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η νομολογία του ΕΔΔΑ.<sup>44</sup>

Ωστόσο, όπως έχει ρητώς διευκρινίσει το ΕΔΔΑ, τα δικαιώματα αυτά δεν είναι απόλυτα, αλλά, υπό περιστάσεις, μπορούν να υπόκεινται σε περιορισμούς.<sup>45</sup> Οι περιορισμοί αυτοί αποτέλεσαν πεδίο έντονων διαπραγματεύσεων μεταξύ των νομοθετικών οργάνων της Ένωσης και κατά την εφαρμογή τους εμφανίζονται τα περισσότερα ζητήματα, κυρίως λόγω της ασάφειας που υπάρχει στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Παρακάτω εξετάζονται οι πέντε βασικοί περιορισμοί των ερωτήσεων ταυτοποίησης (υπό 1), των αδικημάτων ή σsonος σημασίας (υπό 2), της άσκησης εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού (υπό 3), των δυσμενών συμπερασμάτων από την σιωπή (υπό 4) και της δικαστικής εκτίμησης των παράνομων αποδείξεων (υπό 5).

### **1. Πρώτος περιορισμός: Ερωτήσεις ταυτοποίησης («*questions relating to the identification*»).**

Σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 26 της Οδηγίας, τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης δεν θα πρέπει να εφαρμόζονται σε ερωτήσεις που σχετίζονται με την ταυτοποίηση ενός υπόπτου/κατηγορουμένου. Η ελληνική απόδοση του αγγλικού όρου «*questions*» σε «*θέματα*» είναι ατυχής, διότι ο όρος «*θέματα*» έχει ευρύτερο περιεχόμενο από τον όρο «*questions*» που αφορά μόνον ερωτήσεις και όχι άλλες

---

<sup>43</sup> ΕΔΔΑ, *Saunders v. The United Kingdom*, Απόφαση της 17.12.1996, (App no 19187/91), σκ. 68.

<sup>44</sup> Οδηγία 2016/343 (ΕΕ L 65 της 11.03.2016, σελ. 1), αιτιολ. σκ. 25, 27.

<sup>45</sup> ΕΔΔΑ, *Heaney and McGuinness v. Ireland*, Απόφαση της 21.12.2000 (App no 34720/97), σκ. 47; ΕΔΔΑ, *John Murray v. The United Kingdom*, Απόφαση της 08.02.1996 (App no 18731/91), σκ. 47. Βλ. *Μαγρίτση Αικ.*, Περιορισμοί στην προστασία του άρ. 6 ΕΣΔΑ στις ποινικές υποθέσεις, σε *ΠοινΧρον*, Μελέτες, Νο 14, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2016, σσ. 287-307.

ενέργειες, όπως ανακριτικές πράξεις ταυτοποίησης, που ωστόσο εξετάζονται στην παρούσα ενότητα.<sup>46</sup> Η Επιτροπή Νομικών Θεμάτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είχε υποστηρίξει τη διαγραφή αυτού του περιορισμού, πλην όμως δεν τελεσφόρησε.<sup>47</sup> Ο περιορισμός αυτός σχετίζεται και με τον περιορισμό για τη δυνατότητα άσκησης εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού για την παροχή πληροφοριών που εξετάζεται παρακάτω.

Εν προκειμένω, εντάσσονται οι εξής περιπτώσεις: πρώτον, όπου το εξεταζόμενο πρόσωπο καλείται να δηλώσει στοιχεία της ταυτότητάς του στην αρχή που τον εξετάζει, π.χ. κατόπιν εξέτασής του ως αυτόπτη μάρτυρα, η οποία εν συνεχεία μπορεί να του αποδώσει την ιδιότητα υπόπτου/κατηγορουμένου σε ποινική διαδικασία, και δεύτερον – ακολουθώντας την ελληνική απόδοση που όμως είναι ισότιμη με τις λοιπές –, όπου το εξεταζόμενο πρόσωπο έχει προσαχθεί στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας ενώπιον της αρχής που τον εξετάζει, π.χ. κατόπιν αυτόφωρης σύλληψης, η οποία όμως αγνοεί τα στοιχεία της ταυτότητάς του.

Ειδικά όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, δεν πρόκειται δηλαδή για καθαυτό ενοχοποιητικά στοιχεία αλλά για στοιχεία πληροφοριακού χαρακτήρα, τα οποία όμως ενδέχεται να συσχετισθούν με στοιχεία που προκύπτουν από γεγονότα αναγόμενα σε ποινική διαδικασία και να οδηγήσουν σε απόδοση της ιδιότητας του υπόπτου/κατηγορουμένου. Για τον λόγο αυτό έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης θα πρέπει να καλύπτουν ακόμη και αυτά τα πληροφοριακού χαρακτήρα στοιχεία ταυτοποίησης ενός προσώπου, όπως δηλαδή ονοματεπώνυμο, πατρώνυμο, μητρώνυμο, διεύθυνση κατοικίας, τόπο γεννήσεως κλπ.<sup>48</sup> Βέβαια, ο ενωσιακός νομοθέτης δεν ασπάστηκε την θέση αυτή, αλλά θεώρησε ότι πρόκειται για στοιχεία καταρχήν αποσυνδεδεμένα από ποινική διαδικασία και τα οποία οι αρχές έχουν ευχέρεια να ζητούν, ακόμα και με την επιβολή κυρώσεων για την μη

---

<sup>46</sup> Βλ. λ.χ. και γαλλική απόδοση «*de questions*», γερμανική «*für Fragen*», ιταλική «*a domande*», ισπανική «*las cuestiones*».

<sup>47</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογία 15, Γνωμοδότηση Επιτροπής Νομικών Θεμάτων, σελ. 50.

<sup>48</sup> Βλ. αναλυτικά σε Τσόγκα Ο., Η αρχή «*Nemo Tenetur Se Ipsum Prodere/Accusare*» στην ποινική δίκη, σε ΠοινΧρον, Μελέτες, Νο 6, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2002, σσ. 144-150, 203-208; Παπακυριακού Θ., Η αρχή της μη αυτοενοχοποίησης στην ελληνική έννομη τάξη υπό το φως της νεότερης νομολογίας του ΕΔΔΑ, Εκδ. ΝομΒιβλ, Αθήνα, 2009, σσ. 33-34.

παροχή τους, όπως προστίμου ή κράτησης.<sup>49</sup> Υιοθέτησε, δηλαδή, τη θέση ότι το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, έκφραση του οποίου είναι η πληροφοριακή αυτοδιάθεση, υποχωρεί έναντι του δημοσίου συμφέροντος για ποινική δίωξη.<sup>50</sup>

Το ζήτημα ανακύπτει όταν τελικά στο εξεταζόμενο πρόσωπο αποδίδεται η ανωτέρω ιδιότητα, δυνάμει της υποχρέωσης απάντησης σε ερωτήσεις ταυτοποίησης, ή όταν το ίδιο το εξεταζόμενο πρόσωπο αντιλαμβάνεται ότι οι πληροφορίες αυτές μπορεί να τον καταστήσουν ύποπτο/κατηγορούμενο σε μια ποινική διαδικασία. Τότε, αφενός, θα πρέπει να τύχει εφαρμογής, κατά συστηματική ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου, η αιτιολογική σκέψη 21 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, όπως εξετάστηκε ανωτέρω, και το εξεταζόμενο πρόσωπο να ενημερωθεί για τα δικαιώματα του σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Έπειτα, αφετέρου, κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, το εξεταζόμενο πρόσωπο, εφόσον κάνει άσκηση αυτών, δεν θα πρέπει να υποχρεούται να απαντήσει σε ερωτήσεις ταυτοποίησης, αφού συνεπάγονται κίνδυνο συσχέτισης με την ερευνώμενη αξιόποινη πράξη. Ο περιορισμός εν προκειμένω θίγει στον πυρήνα του το δικαίωμα σιωπής και ωθεί το εξεταζόμενο πρόσωπο σε αυτοενοχοποίηση. Έτσι, σε κάθε περίπτωση, τυγχάνει μη αναλογικός, διότι η αρχή μπορεί καταρχήν να προβεί σε ανακριτικές πράξεις ταυτοποίησης για πρόσωπο που του αποδίδει την ιδιότητα του υπόπτου/κατηγορουμένου, μιας και ορισμένα στοιχεία ταυτότητας υπάρχουν ανεξαρτήτως της βούλησης του προσώπου αυτού.

Αυτό συμβαίνει κατεξοχήν στην δεύτερη περίπτωση, δηλαδή σε περιπτώσεις συλληφθέντος προσώπου αγνώστων λοιπών στοιχείων, στο οποίο δύναται να επιβληθούν ανακριτικές πράξεις ταυτοποίησης μέσω λήψης δείγματος γενετικού υλικού, φωνής ή γραφής, ή λήψης δακτυλικών αποτυπωμάτων ή/και βιομετρικών στοιχείων (πχ. απεικόνιση ίριδας ή προσώπου). Εδώ δεν μπορεί να γίνεται πλέον λόγος για «ερωτήσεις» που ορίζει κατ' ορθότερη απόδοση η Οδηγία, αλλά μόνο για «θέματα»

---

<sup>49</sup> Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Reyntjens v. Belgium*, Απόφαση της 09.09.1992 (App no 16810/90), σελ. 152; ΕΔΔΑ, *Vasileva v. Denmark*, Απόφαση της 25.09.2003 (App no 52792/99), σκ. 39.

<sup>50</sup> Αντίστοιχα και το ΕΔΔΑ σε περιπτώσεις ταυτοποίησης του οδηγού αυτοκινήτου που εμπλέκεται σε τροχαία αδικήματα: ΕΔΔΑ, *O' Halloran and Francis v. The United Kingdom*, Απόφαση της 29.06.2007 (App nos 15809/02 and 25624/02), σκ. 57-58; ΕΔΔΑ, *Lückhof and Spanner v. Austria*, Απόφαση της 10.01.2008 (App nos 58452/00 and 61920/00), σκ. 53; ΕΔΔΑ, *Sršen v. Croatia*, Απόφαση της 22.01.2019 (App no 30305/13), σκ. 48.

ταυτοποίησης. Έτσι, ο περιορισμός διευρύνεται αδικαιολόγητα μεν, εμπίπτει δε στο πλαίσιο του περιορισμού της δυνατότητας άσκησης εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού για την παροχή πληροφοριών.<sup>51</sup> Φυσικά, πρόκειται για στοιχεία τα οποία υπάρχουν ανεξαρτήτως της βούλησης του προσώπου, με εξαίρεση τη φωνή και τη γραφή, στοιχεία τα οποία μπορούν να διακριβωθούν μεν, επηρεάζονται δε από την ψυχική διάθεση του προσώπου. Ειδικά για αυτά τα δύο, κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, θα πρέπει να χωρεί επίκληση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης<sup>52</sup>. Έτσι, κατ' εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας, ο περιορισμός θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά και να μη θίγει τον πυρήνα του δικαιώματος, που δεν είναι άλλος από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όπως εκφράζεται από την αυτοδιάθεση του προσώπου να αυτοκαθορίζεται ψυχικά και βουλητικά. Κατά συνέπεια, αφ' ης στιγμής τα δύο αυτά στοιχεία εξαρτώνται από τη βούληση του προσώπου δεν μπορούν να καλυφθούν ούτε από τον συναφή περιορισμό για τη δυνατότητα άσκησης εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού για την παροχή πληροφοριών.

Ωστόσο, το ΕΔΔΑ στην απόφασή του στην υπόθεση *P.G. και J.H. v. The United Kingdom* δέχτηκε ότι «τα δείγματα φωνής, τα οποία δεν περιλαμβάνουν ενοχοποιητικές δηλώσεις, μπορούν να θεωρηθούν παρόμοια με αίμα, μαλλιά ή άλλα φυσικά ή αντικειμενικά δείγματα που χρησιμοποιούνται στην ιατροδικαστική ανάλυση και στα οποία δεν ισχύει το δικαίωμα της μη αυτοενοχοποίησης.»<sup>53</sup> Βέβαια, στη συγκεκριμένη υπόθεση, που αφορούσε περιπτώσεις κρυφών ηχογραφήσεων και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το Δικαστήριο στάθηκε στο γεγονός ότι η αυθεντικότητα των φωνών δεν αμφισβητήθηκε<sup>54</sup> και ότι η ταυτοποίηση των προσώπων προέκυπτε και από άλλα στοιχεία, όπως φωτογραφίες και βίντεο. Κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, η ανωτέρω θέση του Δικαστηρίου υπήρξε ατυχής, διότι: α) η σκέψη, μη όντας κρίσιμη για την αιτιολογία της, στόχευε να καλύψει τυχόν υπόνοιες ζητήματος αυτοενοχοποίησης στην συγκεκριμένη υπόθεση που δεν είχαν προταθεί ευθέως από τους διαδίκους, και β) διέλαθε την κοινή λογική των δικαστών ότι η φωνή, μολονότι

---

<sup>51</sup> Βλ. παρακάτω υπό Α.Π.3..

<sup>52</sup> Έτσι και *Τσόλκα Ο.*, Η αρχή «*Nemo Tenetur Se Ipsum Prodere/Accusare*» στην ποινική δίκη, σε *ΠοινΧρον*, Μελέτες, Νο 6, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2002, σσ. 144-150, 203-208.

<sup>53</sup> ΕΔΔΑ, *P.G. και J.H. v. The United Kingdom*, Απόφαση της 25.01.2001 (App no 44787/98), σκ. 80.

<sup>54</sup> Ομοίως και στην ΕΔΔΑ, *Khan v. The United Kingdom*, Απόφαση της 12.05.2000 (App no 35394/97), σκ. 38.

υπάρχει ανεξαρτήτως της βούλησης του προσώπου, επηρεάζεται ουσιωδώς από αυτή σε βαθμό που να μπορεί να γίνεται μη αναγνωρίσιμη ή να ομοιάζει με αυτή άλλου προσώπου.

## **2. Δεύτερος περιορισμός: Αδικήματα ήσσονος σημασίας («*minor offences*»).**

Σύμφωνα με το άρθρο 7(6) και την αιτιολογική σκέψη 30 της εξεταζόμενης Οδηγίας, παρέχεται η δυνατότητα στα κράτη μέλη σε ορισμένα αδικήματα ήσσονος σημασίας, όπως οι ήσσονος σημασίας παραβάσεις του ΚΟΚ, η σχετική διαδικασία ή ορισμένα στάδιά της να μπορεί να διεξάγονται γραπτώς ή χωρίς ανάκριση από τις αρμόδιες αρχές του υπόπτου/κατηγορουμένου σε σχέση με την συγκεκριμένη αξιόποινη πράξη, εφόσον δεν θίγεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, και χωρίς τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης να εμποδίζουν αυτήν τους τη δυνατότητα.<sup>55</sup> Μολονότι τέτοιος περιορισμός δεν υπήρχε στην αρχική πρόταση της Επιτροπής, προτάθηκε από την Επιτροπή Νομικών Θεμάτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου<sup>56</sup> και υποστηρίχθηκε στο Συμβούλιο, παρά τη διαφωνία της Επιτροπής<sup>57</sup>.

Σχετική αναφορά στα αδικήματα ήσσονος σημασίας υπάρχει και στην προηγούμενη συναφή Οδηγία 2012/13/ΕΕ για το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών<sup>58</sup> και πιο αναλυτικά στην Οδηγία 2013/48/ΕΕ για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας<sup>59</sup>. Από τη συγκριτική επισκόπηση των σχετικών διατάξεων των τριών Οδηγιών προκύπτει ότι η βούληση του ενωσιακού νομοθέτη είναι να περιορίσει την εφαρμογή των θεσπιζόμενων

---

<sup>55</sup> Villamarin Lopez M.-L., The presumption of innocence in Directive 2016/343/EU of March 2016, σε ERA Forum, τεύχ. 18, 2017, σελ. 341.

<sup>56</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογίες 41-42, Γνωμοδότηση Επιτροπής Νομικών Θεμάτων, σελ. 64. Μάλιστα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε προτείνει ορισμό αυτών των αδικημάτων με βάση το πλαίσιο ποινής, ο οποίος ωστόσο δεν έγινε δεκτός στο Συμβούλιο.

<sup>57</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 16531/14, 04.12.2014, σελ. 19.

<sup>58</sup> Οδηγία 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 142 της 01.06.2012, σελ. 1), αιτιολ. σκ. 17, άρθρο 2(2).

<sup>59</sup> Οδηγία 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας [...] (ΕΕ L 294 της 06.11.2013, σελ. 1), αιτιολ. σκ. 16-18, άρθρο 2(4).



δικαιωμάτων στο πλαίσιο διαδικασιών για αυτά τα αδικήματα, όπου το πλαίσιο ποινής δεν περιλαμβάνει στερητική της ελευθερίας ποινή και κατά βάση δεν εμφανίζουν αποδεικτική πολυπλοκότητα ή παραπλάνηση της δικαιοσύνης. Ωστόσο, παρά αυτή την εκπτωτική των δικαιωμάτων πολιτική, δεν παραγνωρίζεται η προστασία του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη δυνάμει της ΕΣΔΑ, η οποία αναφέρεται ειδικώς και εν τέλει διασφαλίζει το δίκαιο αποτέλεσμα των διαδικασιών για αυτού του είδους τα αδικήματα.

Στην εξεταζόμενη Οδηγία, η προσθήκη αυτού του περιορισμού προήλθε εξ αντανakλάσεως από τη γενικότερη διαμάχη μεταξύ των νομοθετικών οργάνων για την συμπερίληψη νομικών τεκμηρίων («*presumptions of law*») στο άρθρο για το βάρος απόδειξης<sup>60</sup>, που αποτυπώνεται στο άρθρο 6 της Οδηγίας. Μολονότι η διάταξη αυτή φαίνεται να έχει μικρή σχέση με τα εδώ εξεταζόμενα δικαιώματα, στην πραγματικότητα μπορεί να λειτουργήσει ενισχυτικά για τις διάφορες πτυχές τους, όπως λ.χ. με την απαγόρευση της αποδεικτικής αξιοποίησης ομολογιών που αποκτήθηκαν κατά παραβίαση αυτών των δικαιωμάτων ή τον περιορισμό εξαγωγής αρνητικών συμπερασμάτων από την σιωπή του υπόπτου/κατηγορουμένου.<sup>61</sup> Μάλιστα, οι διατάξεις για το βάρος της απόδειξης σχετίζονται εμμέσως με τα εδώ εξεταζόμενα δικαιώματα, στις περιπτώσεις όπου η χρήση νομικών τεκμηρίων μεταφέρει το βάρος απόδειξης στον ύποπτο/κατηγορούμενο, όπως συμβαίνει σε ορισμένα ήσσονος σημασίας αδικήματα στη δικαιοταξία ορισμένων κρατών-μελών.<sup>62</sup> Η ύπαρξη τέτοιων τεκμηρίων ωθεί τους υπόπτους/κατηγορουμένους να παράσχουν εξηγήσεις, παραιτούμενοι από τα δικαιώματά τους στη σιωπή και μη αυτοενοχοποίηση, καθώς ελλείψει τέτοιων εξηγήσεων μπορούν να τεκμηριωθούν ορισμένα ενοχοποιητικά για αυτούς γεγονότα. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, ότι το ΕΔΔΑ στη νομολογία του, ενώ

---

<sup>60</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 10131/15, 23.06.2015, σελ. 72; Έγγραφο Συμβουλίου 11112/15, 29.06.2015, σελ. 11. Περισσότερα για αυτή τη διαμάχη βλ. *Cras St./Erbeznic A.*, *The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure*, σε *Eu crim*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 28.

<sup>61</sup> *Pivaty A. et al.*, *Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU*, σε *NJECL*, το. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 339-340.

<sup>62</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 13538/14, 30.09.2014, σελ. 4. Εκεί ορίζεται ότι το νομικό τεκμήριο λειτουργεί με τρόπο κατά τον οποίο ένα γεγονός θεωρείται αποδεδειγμένο με συλλογισμό που συνάγει την ύπαρξη ενός άγνωστου γεγονότος από ένα γνωστό γεγονός.

έχει αναγνωρίσει τη χρήση τέτοιων τεκμηρίων με περιορισμούς,<sup>63</sup> έχει δεχτεί ότι αυτή μπορεί να οδηγήσει σε παραβίαση του άρθρου 6(2) ΕΣΔΑ<sup>64</sup>.

Φυσικά, ένας περιορισμός δικαιώματος πρέπει να είναι σαφής και ορισμένος, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας. Ωστόσο, η γενική αναφορά σε αδικήματα ήσσονος σημασίας καθόλου δεν υπηρετεί τον ανωτέρω κανόνα και είναι ενδεικτική της ασάφειας που προκύπτει στη νομοθετική ρύθμιση ως αποτέλεσμα συμβιβασμού μεταξύ των ενωσιακών νομοθετικών οργάνων. Εντούτοις, για την ορθή ερμηνεία του συγκεκριμένου περιορισμού πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν και η δήλωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο<sup>65</sup>. Σύμφωνα με αυτή, ο συμβιβασμός που επήλθε ως προς το άρθρο 7(6) της Οδηγίας πρέπει «να ερμηνεύεται ως απλώς επιβεβαιωτική της δυνατότητας των κρατών μελών να αποφασίζουν ότι, σε περιπτώσεις αδικημάτων ήσσονος σημασίας, η σχετική διαδικασία ή ορισμένα στάδια αυτής μπορούν να διεξάγονται γραπτώς ή χωρίς ανάκριση του υπόπτου ή κατηγορουμένου από τις αρμόδιες αρχές». Έτσι, δηλαδή, επιβεβαιώνεται η χρήση νομικών τεκμηρίων σε αυτές τις υποθέσεις, λαμβανομένης υπόψιν και της αιτιολογικής σκέψης 22 της Οδηγίας. Αντίθετα, η ίδια διάταξη «δεν επιτρέπει αποκλίσεις από τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο άρθρο 7, ιδίως δε δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως επιβάλλουσα σε ύποπτο την υποχρέωση να προβεί σε οποιοδήποτε δηλώσεις σχετικά με τα υπό κρίση πραγματικά περιστατικά ή ως επιτρέπουσα σε κράτος μέλος να προσδίδει αρνητικές συνέπειες στην άσκηση του δικαιώματος σιωπής του υπόπτου.» Η δήλωση αυτή της Επιτροπής, βέβαια, έρχεται σε αντίκρουση της αιτιολογικής σκέψης 30 της Οδηγίας όπου ρητώς παρακάμπτονται τα δικαιώματα του άρθρου 7 της Οδηγίας. Κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, η θέση αυτή της Επιτροπής συνιστά γνήσια ερμηνευτική δήλωση του ενωσιακού νομοθέτη – έστω και εν μέρει – και εναρμονίζεται με τη φύση και τον χαρακτήρα των προστατευόμενων δικαιωμάτων. Αντίθετα η διατύπωση της αιτιολογικής σκέψης 30 είναι ατυχής και εντάσσεται στο πλαίσιο των ασαφών/δυσνόητων διατάξεων ως αποτέλεσμα νομοθετικού συμβιβασμού.

---

<sup>63</sup> ΕΔΔΑ, *Salabiaku v. France*, Απόφαση της 07.10.1988 (App no 10519/83), αιτιολ. σκ. 28.

<sup>64</sup> ΕΔΔΑ, *Telfner v. Austria*, Απόφαση της 20.03.2001 (App no 33501/96), αιτιολ. σκ. 15-20, όπου η υπόθεση αφορούσε απλό τροχαίο αδίκημα, που εμπίπτει στα αδικήματα ήσσονος σημασίας.

<sup>65</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 5561/16 ADD 1, 01.02.2016.

Κατά συνέπεια, σε περίπτωση εφαρμογής αυτής της διάταξης, ο εθνικός εφαρμοστής θα πρέπει σε υποθέσεις αδικημάτων ήσσονος σημασίας, όπου κατά βάση γίνεται χρήση νομικών τεκμηρίων: α) να διευκρινίσει στον ύποπτο/κατηγορούμενο ότι δεν υποχρεούται να αντικρούσει τα τεκμήρια αυτά, ασκώντας το δικαίωμα σιωπής, με τυχόν παράλειψη και εξήγηση του υπόπτου/κατηγορουμένου να μπορεί να συνιστά παραβίαση του δικαιώματος στην μη αυτοενοχοποίηση, και β) να μην προσδίδει αρνητικές συνέπειες στην άσκηση του δικαιώματος σιωπής, όπως εξετάζεται αναλυτικά παρακάτω.<sup>66</sup> Φυσικά, δεν θα πρέπει να παραγνωριστεί το γεγονός ότι η χρήση νομικών τεκμηρίων είναι γενικότερα προβληματική στην αποτελεσματική εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας συνολικά με επακόλουθο να σχετικοποιείται η προστασία του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη.

### **3. Τρίτος περιορισμός: Άσκηση εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού.**

Ο κανόνας που περιγράφεται στις αιτιολογικές σκέψεις 25 και 27 της εξεταζόμενης Οδηγίας είναι ότι οι ύποπτοι/κατηγορούμενοι, όταν καλούνται να προβούν σε δηλώσεις ή να απαντήσουν σε ερωτήσεις, *«δεν θα πρέπει να εξαναγκάζονται να προσκομίσουν αποδεικτικά στοιχεία ή έγγραφα ή να παράσχουν πληροφορίες που μπορεί να οδηγήσουν σε αυτοενοχοποίησή τους .... εάν τα εν λόγω πρόσωπα δεν επιθυμούν να το πράξουν»*. Ωστόσο, στην αιτιολογική σκέψη 29, η οποία αποτυπώνεται και στο άρθρο 7(3), προβλέπεται εξαίρεση από τον ανωτέρω κανόνα. Εκεί, παρέχεται στις αρχές η δυνατότητα να συγκεντρώνουν αποδεικτικά στοιχεία τα οποία μπορούν να ληφθούν νόμιμα από τον ύποπτο/κατηγορούμενο μέσω άσκησης εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού και έχουν ύπαρξη ανεξάρτητη από τη βούληση αυτού. Περιπτώσεις τέτοιων αποδεικτικών στοιχείων συνιστούν επί παραδείγματι: α) το υλικό που αποκτάται δυνάμει εντάλματος, β) το υλικό για το οποίο υπάρχει νομική υποχρέωση διατήρησης και προσκόμισης εφόσον ζητηθεί, γ) τα δείγματα αναπνοής, αίματος, ούρων και οι ιστοί ανθρώπινου σώματος για την ανάλυση DNA. Ειδικά αυτή η τελευταία περίπτωση αφορά τις ανακριτικές πράξεις ταυτοποίησης.

Στην πραγματικότητα η Οδηγία στο συγκεκριμένο σημείο αναπαράγει την διατύπωση του ΕΔΔΑ για τον περιορισμό στην απόφαση της υπόθεσης *Saunders v.*

---

<sup>66</sup> Υπό Α.ΙΙ.4..

*The United Kingdom*.<sup>67</sup> Εκεί, ο αιτών, κατά την εξέτασή του από επιθεωρητές του Υπουργείου Βιομηχανίας και Εμπορίου, υποχρεώθηκε με την απειλή προστίμων ή/και φυλάκισης σε δηλώσεις που χρησιμοποιήθηκαν σε βάρος του στην ποινική διαδικασία, αν και δεν είχαν όλες αυτοενοχοποιητικό περιεχόμενο. Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ακόμη και κατάθεση κατόπιν καταναγκασμού που φαίνεται ως μη αυτοενοχοποιητική, επειδή λ.χ. περιέχει απαλλακτικά σχόλια ή απλές πληροφορίες για ερωτηθέντα γεγονότα, μπορεί αργότερα να χρησιμοποιηθεί σε ποινική διαδικασία για την υποστήριξη της κατηγορίας. Σκοπός της σε αυτή θα είναι να αντικρούσει ή να δημιουργήσει αμφιβολίες για άλλες δηλώσεις ή αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίζει ο κατηγορούμενος στη δίκη ή με άλλο τρόπο να υπονομεύσει την αξιοπιστία του, ιδίως όπου η αξιοπιστία του κατηγορουμένου κρίνεται από σώμα ενόρκων. Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η άσκηση καταναγκασμού από τους επιθεωρητές έκαμψε τη βούληση του αιτούντος να ασκήσει το δικαίωμα σιωπής και έτσι οδηγήθηκε σε αυτοενοχοποιητικές δηλώσεις, γεγονός που συνιστούσε παραβίαση των δικαιωμάτων του.

Στην αρχική της πρόταση, μάλιστα, η Επιτροπή είχε συμπεριλάβει στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας αναλυτικά τα κριτήρια της νομολογίας του ΕΔΔΑ για τη διάγνωση παραβίασης των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης λόγω άσκησης καταναγκασμού από τις αρχές<sup>68</sup>, ήτοι α) τη φύση και τον βαθμό καταναγκασμού που χρησιμοποιείται κατά τη διεξαγωγή αποδείξεων, β) το βάρος του δημοσίου συμφέροντος κατά την έρευνα και την επιβολή ποινής όσον αφορά το επίμαχο αδίκημα, γ) την ύπαρξη σχετικών δικονομικών εγγυήσεων και δ) τη χρήση του υλικού που αποκτήθηκε μέσω καταναγκασμού, ενώ σε κάθε περίπτωση ο βαθμός καταναγκασμού δεν θα έπρεπε να εκμηδενίζει την ουσία των δικαιωμάτων, ακόμη και για λόγους ασφάλειας και δημόσιας τάξης.<sup>69</sup> Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε αντιταχθεί στην άσκηση καταναγκασμού με σκοπό τη λήψη πληροφοριών από έναν

---

<sup>67</sup> ΕΔΔΑ, *Saunders v. The United Kingdom*, Απόφαση της 17.12.1996 (App no 19187/91), σκ. 69. Βλ. και Commission Document Impact Assessment, 27.11.2013, SWD(2013) 478 final, σσ. 23-25.

<sup>68</sup> Βλ. ενδ. ΕΔΔΑ, *Allan v. The United Kingdom*, Απόφαση της 05.11.2002 (App no 48539/99), σκ. 44; ΕΔΔΑ, *Jalloh v. Germany*, Απόφαση της 11.07.2006 (App no 54810/00), σκ. 101; ΕΔΔΑ, *Heaney and McGuinness v. Ireland*, Απόφαση της 21.12.2000 (App no 34720/97), σκ. 58.

<sup>69</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. Οδηγίας 17, σελ. 14.

ύποπτο/κατηγορούμενο και είχε προτείνει τη διαγραφή της σχετικής αιτιολογικής σκέψης, χαρακτηρίζοντάς την απαράδεκτη και αναφέροντας ότι παραβιάζει τα δικαιώματα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και σε δίκαιη δίκη. Ειδικά η Επιτροπή Νομικών Θεμάτων του Κοινοβουλίου είχε προτείνει μια αναλυτική διάταξη για τις περιπτώσεις άσκησης εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού, υποστηρίζοντας ότι τα αποδεικτικά στοιχεία που μπορούν να οδηγήσουν σε αυτοενοχοποίηση θα πρέπει να προσδιοριστούν αυστηρά και σαφώς, για λόγους ασφάλειας δικαίου.<sup>70</sup> Ωστόσο, στο Συμβούλιο επιτεύχθηκε συμβιβασμός και έτσι επιλέχθηκε πιο γενική διατύπωση και ρητή παραπομπή στην νομολογία του ΕΔΔΑ.<sup>71</sup> Φυσικά, η επιλογή αυτή στερείται σαφήνειας και καθιστά δυσχερή την διάγνωση παραβίασης των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, ιδίως αφότου το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί με τις πιο ακραίες μορφές παραβίασης, όπως την σωματική και ψυχολογική κακοποίηση.

Ταυτόχρονα, η διάκριση μεταξύ των δύο τύπων πληροφοριών, δηλαδή, των προφορικών δηλώσεων σχετικά με το ερευνώμενο ποινικό αδίκημα και άλλων πληροφοριών ή υλικού που λαμβάνονται από τον ύποπτο/κατηγορούμενο, για τα οποία πολλές φορές απαιτείται η συνεργασία του, είναι προβληματική. Έτσι, ενώ η άρνηση παροχής προφορικών δηλώσεων εμπίπτει ακριβώς στο πεδίο του δικαιώματος σιωπής, η άρνηση υποβολής λοιπού πληροφοριακού υλικού, όπως παράδοση εγγράφων, ή η άρνηση σύμπραξης, όπως υποβολή σε ανακριτικές πράξεις ταυτοποίησης, δύναται να εμπίπτει στον εδώ εξεταζόμενο περιορισμό. Η μέχρι την τελική διαμόρφωση της Οδηγίας νομολογία του ΕΔΔΑ αντιμετώπιζε κατά περίπτωση τους διάφορους τύπους πληροφοριακών στοιχείων, χωρίς ωστόσο να μπορέσει να συναχθεί ένας γενικός κανόνας για το ποια από αυτά εμπίπτουν στον περιορισμό και χωρίς να επηρεάζει το είδος της διαδικασίας, ποινικής ή διοικητικής, στο πλαίσιο της οποίας παρέχονταν.<sup>72</sup>

---

<sup>70</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογία 23, αιτιολ. έκθεση, σσ. 17-18, 38, τροπολογίες 12-13, Γνωμοδότηση Επιτροπής Νομικών Θεμάτων, σσ. 48-50.

<sup>71</sup> Βλ. *Pivaty A. et al.*, Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU, σε NJECL, το. 12, τεύχ. 3, 2021, σελ. 335; *Cras St./Erbeznik A.*, The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure, σε *Eu crim*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 32.

<sup>72</sup> ΕΔΔΑ, *Weh v. Austria*, Απόφαση της 08.04.2004 (App no 38544/97), σκ. 41-45.

Μια διάκριση στην οποία είχε προβεί το ΕΔΔΑ κατά την ερμηνεία του άρθρου 6(1) ΕΣΔΑ αφορούσε την παροχή εγγράφων και συγκεκριμένα το εάν τα αιτούμενα έγγραφα προϋπήρχαν της πράξης καταναγκασμού και το εάν οι αρχές γνώριζαν την ύπαρξή τους.<sup>73</sup> Έτσι, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε παραβίαση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στις υποθέσεις *Funke v. France*, *J.B. v. Switzerland* και *Chambaz v. Switzerland*. Στην υπόθεση *Funke v. France*<sup>74</sup> οι γαλλικές τελωνειακές αρχές είχαν επιβάλει χρηματικά πρόστιμα στο αιτούντα, αναζητώντας έγγραφα που πίστευαν ότι πρέπει να υπάρχουν, αν και δεν ήταν σίγουρες για το γεγονός, και απέτυχαν να τα εξασφαλίσουν με άλλα μέσα εκτός από τον καταναγκασμό του αιτούντα να τα προσκομίσει ο ίδιος. Στην υπόθεση *J.B. v. Switzerland*<sup>75</sup> οι ελβετικές φορολογικές αρχές είχαν αποπειραθεί με την επίμονη επιβολή προστίμων να καταναγκάσουν τον αιτούντα να προσκομίσει έγγραφα από τα οποία θα προέκυπτε η ύπαρξη περαιτέρω περιουσιακών του στοιχείων, τα οποία δεν γνώριζαν και από τα οποία θα μπορούσε να θεμελιωθεί το αδίκημα της φοροδιαφυγής σε βάρος του. Παρόμοια περίπτωση ήταν και η υπόθεση *Chambaz v. Switzerland*<sup>76</sup>.

Αντίθετα, στην υπόθεση *Allen v. The United Kingdom*<sup>77</sup>, το ΕΔΔΑ, χωρίς να μπει στην ουσία, δεν διέγνωσε παραβίαση, διευκρινίζοντας ότι ο αιτών στην συγκεκριμένη υπόθεση, μολονότι του είχε επιβληθεί πρόστιμο για την μη υποβολή φορολογικής του δήλωσης στις αρχές, τελικά καταδικάστηκε για το αδίκημα της υποβολής ψευδούς φορολογικής δήλωσης και όχι της φοροδιαφυγής.<sup>78</sup> Μάλιστα το Δικαστήριο έκρινε ότι το δικαίωμα στη μη αυτοενοχοποίηση: α) δεν λειτουργεί ως απαγόρευση της άσκησης εξουσιών καταναγκασμού για την απαίτηση από τους φορολογούμενους να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις οικονομικές τους υποθέσεις με σκοπό την εξασφάλιση σωστής φορολογικής εκτίμησης, και β) δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως παροχή γενικής ασυλίας σε ενέργειες που υποκινούνται από την επιθυμία αποφυγής ερευνών από τις φορολογικές αρχές. Την θέση αυτή

---

<sup>73</sup> Αναλυτικά για αυτή την νομολογία του ΕΔΔΑ, βλ. ΕΔΔΑ, *De Lege v. The Netherlands*, Απόφαση της 04.10.2022 (App no 58342/15), σκ. 69-78.

<sup>74</sup> ΕΔΔΑ, *Funke v. France*, Απόφαση της 25.02.1993 (App no 10828/84), σκ. 44.

<sup>75</sup> ΕΔΔΑ, *J.B. v. Switzerland*, Απόφαση της 03.05.2001 (App no 31827/96), σκ. 66, 69.

<sup>76</sup> ΕΔΔΑ, *Chambaz v. Switzerland*, Απόφαση της 05.04.2012 (App no 11663/04), σκ. 50-58.

<sup>77</sup> ΕΔΔΑ, *Allen v. The United Kingdom*, Απόφαση της 10.09.2002 (App no 76574/01), σκ. 1.

<sup>78</sup> Βλ. Παρόμοιες υποθέσεις: ΕΔΔΑ, *Elomaa v. Finland*, Απόφαση της 16.03.2010 (App no 37670/04); ΕΔΔΑ, *Eklund v. Finland*, Απόφαση της 08.12.2015 (App no 56936/13), σκ. 50.

ακολούθησε και στην απόφαση στην παρόμοια υπόθεση *King v. The United Kingdom*<sup>79</sup>, αλλά και πολύ αργότερα στην *Van Weerelt v. The Netherlands*<sup>80</sup>.

Βέβαια, σε κάθε περίπτωση που το αποδεικτικό υλικό έχει αποκτηθεί με την χρήση μεθόδων που παραβιάζουν το άρθρο 3 ΕΣΔΑ, δηλαδή κατόπιν βασανιστηρίων, το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης δύναται να εφαρμοστεί. Αυτό αφορά και τις ανακριτικές πράξεις ταυτοποίησης, όπου το εξεταζόμενο πρόσωπο αρνείται να συμπράξει και οι αρχές με τη χρήση καταναγκασμού του αποσπών γενετικό υλικό, αλλά και τις ανακριτικές πράξεις που σκοπούν στην ανίχνευση ουσιών στον οργανισμό. Μάλιστα, στην αιτιολογική σκέψη 45 της Οδηγίας προβλέπεται ότι «η χρησιμοποίηση καταθέσεων που έχουν ληφθεί κατόπιν βασανιστηρίων ή άλλης μορφής κακομεταχείρισης κατά παράβαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ ως αποδεικτικών στοιχείων για τη στοιχειοθέτηση των σχετικών πραγματικών περιστατικών στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας καθιστά τη διαδικασία εξολοκλήρου άδικη», λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του ΕΔΔΑ.<sup>81</sup>

Η προβληματική απασχόλησε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Jalloh v. Germany*<sup>82</sup>. Εκεί, με εισαγγελική εντολή καταναγκαστικά χορηγήθηκαν εμετικά φάρμακα στον ύποπτο προκειμένου να αποβάλει σακουλάκι με ναρκωτικά, το οποίο είχε προηγουμένως καταπιεί, δεδομένης της άρνησης του να τα λάβει και της έλλειψης οιαδήποτε άλλου ενοχοποιητικού στοιχείου σε βάρος του. Το Δικαστήριο, προβαίνοντας σε μια συγκριτική εξέταση της έως τότε νομολογίας του, αναγνώρισε τα εξής:

α) ότι, σε αντίθεση με τις ενέργειες καταναγκασμού στις υποθέσεις *Funke v. France* και *J.B. v. Switzerland*, η καταναγκαστική χορήγηση εμετικών φαρμάκων στη συγκεκριμένη περίπτωση σκοπούσε στην ανάκτηση πραγματικού και όχι εικαζόμενου αποδεικτικού υλικού. Αντίστροφα, η καταναγκαστική λήψη σωματικού υλικού για

---

<sup>79</sup> ΕΔΔΑ, *King v. the United Kingdom*, Απόφαση της 08.04.2003 (App no 13881/02), σκ. 2.

<sup>80</sup> ΕΔΔΑ, *Van Weerelt v. The Netherlands*, Απόφαση της 16.06.2015 (App no 784/14), σκ. 56, 61.

<sup>81</sup> Την ρητή αυτή διατύπωση στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας είχε προτείνει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογία 27, σελ. 20.

<sup>82</sup> ΕΔΔΑ, *Jalloh v. Germany*, Απόφαση της 11.07.2006 (App no 54810/00), σκ. 112-116. Βλ. Παπακυριάκου Θ., Η αρχή της μη αυτοενοχοποίησης στην ελληνική έννομη τάξη υπό το φως της νεότερης νομολογίας του ΕΔΔΑ, Εκδ. ΝομΒιβλ, Αθήνα, 2009, σσ. 58-60.

ιατροδικαστική εξέταση, όπως αυτό παραδειγματικά παρατέθηκε στην υπόθεση *Saunders v. The United Kingdom*, σκοπεί στην ανίχνευση τυχόν ύπαρξης αξιοποιήσιμου αποδεικτικού υλικού (π.χ. αλκοόλ ή ναρκωτικά),

β) ο βαθμός καταναγκασμού που απαιτείται για τη λήψη σωματικού υλικού, όπως αίματος, τριχών ή δερματικού ιστού, διαφέρει από εκείνον στην συγκεκριμένη υπόθεση. Υπό φυσιολογικές συνθήκες, ο καταναγκαζόμενος απαιτείται να υπομείνει παθητικά μια ελάχιστη παρέμβαση στη φυσική του ακεραιότητα. Αντίθετα, όταν απαιτείται και η ενεργητική του συμμετοχή, τότε αφορά υλικό που προκύπτει από τη φυσιολογική λειτουργία του σώματος, όπως ανάσα, ούρα ή φωνή.

Μολονότι οι πράξεις αυτές συνιστούν παρέμβαση στο δικαίωμα του καταναγκαζόμενου στον σεβασμό της ιδιωτικής του ζωής, γενικά δικαιολογούνται σύμφωνα με το άρθρο 8(2) ΕΣΔΑ ως αναγκαίες για την πρόληψη ποινικών αδικημάτων. Εν προκειμένω, η καταναγκαστική χορήγηση εμετικών φαρμάκων συνεπαγόταν την πρόκληση παθολογικής αντίδρασης του οργανισμού, με ενδεχόμενο κίνδυνο για την υγεία, γεγονός που συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Ταυτόχρονα, η θεμελίωση της καταδίκης του αιτούντα στο αποδεικτικό στοιχείο που προέκυψε από τον καταναγκασμό συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός μη αυτοενοχοποίησή του. Αντίθετα, στην απόφαση στην υπόθεση *Gägfen v. Germany*<sup>83</sup>, ενώ το ΕΔΔΑ αναγνώρισε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, αυτή δεν κατέληξε και σε παραβίαση του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης. Εκεί, η καταδίκη του καταναγκασθέντος βασίστηκε στην ομολογία του ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου και όχι στις ενοχοποιητικές του δηλώσεις κατόπιν βασανιστηρίων από τις γερμανικές αστυνομικές αρχές.<sup>84</sup>

Ακόμη, το ΕΔΔΑ, χωρίς να μπει στην ουσία, στην απόφασή του στην υπόθεση *Choudhary v. The United Kingdom*<sup>85</sup> είχε αναγνωρίσει ότι το περιεχόμενο υποκλαπέισας συνομιλίας μοιάζει με προϋπάρχον έγγραφο ή σωματικό δείγμα, όπου

---

<sup>83</sup> ΕΔΔΑ, *Gägfen v. Germany*, Απόφαση της 01.06.2010 (App no 22978/05), σκ. 186-187.

<sup>84</sup> Πρβλ. ΕΔΔΑ, *H. and J. v. The Netherlands*, Απόφαση της 13.11.2014 (App nos 978/09 and 992/09), σκ. 65-70, 75, 78-80, όπου οι εκούσιες αυτοενοχοποιητικές δηλώσεις σε διαδικασία χορήγησης ασύλου είναι εμπιστευτικές έναντι του κράτους προέλευσης, αλλά όχι έναντι του κράτους υποδοχής (ιδίως σκ. 78).

<sup>85</sup> ΕΔΔΑ, *Choudhary v. The United Kingdom*, Απόφαση της 04.05.1999 (App no 40084/98), σκ. 2.



δεν εφαρμόζεται το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης. Το σκεπτικό ήταν ότι όταν ο κατηγορούμενος δεν γνωρίζει ότι η συνομιλία καταγράφεται, οι υποτιθέμενες ενοχοποιητικές του δηλώσεις γίνονται ελεύθερα και όχι ως αποτέλεσμα καταναγκασμού από τις αρχές. Τη θέση του αυτή αναδιατύπωσε στην απόφαση στην υπόθεση *Allan v. The United Kingdom* <sup>86</sup>. Εκεί αναγνώρισε ότι η κεκαλυμμένη αστυνομική διείσδυση, με σκοπό να υπερκεραστεί η άσκηση του δικαιώματος σιωπής του υπόπτου και να αποσπαστεί ομολογία με λειτουργικό ισοδύναμο της ανάκρισης τρόπο, χωρίς όμως τις δικονομικές εγγυήσεις αυτής, μπορεί να δημιουργήσει ψυχολογική πίεση στον ύποπτο και να τον παραπείσει σε δήθεν αυθόρμητες, πλην ενοχοποιητικές, δηλώσεις. Στην δεύτερη αυτή υπόθεση, ο συνομιλητής του υπόπτου ήταν μεταμφιεσμένος σε κρατούμενο αστυνομικός, που προσπαθούσε επίμονα να του αποσπάσει ενοχοποιητικές δηλώσεις, ενώ εκείνος στην ανάκριση είχε ασκήσει το δικαίωμα σιωπής. Οι παράγοντες που δημιούργησαν την αναγνωριζόμενη ψυχολογική πίεση ήταν ότι: α) ο καταναγκαζόμενος ήταν ύποπτος ανθρωποκτονίας, β) βρισκόταν υπό κράτηση, γ) βρισκόταν υπό διαρκή πίεση από τους αστυνομικούς στην ανάκριση για την ανθρωποκτονία, δ) θα ήταν σκεπτικός να θέσει υπό την εμπιστοσύνη του τον συγκρατούμενό του, με τον οποίο μοιραζόταν το ίδιο κελί για μερικές εβδομάδες.

Συνοψίζοντας, από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ για την άσκηση καταναγκασμού στον ύποπτο/κατηγορούμενο προσπάθησε να υπαγάγει, παρομοιάσει ή και συγκρίνει τα εκάστοτε επίδικα αποδεικτικά στοιχεία με αυτά που παραδειγματικά είχαν αναφερθεί για πρώτη φορά στην απόφαση της υπόθεσης *Saunders v. The United Kingdom*. Ωστόσο, δεν κατέστρωσε μια γενικότερη μεθοδολογία που να επιτρέπει την εκ των προτέρων διάγνωση των αποδεικτικών εκείνων στοιχείων που εμπίπτουν στο πεδίο του περιορισμού. Αντίθετα, επικεντρώθηκε στα κριτήρια διάγνωσης παραβίασης των δικαιωμάτων συνεπεία εφαρμογής του περιορισμού, εστιάζοντας στο βαθμό αυστηρότητας του καταναγκασμού ή το πολύ στη σύνδεση του εκάστοτε επίδικου αποδεικτικού στοιχείου με την ελεύθερη ή μη βούληση του καταναγκαζόμενου. <sup>87</sup> Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μπορούν να συναχθούν ερμηνευτικά αντιφατικά συμπεράσματα.

---

<sup>86</sup> ΕΔΔΑ, *Allan v. The United Kingdom*, Απόφαση της 05.11.2002 (App no 48539/99), σκ. 50, 52.

<sup>87</sup> Πρβλ. την παρατεθείσα νομολογία στην ΕΔΔΑ, *O' Halloran and Francis v. The United Kingdom*, Απόφαση της 29.06.2007 (App nos 15809/02 and 25624/02), σκ. 43-52.

Για παράδειγμα, αναφορικά με το κριτήριο της ύπαρξης του επίδικου αποδεικτικού στοιχείου ανεξαρτήτως της βούλησης του καταναγκαζόμενου, ενώ στις *Funke v. France* και *J.B. v. Switzerland* το ΕΔΔΑ επέκτεινε την εφαρμογή των δικαιωμάτων σε έγγραφα που προϋπήρχαν και τα οποία απαιτήθηκε να παραδώσουν οι αιτούντες με καταναγκασμό, δηλαδή σε υλικό που προϋπήρχε ανεξαρτήτως της βούλησής τους, στην σχετική διατύπωση στην *Saunders v. The United Kingdom* δεν φάνηκε να αφήνει τέτοιο περιθώριο.<sup>88</sup> Κατά μια ερμηνευτική εκδοχή, η αναφορά σε «ένταλμα» στην *Saunders v. The United Kingdom*, ως πράξης άσκησης εξουσίας νόμιμου καταναγκασμού, μπορεί να εννοηθεί περιοριστικά ως ένταλμα έρευνας, το οποίο δεν απαιτεί την σύμπραξη του υπόπτου/κατηγορουμένου. Κατά μια άλλη, μπορεί να νοηθεί και ως ένταλμα παράδοσης εγγράφων, που σε περίπτωση μη συμμόρφωσης συνοδεύεται με την επιβολή κυρώσεων.<sup>89</sup> Φυσικά, η πρώτη είναι ευνοϊκότερη για τον ύποπτο και φαίνεται να στοιχείται με την μέχρι τότε συνολική νομολογία του ΕΔΔΑ για τον περιορισμό. Περαιτέρω, κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, τόσο ο καταναγκασμός ενός υπόπτου να προβεί σε αυτοενοχοποιητικές δηλώσεις όσο και ο καταναγκασμός του να παραδώσει αυτοενοχοποιητικό υλικό οδηγεί στο αυτό αποτέλεσμα, στην αυτοενοχοποίηση του, γεγονός που καθιστά τη διάκριση υπό εύλογη αμφισβήτηση.

Στην εδώ εξεταζόμενη Οδηγία, ο ενωσιακός νομοθέτης εξαιρώντας από την εφαρμογή των δικαιωμάτων το υλικό για το οποίο υπάρχει νομική υποχρέωση διατήρησης και προσκόμισης εφόσον ζητηθεί, μάλλον υιοθετεί τη δεύτερη ερμηνευτική εκδοχή, που είναι και πιο αυστηρή για τον καταναγκαζόμενο. Άλλωστε, τέτοιο υλικό απαντά σε υποθέσεις ανταγωνισμού που αποτελούν και βασικό πεδίο ενωσιακής παρέμβασης, γεγονός που αιτιολογεί αυτή την λιγότερη προστατευτική επιλογή. Την δεύτερη αυτή ερμηνευτική εκδοχή ακολούθησε και το ΕΔΔΑ στην πλέον πρόσφατη απόφασή του στην υπόθεση *De Lege v. The Netherlands*<sup>90</sup>, που εξετάζεται παρακάτω<sup>91</sup>.

---

<sup>88</sup> ΕΔΔΑ, *Saunders v. The United Kingdom*, Απόφαση της 17.12.1996 (App no 19187/91), μειοψ. δικαστή Martens, παρ. 12.

<sup>89</sup> Βλ. *Lamberigts S.*, *The Privilege against Self-Incrimination: A Chameleon of Criminal Procedure*, σε NJECL, τομ. 7, τεύχ. 4, 2016, σσ. 430-432.

<sup>90</sup> ΕΔΔΑ, *De Lege v. The Netherlands*, Απόφαση της 04.10.2022 (App no 58342/15), σκ. 74-78.

<sup>91</sup> Υπό Γ.Π.2..

#### 4. Τέταρτος περιορισμός: Δυσμενή συμπεράσματα από την σιωπή («*Adverse inferences of silence*»).

Σύμφωνα με το άρθρο 7(5) της εξεταζόμενης Οδηγίας, ορίζεται ότι η άσκηση από υπόπτους/κατηγορούμενους των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης δεν πρέπει να χρησιμοποιείται εναντίον τους ούτε να λαμβάνεται ως απόδειξη ότι έχουν διαπράξει την αξιόποινη πράξη που τους αποδίδεται. Κατά την αιτιολογική σκέψη 28, ωστόσο, προβλέπεται ο περιορισμός ότι «η απαίτηση αυτή δεν θα πρέπει να θίγει τους εθνικούς κανόνες που αφορούν την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων από τα δικαστήρια ή τους δικαστές, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται τα δικαιώματα της υπεράσπισης.» Μάλιστα στην ίδια σκέψη, ενώ επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτολεξεί η διατύπωση που παρατίθεται στο άρθρο 7(5), προστίθεται και η φράση «από μόνη της» («*in itself*») στην απαγόρευση αξιολόγησης της άσκησης των προστατευόμενων δικαιωμάτων ως ενοχοποιητικών αποδείξεων. Αυτή η μικρή φαινομενικά αντίφαση στη διατύπωση μεταξύ του άρθρου και της αιτιολογικής σκέψης αποτέλεσε αντικείμενο αλληπάλληλων διαπραγματεύσεων κατά τη νομοθετική διαδικασία της ρύθμισης.<sup>92</sup>

Ως δυσμενή συμπεράσματα από την σιωπή («*adverse inferences of silence*») μπορεί να εννοηθούν τα συμπεράσματα, αρνητικά για τον ύποπτο/κατηγορούμενο, που προέρχονται από την άσκηση του δικαιώματος σιωπής ή την άρνηση παροχής ορισμένων πληροφοριών κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, τα οποία μπορούν να επηρεάσουν την διάγνωση της ποινικής ευθύνης ή την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων. Το εννοιολογικό περιεχόμενο μπορεί να περιλαμβάνει: α) τη χρήση των ίδιων των συμπερασμάτων ως «αποδεικτικών στοιχείων» για την υπονόμηση της αξιοπιστίας της υπεράσπισης, β) την έμμεση χρήση τους για την επιβεβαίωση ή την υποστήριξη της ερμηνείας άλλων αποδεικτικών στοιχείων, γ) την επιβεβαίωση των κατηγοριών ελλείψει αντίκρουσης από την υπεράσπιση.<sup>93</sup>

---

<sup>92</sup> Βλ. *Pivaty A. et al.*, Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU, σε NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 335-337; *Cras St./Erbeznic A.*, The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure, σε *Eu crim*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 32.

<sup>93</sup> *Daly et al.*, Human Rights Protections in Drawing Inferences from Criminal Suspects' Silence, σε *HRLR*, τόμ. 21, τεύχ. 3, σσ. 696-698.

Η αρχική πρόταση της Επιτροπής προέβλεπε απαγόρευση εξαγωγής οιονδήποτε συμπερασμάτων από το γεγονός ότι ο ύποπτος/κατηγορούμενος κάνει χρήση των δικαιωμάτων, με το σκεπτικό ότι θα προέκυπτε φόβος για αυτόν ότι η άρνηση συνεργασίας ή η σιωπή του θα χρησιμοποιηθεί εναντίον του σε μεταγενέστερο στάδιο της ποινικής διαδικασίας και άρα το δικαίωμα θα ήταν απλώς πλασματικό.<sup>94</sup> Η πρόταση αυτή επηρεάστηκε αρκετά από τις τοποθετήσεις των εμπειρογνομόνων αλλά και από τη διαπίστωση ότι υπήρχε μεγάλη ανομοιομορφία στην επιτρεπόμενη αξιολόγηση της σιωπής του κατηγορουμένου σε επίπεδο δικαιοδοσίας των κρατών-μελών.<sup>95</sup> Έτσι, καθιστούσε το δικαίωμα της σιωπής σχεδόν απόλυτο και καθιέρωνε πεδίο προστασίας υψηλότερο από εκείνο του ΕΔΔΑ, που επέτρεπε την εξαγωγή δυσμενών συμπερασμάτων σε ορισμένες περιπτώσεις.

Το Κοινοβούλιο είχε υποστηρίξει τη ρύθμιση και είχε προτείνει ακόμη περισσότερο: α) να διευκρινισθεί τι ακριβώς σημαίνει στην πράξη η άσκηση του δικαιώματος σιωπής, β) να καταστεί σαφές ότι η άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν μπορεί να θεωρείται επιβεβαίωση των πραγματικών περιστατικών (*«corroboration of facts»*) αλλά ούτε και να λαμβάνεται υπόψη για τη διατύπωση της ποινικής ευθύνης, γ) να διατυπωθεί ρητά ότι η άσκηση των δικαιωμάτων *«δεν επιτρέπεται να εκλαμβάνεται αφ' εαυτού [in itself] ως λόγος για την επιβολή ή τη διατήρηση περιοριστικών της ελευθερίας μέτρων πριν από την τελεσίδικη απόφαση επί της ενοχής»*<sup>96</sup>, αφήνοντας, ωστόσο, το περιθώριο να συμπεριλαμβάνεται ως λόγος από κοινού με άλλα στοιχεία. Το Συμβούλιο, ενώ συντάχθηκε με την πρόταση της Επιτροπής, απέρριψε τις συμπληρώσεις του Κοινοβουλίου και πρότεινε την αντικατάσταση της φράσης *«επιβεβαίωση πραγματικών περιστατικών»* (*«corroboration of facts»*) με τη φράση *«απόδειξη ότι το εν λόγω πρόσωπο έχει διαπράξει τη συγκεκριμένη αξιόποινη πράξη»* (*«evidence that the person concerned had committed the offence concerned»*),

---

<sup>94</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), ατιολ. σκ. 36, σσ. 7-8, άρθρα 6(3) & 7(3), σελ. 18.

<sup>95</sup> Βλ. και την τοποθέτηση των εμπειρογνομόνων: Commission Document Impact Assessment, 27.11.2013, SWD(2013) 478 final, σσ. 23-25; FAIR Trials LEAP, Joint position paper on the proposed directive on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings, Νοέμβριος 2014, σκ. 36, σελ. 16.

<sup>96</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογίες 24-25, 44-45, σσ. 18-19, 30-33, τροπολογίες 14, 34, Γνωμοδότηση Επιτροπής Νομικών Θεμάτων, σσ. 50, 60.

προκειμένου να αναδείξει το σκοπό για τον οποίο αξιολογήσεις της σιωπής δεν επιτρέπονται.<sup>97</sup>

Ωστόσο, η φραστική αυτή αλλαγή περιόρισε το επιδιωκόμενο για την Επιτροπή νοηματικό περιεχόμενο για τα δυσμενή συμπεράσματα. Με αυτή αφηνόταν να εννοηθεί ότι εκείνα δεν μπορούν μόνο να χρησιμοποιηθούν ως αποδεικτικά-διαγνωστικά της ποινικής ευθύνης στοιχεία, αλλά, κατ' αποτέλεσμα, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν με πιο έμμεσο τρόπο, όπως για να υποβαθμίσουν την αξιοπιστία της υπεράσπισης. Αυτό προκύπτει και από την προσπάθεια του Συμβουλίου για την προσθήκη του περιορισμού, που αφορούσε τα κράτη-μέλη που έχουν σύστημα ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων, να αξιολογείται η σιωπή ως στοιχείο επιβεβαίωσης αποδεικτικών στοιχείων που αποκτήθηκαν με άλλα μέσα.<sup>98</sup> Αυτή η προσπάθεια δεν τελεσφόρησε λόγω διαφωνίας της Επιτροπής και του Κοινοβουλίου, αλλά ούτε και η εναλλακτική της με απλή αναφορά στην έκδοση καταδικαστικής απόφασης<sup>99</sup>. Τελικό αποτέλεσμα ήταν να διαμορφωθεί μια γενική διατύπωση, η οποία παρέμεινε και στο τελικό κείμενο των αιτιολογικών σκέψεων.

Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα για το Συμβούλιο ήταν η ρύθμιση να στοιχείται με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, χωρίς να καθιερώνει απαραίτητα υψηλότερο επίπεδο προστασίας. Το αποτέλεσμα που, ωστόσο, προέκυψε στο τελικό κείμενο της Οδηγίας μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικά συμπεράσματα και είναι, σε κάθε περίπτωση, ερμηνευτικά διφορούμενο. Έτσι, ενώ η διατύπωση του άρθρου 6(3) δεν αφήνει περιθώριο εξαγωγής δυσμενών συμπερασμάτων, η συνδυαστική του ερμηνεία με την

---

<sup>97</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 10131/15, 23.06.2015, σσ. 70-71; Έγγραφο Συμβουλίου 11112/15, 29.07.2015, υποσ. 14, σελ. 10.

<sup>98</sup> «*This should be without prejudice to national rules or systems which allow a court or a judge to take account of the silence of the suspect or accused person as an element of corroboration of evidence obtained by other means, provided the rights of the defense are respected*»: Έγγραφο Συμβουλίου 16531/14, 04.12.2014, αιτιολ. σκ. 20b, σελ. 10; «*Indeed, in many MS a judge, who has several elements of inculpatory evidence at his disposal, and who therefore comes to the conclusion that the person should be convicted, may in the judgment note that the person, who has remained silent, hasn't brought forward any element that could lead to a contrary conclusion*»: Έγγραφο Συμβουλίου 10131/15, 23.06.2015, σσ. 70-71.

<sup>99</sup> «*replacing the words "as an element of corroboration of evidence obtained by other means" by the words "when sentencing"*». Έγγραφο Συμβουλίου 11112/15, 29.07.2015, υποσ. 14, σελ. 10.

αιτιολογική σκέψη 28 φαίνεται να το επιτρέπει, λαμβανομένης υπόψιν και της ανωτέρω νομοθετικής διαδικασίας.<sup>100</sup>

Η σχετική προβληματική των δυσμενών συμπερασμάτων από την άσκηση του δικαιώματος σιωπής είχε απασχολήσει το ΕΔΔΑ στις υποθέσεις *John Murray v. The United Kingdom*, *Telfner v. Austria*, *Weh v. Austria* και *Garycki v. Poland*. Στην πρώτη υπόθεση, *John Murray v. The United Kingdom*<sup>101</sup>, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι θα ήταν ασυμβίβαστο με το δικαίωμα σιωπής εάν μια καταδίκη βασιζόταν αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο στην σιωπή ή την άρνηση του υπόπτου να απαντήσει σε ερωτήσεις των αρχών. Ωστόσο, δέχθηκε ότι μπορούν να συναχθούν συμπεράσματα «σε καταστάσεις που απαιτούν ξεκάθαρα εξήγηση» και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να εξεταστεί η πειστικότητα των αποδεικτικών στοιχείων της διωκτικής αρχής. Έτσι, για τη διαπίστωση εάν η εξαγωγή δυσμενών συμπερασμάτων από τη σιωπή του κατηγορουμένου παραβιάζει το άρθρο 6 ΕΣΔΑ λαμβάνονται ιδίως υπόψη: α) τα πραγματικά περιστατικά από όπου συνάγονται τα συμπεράσματα, β) η βαρύτητα που αποδίδουν σε αυτά τα εθνικά δικαστήρια κατά την αξιολόγηση των αποδεικτικών στοιχείων και γ) ο βαθμός καταναγκασμού που είναι εγγενής σε αυτά.<sup>102</sup> Στην απόφασή του στην υπόθεση *Telfner v. Austria*<sup>103</sup> το ΕΔΔΑ συνέδεσε την προβληματική με τα νομικά τεκμήρια του αυστριακού νομικού συστήματος σε τροχαία αδικήματα και την μετάθεση του βάρους απόδειξης, όπως εξετάστηκε ανωτέρω στον δεύτερο περιορισμό, χωρίς ωστόσο να σταθεί σε αυτά, εφαρμόζοντας τα κριτήρια που διατύπωσε στην απόφαση επί της υπόθεσης *John Murray v. The United Kingdom*. Μάλιστα, στην απόφασή του στην υπόθεση *Weh v. Austria*<sup>104</sup> διευκρίνισε ρητά ότι το άρθρο 6(2) ΕΣΔΑ δεν απαγορεύει κατ' αρχήν τη χρήση νομικών τεκμηρίων στο ποινικό δίκαιο. Από την άλλη πλευρά, στην απόφασή του στην υπόθεση *Garycki v. Poland*<sup>105</sup> το ΕΔΔΑ τόνισε ότι τα εθνικά δικαστήρια, όταν αποφασίζουν σχετικά με

---

<sup>100</sup> Για την χρήση των αιτιολογικών σκέψεων ως ερμηνευτικού εργαλείου των άρθρων μιας Οδηγίας βλ. *Klimas T./Vaiciukaite J.*, *The Law of Recitals in European Community Legislation*, σε ILSA JICL, τόμ. 15, 2008, σσ. 27-28.

<sup>101</sup> ΕΔΔΑ, *John Murray v. The United Kingdom*, Απόφαση της 08.02.1996 (App no 18731/91), σκ. 47.

<sup>102</sup> Έτσι, και στην ΕΔΔΑ, *Condron v. The United Kingdom*, Απόφαση της 02.05.2000 (App no 35718/97), σκ. 56.

<sup>103</sup> ΕΔΔΑ, *Telfner v. Austria*, Απόφαση της 20.03.2001 (App no 33501/96), σκ. 15-17.

<sup>104</sup> ΕΔΔΑ, *Weh v. Austria*, Απόφαση της 08.04.2004 (App no 38544/97), σκ. 46-48.

<sup>105</sup> ΕΔΔΑ, *Garycki v. Poland*, Απόφαση της 06.02.2007 (App no 14348/02), σκ. 48.

την προσωρινή κράτηση, δεν θα πρέπει να βασίζονται κυρίως στο γεγονός ότι ένας κατηγορούμενος δεν έχει ομολογήσει, διότι τούτο αποτελεί έκδηλη παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 7(4) της Οδηγίας, αφήνεται η δυνατότητα στα κράτη-μέλη να επιτρέψουν στις δικαστικές αρχές να λαμβάνουν υπόψη κατά την έκδοση καταδικαστικής απόφασης την επίδειξη συνεργάσιμης συμπεριφοράς εκ μέρους των υπόπτων/κατηγορουμένων. Η πρόβλεψη αυτή προτάθηκε ρητά από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο <sup>106</sup> και ουσιαστικά υπογραμμίζει τις νεότερες μορφές ποινικής διαδικασίας, ήτοι την ποινική διαπραγμάτευση και της ποινική συνδιαλλαγή, όπου συστατικό στοιχείο τους είναι η ομολογία του δράστη. <sup>107</sup> Αν και η συνεργάσιμη συμπεριφορά του υπόπτου/κατηγορουμένου δεν προσδιορίζεται ειδικότερα, ο κίνδυνος που δημιουργεί η ύπαρξη αυτής της διάταξης είναι να λειτουργήσει τελικά ως αντικίνητρο άσκησης του δικαιώματος σιωπής για τους υπόπτους/κατηγορουμένους, υποβαθμίζοντας εμμέσως την αξία του προστατευόμενου δικαιώματος. <sup>108</sup> Το ΔΕΕ τοποθετήθηκε επί αυτής της ρύθμισης στην διάταξή του στην υπόθεση *QR*, που εξετάζεται παρακάτω. <sup>109</sup>

## **5. Πέμπτος περιορισμός: Δικαστική εκτίμηση παράνομων αποδείξεων.**

Σύμφωνα με το άρθρο 10(2) της εξεταζόμενης Οδηγίας θεσπίζεται υποχρέωση στα κράτη-μέλη να μεριμνούν ώστε, κατά την εκτίμηση των καταθέσεων του υπόπτου/κατηγορουμένου ή των αποδεικτικών στοιχείων που λαμβάνονται κατά παράβαση των δικαιωμάτων σιωπής ή μη αυτοενοχοποίησης, να τηρούνται τα δικαιώματα της υπεράσπισης και να διασφαλίζεται η δίκαιη διεξαγωγή της δίκης («*the fairness of the proceedings*»), με την επιφύλαξη των εθνικών κανόνων και συστημάτων

---

<sup>106</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογία 44, σσ. 28-29. Ωστόσο, και η Επιτροπή στην αιτιολογική έκθεση της αρχικής της πρότασης είχε κάνει σχετική μνεία της δυνατότητας, βλ. Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. 36, σελ. 8.

<sup>107</sup> *Della Tore J.*, Negotiated Criminal Justice and EU Directives on Procedural Rights, σε EJCCLCJ, τόμ. 27, τεύχ. 2, 2019, σσ. 175-176.

<sup>108</sup> *Pivaty A. et al.*, Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU, σε NJECL, το. 12, τεύχ. 3, 2021, σελ. 337; *Villamarin Lopez M.-L.*, The presumption of innocence in Directive 2016/343/EU of March 2016, σε ERA Forum, τεύχ. 18, 2017, σσ. 349-350.

<sup>109</sup> Υπό Γ.Ι.2..

για το παραδεκτό των αποδείξεων. Στο πρώτο εδάφιο της αιτιολογικής σκέψης 45 που επαναλαμβάνει την ρύθμιση γίνεται, εναλλακτικά, λόγος – στην ελληνική απόδοση – για αμεροληψία της διαδικασίας («*the fairness of the proceedings*»), ενώ ουσιαστικά εννοείται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη του υπόπτου/κατηγορουμένου.

Η απουσία ειδικών και αποτελεσματικών ενδίκων μέσων για παραβιάσεις του δικαιώματος σιωπής του υπόπτου/κατηγορουμένου στα κράτη-μέλη είχε επισημανθεί ήδη από την Μελέτη Επιπτώσεων της Επιτροπής. Εκεί, μάλιστα αναφερόταν ότι η αρχή της ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων από το δικαστήριο θα πρέπει να επιτρέπει τον αποκλεισμό αποδεικτικών στοιχείων που αποκτήθηκαν κατά παράβαση θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αυτό φαίνεται να είναι από την άποψη της ασφάλειας δικαίου το σωστό μέσο για να διασφαλιστεί ότι ο δικαστής δεν επηρεάζεται από τέτοια στοιχεία κατά τη λήψη της τελικής απόφασης.<sup>110</sup> Έτσι, στην αρχική της πρόταση η Επιτροπή προέβλεπε ως κανόνα τον αποκλεισμό των αποδεικτικών στοιχείων κατά παράβαση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, εκτός αν η χρήση τους δεν θα έθιγε την αμεροληψία της διαδικασίας.<sup>111</sup>

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πρότεινε τον πλήρη αποκλεισμό αυτών των παράνομων αποδεικτικών στοιχείων και την αφαίρεσή τους από τον φάκελο της υπόθεσης, επισημαίνοντας ότι η χρήση τους αίρει αυτομάτως τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης<sup>112</sup>. Ωστόσο, το Συμβούλιο διαφώνησε κάθετα με μια τέτοια προσέγγιση αποκλεισμού.<sup>113</sup> Η θέση του Συμβουλίου ήταν ότι ένας κανόνας πλήρους αποκλεισμού έθιγε τις νομικές παραδόσεις των κρατών-μελών με σύστημα ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων. Έτσι, πρότεινε συμβιβαστικά την υπάρχουσα διάταξη του άρθρου 10(2), εμπνεόμενο κατ' αναλογία από το αντίστοιχο άρθρο 12(2) της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας<sup>114</sup>, η οποία και συμφωνήθηκε από όλα τα μέρη. Εντούτοις, στη σχετική αιτιολογική σκέψη 45 έγινε ειδική μνεία για την απαγόρευση δικαστικής εκτίμησης αποδεικτικών μέσων που

---

<sup>110</sup> Commission Document Impact Assessment, 27.11.2013, SWD(2013) 478 final, σελ. 24.

<sup>111</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), αιτιολ. σκ. 36, σελ. 8, άρθρα 6(4) & 7(4), σελ. 18.

<sup>112</sup> Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, τροπολογίες 27-28, 49 σσ. 20-21, 36, 39, τροπολογίες 30, 35, Γνωμοδότηση Επιτροπής Νομικών Θεμάτων, σελ. 59, 61.

<sup>113</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 10131/15, 23.06.2015, σελ. 83.

<sup>114</sup> Έγγραφο Συμβουλίου 11112/15, 29.07.2015, υποσ. 27, σελ. 15.



αποκτήθηκαν κατά παράβαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, ώστε να είναι σαφές στα κράτη-μέλη ότι οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τη συναφή νομολογία του ΕΔΔΑ.<sup>115</sup>

Αναφορικά με την δικαστική εκτίμηση των αποδεικτικών μέσων κατά παράβαση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, η νομολογία του ΕΔΔΑ εστιάζει στην διασφάλιση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου καθ' όλη την ποινική διαδικασία και εξετάζει κατά πόσον τυχόν παραβάσεις αυτών επιδρούν συνολικά στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη του υπόπτου/κατηγορουμένου.<sup>116</sup> Κατά συνέπεια, στην προβληματική εντάσσονται και παραβιάσεις των δικαιωμάτων ενημέρωσης και πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, οι οποίες συνήθως προηγούνται της παραβίασης των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.<sup>117</sup> Το σύστημα αυτό εξέτασης του ΕΔΔΑ αποτυπώθηκε στην μνημειώδη απόφασή του στην υπόθεση *Ibrahim and Others v. The United Kingdom*<sup>118</sup>, η οποία εκδόθηκε μόλις λίγους μήνες μετά την εδώ εξεταζόμενη Οδηγία.

Στην απόφαση αυτή, το Δικαστήριο αρχικά αναγνώρισε ότι είναι εγγενές στα δικαιώματα σιωπής, μη αυτοενοχοποίησης και πρόσβασης σε δικηγόρο ότι ένα πρόσωπο που κατηγορείται σε ποινική διαδικασία για τις ανάγκες του άρθρου 6 ΕΣΔΑ έχει το δικαίωμα να ενημερώνεται για αυτά του τα δικαιώματα. Μάλιστα, διευκρίνισε ότι, υπό το πρίσμα της φύσης των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, κατ' αρχήν δεν μπορεί να δικαιολογηθεί η παράλειψη γνωστοποίησης αυτών των δικαιωμάτων σε έναν ύποπτο. Ωστόσο, σε περίπτωση τέτοιας παράλειψης εξετάζεται εάν, παρά αυτήν, η διαδικασία εν τέλει υπήρξε στο σύνολό της δίκαιη. Στο πλαίσιο αυτό, η άμεση πρόσβαση σε δικηγόρο που μπορεί να παρέχει πληροφορίες σχετικά με τα δικονομικά δικαιώματα είναι πιθανό να αποτρέψει την αδικία που προκύπτει από την απουσία επίσημης γνωστοποίησης αυτών των δικαιωμάτων. Εντούτοις, όταν καθυστερεί η πρόσβαση σε δικηγόρο, η ανάγκη να γνωστοποιούν οι ανακριτικές αρχές

---

<sup>115</sup> *Cras St./Erbeznik A.*, The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure, σε *Eucrim*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 34.

<sup>116</sup> Βλ. ΕΔΔΑ, *Bykov v. Russia*, Απόφαση της 10.03.2009 (App no 4378/02), σκ. 88-93.

<sup>117</sup> *Pivaty A. et al.*, Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU, σε *NJECL*, τομ. 12, τεύχ. 3, 2021, σελ. 341.

<sup>118</sup> ΕΔΔΑ, *Ibrahim and Others v. The United Kingdom*, Απόφαση της 13.09.2016 (Apps nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09).

στον ύποπτο το δικαίωμά του σε δικηγόρο και το δικαίωμά του στη σιωπή και τη μη αυτοενοχοποίηση αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Ακόμη και τότε όμως, η παράλειψη γνωστοποίησης, έστω και αν οφείλεται σε σπουδαίο λόγο, καθιστά δυσχερέστερη την ανταπόδειξη του ότι η διαδικασία στο σύνολό της δεν υπήρξε δίκαιη.<sup>119</sup>

Το Δικαστήριο επισήμανε ότι παραβιάσεις των ρητώς αναφερόμενων ή εννοούμενων δικαιωμάτων στο άρθρο 6 ΕΣΔΑ στην προκαταρκτική εξέταση σε ποινικές διαδικασίες συχνά αποκρυσταλλώνονται στην δίκη, όπου γίνονται δεκτά τα αποδεικτικά στοιχεία που προέκυψαν από αυτή. Εξετάζοντας, λοιπόν, την επίδραση των παραβιάσεων αυτών στον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης συνολικά, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν οι εξής μη εξαντλητικοί παράγοντες: α) εάν το πρόσωπο ήταν ευάλωτο, π.χ. λόγω ηλικίας ή πνευματικής ικανότητας, β) το νομικό καθεστώς της προδικασίας και η αποδοχή των αποδεικτικών στοιχείων στη δίκη, με την ύπαρξη τυχόν κανόνα εξαίρεσης αυτών να λειτουργεί ως αντενδείκτης συνολικής παραβίασης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, γ) η δυνατότητα του υπόπτου/κατηγορουμένου να αμφισβητήσει την αυθεντικότητά των αποδεικτικών στοιχείων και να αντικρούσει τη χρήση τους, δ) η ποιότητα των αποδεικτικών στοιχείων και η εξέταση των περιστάσεων υπό τις οποίες αποκτήθηκαν, ώστε να διακριβωθούν τυχόν αμφιβολίες στην αξιοπιστία ή την ακρίβειά τους, λαμβανομένων υπόψιν του βαθμού και της φύσης οιοδήποτε καταναγκασμού, ε) η παράβαση που οδήγησε σε παρανόμως κτηθέντα αποδεικτικά μέσα και η εξέταση της φύσης τυχόν παραβίασης άλλου άρθρου της ΕΣΔΑ που οδήγησε σε αυτά, στ) η φύση της κατάθεσης και η εξέταση της τυχόν άμεσης ανάκλησης ή τροποποίησής της, ζ) η χρήση των επίδικων αποδεικτικών μέσων και ιδίως η εξέταση της τυχόν αναπόσπαστης ή σημαντικής συμμετοχής τους στα αποδεικτικά στοιχεία επί των οποίων βασίστηκε η καταδίκη, καθώς και η ισχύς των άλλων αποδεικτικών στοιχείων στην υπόθεση, η) η εξέταση της άσκησης αξιολόγησης της ενοχής από επαγγελματίες δικαστές ή λαϊκούς ενόρκους και, στη δεύτερη περίπτωση, το περιεχόμενο των όποιων τυχόν οδηγιών σε αυτούς, θ) το βάρος του δημοσίου συμφέροντος στη διερεύνηση και την τιμωρία του συγκεκριμένου υπό εξέταση αδικήματος, ι) άλλες σχετικές δικονομικές εγγυήσεις του εθνικού δικαίου και πρακτικής.<sup>120</sup>

---

<sup>119</sup> Ομοίως, σκ. 250-252.

<sup>120</sup> Ομοίως, σκ. 272-274.

Έτσι, στην συγκεκριμένη υπόθεση, ο τέταρτος αιτών, Ismail Abdurahman, είχε καταδικαστεί επί τη βάσει αυτοενοχοποιητικών του δηλώσεων στην προδικασία. Εκεί, αρχικά είχε κληθεί ως μάρτυρας και δεν του είχαν γνωστοποιηθεί τα προβλεπόμενα δικαιώματά του ως υπόπτου, παρά μόνο σε όψιμο χρόνο, ούτε του είχε παρασχεθεί πρόσβαση σε δικηγόρο. Το ΕΔΔΑ διέγνωσε ότι ειδικά για αυτόν δεν συνέτρεχε σπουδαίος λόγος ούτε για τον περιορισμό της πρόσβασής του σε δικηγόρο αλλά ούτε και για την παράλειψη γνωστοποίησης των δικαιωμάτων του ως υπόπτου, μεταξύ των οποίων και αυτών της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Παρά το γεγονός ότι στη δίκη ο αιτών είχε αντικρούσει ανεπιτυχώς την αποδοχή των σχετικών αυτοενοχοποιητικών του δηλώσεων από το δικαστήριο, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι οι δηλώσεις αυτές αποτέλεσαν σημαντικό ρόλο στην θεμελίωση της υπόθεσης σε βάρος του και στην μετέπειτα καταδίκη του, ιδίως αφού επιτράπηκε στους ενόρκους που τον έκριναν να τις λάβουν υπόψιν.<sup>121</sup>

Από την μελέτη της ανωτέρω απόφασης, και παρά την κριτική που της ασκήθηκε<sup>122</sup>, γίνεται κατανοητό ότι οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης του κατηγορουμένου δεν θα εξετάζονταν έκτοτε μεμονωμένα από το ΕΔΔΑ αλλά συνολικά στην επίδρασή τους στον δίκαιο χαρακτήρα της ποινικής διαδικασίας σε βάρος του υπόπτου/ κατηγορουμένου.<sup>123</sup> Επομένως, δεδομένης και της χρονικά συγγενούς έκδοσης της εδώ εξεταζόμενης Οδηγίας, τα κράτη-μέλη θα έπρεπε συμπληρωματικά της Οδηγίας να εφαρμόζουν το σύστημα εξέτασης που διατύπωσε το ΕΔΔΑ στην απόφαση αυτή, λαμβάνοντας υπόψιν και την προγενέστερη νομολογία του για τις επιμέρους παραβιάσεις των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.

---

<sup>121</sup> Ομοίως, σκ. 295-311.

<sup>122</sup> Βλ. αντί πολλών, *Giannouloupoulos D.*, *Improperly Obtained Evidence in Anglo-American and Continental Law*, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2019, σσ. 185-189; *Celiksoy E.*, *Ibrahim and Others v. UK: Watering down the Salduz principles?*, σε *NJECL*, τομ. 9, τεύχ. 2, 2018, σσ. 229-246.

<sup>123</sup> «*Having regard to the fact that a criminal trial generally involves a complex interplay of different aspects of criminal procedure, it is often artificial to try and categorise a case as one which should be viewed from the perspective of one particular Article 6 right or another*». Ομοίως, σκ. 274.

## **Β. Η θέση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στο παράγωγο ενωσιακό δίκαιο**

Η ΕΕ λάμβανε υπόψιν της τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στο παράγωγο ενωσιακό δίκαιο ακόμα και πριν την Οδηγία 2016/343.<sup>124</sup> Ενδεικτικά, στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας 2014/57 περί ποινικών κυρώσεων για την κατάχρηση αγοράς (Οδηγία MAD II)<sup>125</sup>, αλλά και στις αιτιολογικές σκέψεις του Κανονισμού 596/2014 για την κατάχρηση της αγοράς (Κανονισμός MAR)<sup>126</sup> γίνεται ρητή μνεία στο άρθρο 48 ΧΘΔΕΕ.

Επίσης, λαμβάνοντας υπόψιν το δυαδικό σύστημα επιβολής κυρώσεων που αρκετά κράτη-μέλη διαθέτουν, στον Εκτελεστικό Κανονισμό 2018/292 για τα τεχνικά πρότυπα συνεργασίας μεταξύ των αρμοδίων αρχών των κρατών μελών<sup>127</sup> προβλέπεται ότι:

α) στη διαδικασία επεξεργασίας αίτησης για λήψη κατάθεσης από πρόσωπο αξιολογούνται: i) τα δικαιώματα του προσώπου, συμπεριλαμβανομένων, κατά περίπτωση, τυχόν ζητημάτων αυτοενοχοποίησης, ii) αν αυτά καλούνται ως μάρτυρες ή ύποπτοι και iii) αν η κατάθεση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ή πρόκειται να χρησιμοποιηθεί σε ποινική διαδικασία,<sup>128</sup> και

---

<sup>124</sup> Βλ. ενδ. Κανονισμός (ΕΕ, Ευρατόμ) αριθ. 883/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Σεπτεμβρίου 2013, σχετικά με τις έρευνες που πραγματοποιούνται από την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) [...] (ΕΕ L 248 της 18.09.2013, σελ. 1), Άρθρο 9(2); *Caianiello M.*, Right To Remain Silent and Not to Incriminate Oneself in the European Union System, 2020, σσ. 6-9.

<sup>125</sup> Οδηγία 2014/57/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, περί ποινικών κυρώσεων για την κατάχρηση αγοράς (οδηγία για την κατάχρηση αγοράς) (ΕΕ 2014, L 173, σελ. 179), αιτιολ. σκ. 27-28.

<sup>126</sup> Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 596/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, για την κατάχρηση της αγοράς (κανονισμός για την κατάχρηση της αγοράς) [...] (ΕΕ L 173 της 12.6.2014, σελ. 1), αιτιολ. σκ. 77.

<sup>127</sup> Εκτελεστικός Κανονισμός (ΕΕ) 2018/292 της Επιτροπής της 26ης Φεβρουαρίου 2018 για τον καθορισμό εκτελεστικών τεχνικών προτύπων [...] (ΕΕ L 55 της 27.2.2018, σελ. 34).

<sup>128</sup> Ομοίως, Άρθρο 7(1)(α,στ,ζ).

β) σε περίπτωση από κοινού έρευνας ή επιτόπιας επιθεώρησης, λαμβάνονται υπόψιν τα δικαιώματα κάθε προσώπου που υπόκειται σε έρευνα και τυχόν νομικοί περιορισμοί, συμπεριλαμβανομένης της αυτοενοχοποίησης.<sup>129</sup>

Έτσι, μολονότι η Οδηγία 2016/343 εφαρμόζεται αποκλειστικά σε ποινικές διαδικασίες, ρητώς αποκλεισμένων των διοικητικών, ο ενωσιακός νομοθέτης στον ανωτέρω Εκτελεστικό Κανονισμό, που δεν έχει ποινικό χαρακτήρα, αλλά διοικητικό, έλαβε υπόψιν του τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης και την τυχόν χρήση των παραγόμενων αποδεικτικών στοιχείων σε ποινικές διαδικασίες, εναρμονιζόμενος με τις παραδοχές της νομολογίας του ΕΔΔΑ για τις διοικητικές διαδικασίες ποινικού χαρακτήρα.

Ωστόσο, στο άρθρο 30(1)(β) του Κανονισμού MAR προέβλεψε, με την επιφύλαξη τυχόν ποινικών κυρώσεων και σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, και την υποχρέωση επιβολής κατάλληλων διοικητικών κυρώσεων για μη συνεργασία ή μη συμμόρφωση με έρευνα ή αίτημα κατ' άρθρον 23(2) του ίδιου Κανονισμού. Η διάταξη αυτή θεσπίζει μορφές καταναγκασμού του ελεγχόμενου διοικητικά προσώπου που μπορεί να οδηγήσει στην παραγωγή αυτοενοχοποιητικών αποδεικτικών στοιχείων. Αυτά, έπειτα, μπορούν να εισφερθούν σε παράλληλα ανοιγείσα ποινική διαδικασία σε βάρος του ίδιου προσώπου και εντάσσεται στην προβληματική του τρίτου περιορισμού, που εξετάστηκε ανωτέρω<sup>130</sup>. Η συμβατότητα της διάταξης αυτής με τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης αποτέλεσαν αντικείμενο της απόφασης του ΔΕΕ στην υπόθεση *D.B. v Consob*, που εξετάζεται παρακάτω<sup>131</sup>.

Επίσης, στο άρθρο 41(2)(δ) του Κανονισμού 2017/1939<sup>132</sup> για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, όπου προβλέπονται τα δικονομικά δικαιώματα του υπόπτου/κατηγορουμένου σε ποινικές διαδικασίες ενώπιον της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, γίνεται ρητή μνεία στο δικαίωμα σιωπής και στα άλλα προστατευόμενα δικαιώματα της Οδηγίας 2016/343. Τέλος, ακόμη και στην πλέον πρόσφατη πρόταση

---

<sup>129</sup> Ομοίως, Άρθρο 8(4)(στ)(3).

<sup>130</sup> Υπό Α.Π.3..

<sup>131</sup> Υπό Γ.Ι.1..

<sup>132</sup> Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939 του Συμβουλίου, της 12ης Οκτωβρίου 2017, σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας (ΕΕ L 283 της 31.10.2017, σελ. 1), βλ. και αιτιολ. σκ. 85.

Οδηγίας της Επιτροπής για σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων για την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης<sup>133</sup> λαμβάνονται υπόψιν τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης του υπόπτου/κατηγορουμένου όπως προβλέπονται στην Οδηγία 2016/343.

### **Γ. Ο δυναμικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην νεότερη της Οδηγίας 2016/343 νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ.**

Για την ορθότερη εφαρμογή των ρυθμιστικών προβλέψεων των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην Οδηγία 2016/343 σκόπιμο είναι να εξετασθεί η νεότερη της Οδηγίας νομολογία των δύο σημαντικότερων ευρωπαϊκών δικαστηρίων για την ενωσιακή δικαιοταξία, του ΔΕΕ (υπό I) και του ΕΔΔΑ (υπό II).

#### **I. Οι θέσεις του ΔΕΕ.**

Δυστυχώς, η νομολογία του ΔΕΕ για τα εδώ εξεταζόμενα δικαιώματα είναι ελάχιστη σε σχέση με την αντίστοιχη του ΕΔΔΑ. Στην νεότερη νομολογία του, πάντως, το ΔΕΕ έχει τοποθετηθεί ρητώς για το άρθρο 7(4) της Οδηγίας 2016/343 και για την εφαρμογή των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης σε φυσικά πρόσωπα στο πλαίσιο διοικητικών διαδικασιών όπου τους επιβάλλονται διοικητικές κυρώσεις ποινικού χαρακτήρα. Παρακάτω εξετάζονται οι αποφάσεις του στις υποθέσεις *D.B. v. Consob* (υπό 1) και *QR* (υπό 2) και οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα στην υπόθεση *Ποινική διαδικασία κατά DELTA STROY 2003* (υπό 3).

##### **1. *D.B. v. Consob*, Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2021.**

Αρχικά, το ΔΕΕ είχε ασχοληθεί παλαιότερα με το δικαίωμα σιωπής των νομικών προσώπων σε ζητήματα επιβολής διοικητικών κυρώσεων για μη συνεργασία με τις ελεγκτικές αρχές σε υποθέσεις ανταγωνισμού.<sup>134</sup> Ωστόσο, η πρώτη υπόθεση που το απασχόλησε για τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης σε φυσικό

---

<sup>133</sup> Πρόταση της Επιτροπής, 02.12.2022, COM(2022) 684 final 2022/0398 (COD), αιτιολ. σκ. 24, άρθρο 3(4), σσ. 13, 15, 24, 29.

<sup>134</sup> Βλ. ΔΕΕ, C-301/04 P, Απόφαση της 29.06.2006, *Επιτροπή κατά SGL Carbon*, σκ. 39-44; *Lamberigts S., The Directive on the Presumption of Innocence: A Missed Opportunity for Legal Persons?*, σε *Eu crim*, τεύχ. 1, 2016, σελ. 40.

πρόσωπο ήταν αυτή της *D.B. v. Consob*<sup>135</sup>. Στην συγκεκριμένη υπόθεση η Ιταλική Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς (Consob) είχε επιβάλει στον D.B. πρόστιμο επειδή, έπειτα από δυστροπία συνεργασίας, αρνήθηκε να απαντήσει στις ερωτήσεις που του απευθύνθηκαν σχετικά με έρευνα για κατάχρηση αγοράς. Το ΔΕΕ, ερμηνεύοντας το άρθρο 48 ΧΘΔΕΕ και τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, υιοθέτησε την νομολογία του ΕΔΔΑ και διευκρίνισε ότι, μολονότι δεν μνημονεύονται ρητώς στο άρθρο 6 ΕΣΔΑ: α) αποτελούν έκφραση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, β) προφυλάσσουν τον κατηγορούμενο από καταχρηστικές ενέργειες εξαναγκασμού εκ μέρους των αρχών και γ) συμβάλλουν στην αποφυγή νομικών σφαλμάτων και στη διασφάλιση του αποτελέσματος που επιδιώκεται με το εν λόγω άρθρο 6.<sup>136</sup> Επίσης, προσέθεσε ότι λογικά το δικαίωμα σιωπής δεν μπορεί να περιορίζεται στις ομολογίες παρανομιών ή στις δηλώσεις που στρέφονται άμεσα κατά του εξεταζόμενου προσώπου, αλλά καλύπτει επίσης πληροφορίες επί πραγματικών γεγονότων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μεταγενέστερα προς στήριξη της κατηγορίας και, ως εκ τούτου, να επηρεάσουν την καταδίκη ή την ποινή που επιβάλλεται στο πρόσωπο αυτό.

137

Ειδικότερα, το Δικαστήριο, πλήρως αποδεχόμενο τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, αναγνώρισε – για πρώτη φορά στη νομολογία του για φυσικά πρόσωπα – ότι προσβολή του δικαιώματος σιωπής υφίσταται ιδίως στην περίπτωση υπόπτου ο οποίος, απειλούμενος ότι θα του επιβληθούν ποινές εάν δεν καταθέσει, είτε καταθέτει, είτε τιμωρείται επειδή αρνείται να το πράξει.<sup>138</sup> Ομοίως, αναγνώρισε ότι συμβαίνει και επί διοικητικών διαδικασιών, όταν απειλείται με διοικητικές κυρώσεις ποινικού χαρακτήρα, όπως αυτές που επιβάλλει η Consob.<sup>139</sup> Ωστόσο, το ΔΕΕ διευκρίνισε – αυτοτελώς από τη νομολογία του ΕΔΔΑ – ότι το δικαίωμα σιωπής δεν μπορεί να δικαιολογήσει κάθε άρνηση συνεργασίας με τις αρμόδιες αρχές, όπως την άρνηση

---

<sup>135</sup> ΔΕΕ, C-481/19, Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2021 (τμήμα μείζονος σύνθεσης), *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*. Βλ. *Αναγνωστόπουλος Η.*, Το δικαίωμα σιωπής στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, σε *Nova Criminalia*, τεύχ. 12, Φεβρουάριος 2021, σσ. 1-2.

<sup>136</sup> ΔΕΕ, C-481/19, Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2021 (τμήμα μείζονος σύνθεσης), *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*, σκ. 38.

<sup>137</sup> Ομοίως, σκ. 40.

<sup>138</sup> Ομοίως, σκ. 39.

<sup>139</sup> Ομοίως, σκ. 42-43.

εμφάνισης σε ακρόαση οριζόμενη από τις αρχές αυτές ή παρελκυστικές μεθοδεύσεις με σκοπό την αναβολή της διεξαγωγής της ακρόασης.<sup>140</sup>

Συνεπώς, το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης τυγχάνουν εφαρμογής και σε διοικητικές υποθέσεις. Έτσι, ο καλούμενος σε εξηγήσεις ενώπιον της εθνικής Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς μπορεί να τα ασκήσει και λ.χ. να αρνηθεί να παράσχει στοιχεία στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας που μπορεί να καταλήξει σε επιβολή κύρωσης ποινικού χαρακτήρα σε βάρος του, χωρίς να του επιβληθεί κάποια κύρωση για την άρνησή του αυτή. Ειδικότερα, το Δικαστήριο συμπέρανε ότι το άρθρο 30(1)(β) του Κανονισμού MAR επιδέχεται ερμηνεία σύμφωνη με το άρθρο 48 ΧΘΔΕΕ, κατά την οποία δεν απαιτείται να επιβάλλεται σε φυσικό πρόσωπο κύρωση λόγω της άρνησής του να παράσχει στην αρμόδια αρχή απαντήσεις από τις οποίες ενδέχεται να προκύψει η ευθύνη του για παράβαση που τιμωρείται με διοικητικές κυρώσεις ποινικού χαρακτήρα ή η ποινική ευθύνη του.<sup>141</sup>

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η θέση της Επιτροπής ήταν διαφορετική από το σκεπτικό του ΔΕΕ. Συγκεκριμένα, είχε υποστηρίξει ότι επιτρέπεται «πιο ήπια» εφαρμογή του δικαιώματος σε τομείς όπως αυτός της καταστολής καταχρήσεων αγοράς, κατά τέτοιο τρόπο ώστε το δικαίωμα αυτό να έχει περιεχόμενο τόσο περιορισμένο, όσο αυτό που αναγνωρίζεται στα νομικά πρόσωπα από τη νομολογία του ΔΕΕ σχετικά με αντίθετες προς τον ανταγωνισμό ενέργειες.<sup>142</sup> Ωστόσο, μια τέτοια άποψη έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 48 ΧΘΔΕΕ και τη σύγκρουση αυτή απέφυγε ερμηνευτικά το ΔΕΕ εν προκειμένω. Ειδικά, δεν αρκέστηκε στη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 30(1)(β) του Κανονισμού, αλλά προέβη και σε συστηματική και ιστορική

---

<sup>140</sup> Ομοίως, σκ. 41.

<sup>141</sup> Ομοίως, σκ. 55.

<sup>142</sup> Ομοίως, σκ. 46-48. Βλ. και ΔΕΕ, C-481/19, Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Priit Pikamäe, *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*, 27.10.2020, σκ. 107-117; *Veenbrink M., The Freedom from Self-Incrimination—A Strasbourg-Proof Approach? Cases C-466/19 P Qualcomm and C-481/19 P DB v Consob*, σε JECLP, τόμ. 12, τεύχ. 10, Δεκέμβριος 2021, σσ. 750-752; *Τσόλιας Γρ., Δικαίωμα σιωπής στο πλαίσιο διοικητικών διαδικασιών που ενδέχεται να καταλήξουν στην επιβολή ποινικών κυρώσεων*, παρ. 11-12, 02.02.2021.



ερμηνεία, ουσιαστικά δεχόμενο το σκεπτικό του Γενικού Εισαγγελέα.<sup>143</sup> Συνεπώς, από την ανωτέρω ανάλυση και την ερμηνεία του ΔΕΕ προκύπτει ότι το Δικαστήριο αναγνώρισε εμμέσως πλην σαφώς ότι ο περιορισμός που θέτει η αιτιολογική σκέψη 11 της Οδηγίας 2016/343 κάμπτεται πλήρως.<sup>144</sup>

## 2. *QR*, Διάταξη της 24ης Σεπτεμβρίου 2019.

Το ΔΕΕ είχε επίσης την ευκαιρία να τοποθετηθεί επί του άρθρου 7(4) της Οδηγίας 2016/343 στην διάταξή του στην υπόθεση *QR*.<sup>145</sup> Η υπόθεση αφορούσε την εκ μέρους δικαστή έγκριση συμφωνίας περί εφαρμογής ποινής κατόπιν διαπραγμάτευσης, η οποία είχε συναφθεί μεταξύ του κατηγορουμένου *QR* για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση και του Βούλγαρου εισαγγελέα. Προϋπόθεση ήταν να συναινέσουν στη σύναψη της εν λόγω συμφωνίας τα λοιπά πρόσωπα που κατηγορούνται για συμμετοχή στην εν λόγω οργάνωση. Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι το άρθρο 7(4) επιφυλάσσει απλώς και μόνον στα κράτη-μέλη, στο πλαίσιο των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, τη δυνατότητα να επιτρέπουν στις δικαστικές αρχές τους, κάθε φορά που αυτές εκδίδουν απόφαση επιβάλλουσα κύρωση, να λαμβάνουν υπόψη τη συνεργασία εκ μέρους των κατηγορουμένων. Αντίθετα, ουδόλως τα υποχρεώνει να διασφαλίζουν την εκ μέρους των ανωτέρω αρχών συνεκτίμηση της συνεργασίας αυτής. Κατά συνέπεια, δεν παρέχεται κανένα δικαίωμα στον κατηγορούμενο να επιτύχει μειωμένη κύρωση σε περίπτωση συνεργασίας με τις δικαστικές αρχές, όπως μέσω συμφωνίας με τον εισαγγελέα με την οποία ο κατηγορούμενος ομολογεί την ενοχή του. Επιπλέον, δεν διευκρινίζονται οι λεπτομέρειες και οι όροι που διέπουν ενδεχόμενη δυνατότητα των δικαστικών αρχών να λαμβάνουν υπόψη, όταν εκδίδουν την απόφασή τους, την επίδειξη συνεργάσιμης

---

<sup>143</sup> ΔΕΕ, C-481/19, Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Priit Pikamäe, *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*, σκ. 68-84 (72); *Sakellaraki A.*, Halcyon Days for the Right to Silence: AG Pikamäe's Opinion in Case DB v. Consob, σε *European Papers*, τόμ. 5, τεύχ. 3, 2020, σσ. 1543-1554 (1548); *Τριχάκη Ευανθ.-Μαρ.*, Το δικαίωμα της σιωπής στο πλαίσιο της διοικητικής έρευνας μέσα από την νομολογία του ΔΕΕ, 04.07.2021, σελ. 6.

<sup>144</sup> Βλ. και CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Italian Report, 20.05.2022, σσ. 91-94.

<sup>145</sup> ΔΕΕ, C-467/19 PPU, Διάταξη της 24ης Σεπτεμβρίου 2019, *QR*.

συμπεριφοράς εκ μέρους των κατηγορουμένων, δεδομένου ότι οι λεπτομέρειες και οι όροι αυτοί εμπίπτουν αποκλειστικώς στο εθνικό δίκαιο.<sup>146</sup>

### **3. Ποινική διαδικασία κατά DELTA STROY 2003, Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα, 09.06.2022.**

Εντελώς πρόσφατα, στην αίτηση προδικαστικής απόφασης στην υπόθεση *Ποινική διαδικασία κατά DELTA STROY 2003* έχουν εκδοθεί οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα<sup>147</sup>. Η υπόθεση αφορά εθνική νομοθεσία προβλέπουσα δυνατότητα επιβολής διοικητικής κύρωσης ποινικού χαρακτήρα από δικαστήριο σε νομικό πρόσωπο βασισμένη σε διττό τεκμήριο, ήτοι τεκμήριο καταλογισμού σε νομικό πρόσωπο ποινικού αδικήματος που τεκμαίρεται ότι τελέστηκε από τον εκπρόσωπό του. Στις προτάσεις του, ο Γενικός Εισαγγελέας, που ο ίδιος είχε εκδώσει προτάσεις και στην υπόθεση *D.B. v. Consob*, υποστηρίζει ότι τα άρθρα 47-49 του ΧΘΔΕΕ δεν αντιτίθενται σε εθνική νομοθεσία με σκοπό την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής που προβλέπει το ανωτέρω τεκμήριο καταλογισμού σε νομικό πρόσωπο και, συναφώς, επιβολή χρηματικής ποινής, εκ του λόγου τούτου, στο νομικό πρόσωπο. Ωστόσο, ο Γενικός Εισαγγελέας διατυπώνει την επιφύλαξη του δικαιώματος του νομικού προσώπου να μπορεί να ανατρέψει το εν λόγω τεκμήριο στο πλαίσιο ένδικης προσφυγής κατά της απόφασης επιβολής κυρώσεων και την προϋπόθεση ότι οι συγκεκριμένοι όροι άσκησης της εν λόγω προσφυγής δεν θίγουν υπέρμετρα το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και τον σεβασμό των υπερασπιστικών δικαιωμάτων.<sup>148</sup>

Τέλος, έχει υποβληθεί αίτηση προδικαστικής απόφασης από γαλλικό δικαστήριο προς το ΔΕΕ<sup>149</sup> προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα εάν τα άρθρα 3 και 4 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και το άρθρο 7 της Οδηγίας 2016/343, σε συνδυασμό με το άρθρο 48

---

<sup>146</sup> Ομοίως, σκ. 34-35.

<sup>147</sup> ΔΕΕ, C-203/21, Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Priit Pikamäe, *Ποινική διαδικασία κατά DELTA STROY 2003*, 09.06.2022.

<sup>148</sup> Ομοίως, σκ. 34-40, 72.

<sup>149</sup> ΔΕΕ, C-660/19, Αίτηση προδικαστικής αποφάσεως την οποία υπέβαλε το tribunal correctionnel de Villefranche-sur-Saône (Γαλλία) στις 29 Οκτωβρίου 2021, *Procureur de la République κατά K.B., F.S.* (ΕΕ C 24 της 17.01.2022, σελ. 21).

ΧΘΔΕΕ, έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται στην επιβαλλόμενη στο εθνικό δικαστήριο απαγόρευση να εξετάζει αυτεπαγγέλτως την προσβολή των αμυντικών δικαιωμάτων, όπως αυτά διασφαλίζονται από τις προαναφερθείσες οδηγίες. Στην συγκεκριμένη υπόθεση, το εθνικό δικαστήριο δεν δύναται να εξετάζει αυτεπαγγέλτως, στο πλαίσιο ακύρωσης της διαδικασίας, την παράλειψη γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής κατά τον χρόνο της σύλληψης ή την καθυστερημένη γνωστοποίηση του δικαιώματος αυτού.

## II. Οι θέσεις του ΕΔΔΑ.

Αντίθετα από το ΔΕΕ, το ΕΔΔΑ είχε την ευκαιρία να επανεξετάσει την εφαρμογή των εδώ εξεταζόμενων δικαιωμάτων και να επιβεβαιώσει την μέχρι την έκδοση της Οδηγίας νομολογία του σε αρκετές υποθέσεις.<sup>150</sup> Παρακάτω εξετάζονται οι υποθέσεις *Kalnėnienė v. Belgium*, *Caruana v. Malta* και *El Khalloufi v. The Netherlands* (υπό 1), *De Lege v. The Netherlands* (υπό 2) και *Bajić v. North Macedonia* (υπό 3).

### 1. *Kalnėnienė v. Belgium* (31.01.2017), *Caruana v. Malta* (15.05.2018) και *El Khalloufi v. The Netherlands* (26.11.2019).

Αρχικά, το ΕΔΔΑ επανέλαβε την θέση που είχε λάβει στην απόφασή του στην υπόθεση *Saunders v. The United Kingdom* σχετικά με τον τρίτο περιορισμό που εξετάστηκε ανωτέρω<sup>151</sup>. Έτσι, επιβεβαίωσε την εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στην μη αυτοενοχοποίηση υλικού με ύπαρξη ανεξάρτητη από την βούληση του καταναγκασμένου, όπως μεταξύ άλλων, εγγράφων που αποκτήθηκαν κατόπιν εντάλματος, δειγμάτων αναπνοής, αίματος, ούρων, μαλλιών ή φωνής και σωματικού ιστού για τους σκοπούς της εξέτασης DNA, στις αποφάσεις του στις εξής υποθέσεις: α) *Kalnėnienė v. Belgium*<sup>152</sup>, με αντικείμενο ενοχοποιητικό υλικό που κατασχέθηκε από οικία χωρίς ένταλμα, β) *Caruana v. Malta*<sup>153</sup>, με αντικείμενο δείγμα σάλιου για τον σκοπό ταυτοποίησης δράστη ανθρωποκτονίας, και γ) *El Khalloufi v.*

---

<sup>150</sup> Βλ. ECtHR, Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb), 31.08.2022, σσ. 40-45.

<sup>151</sup> Υπό Α.ΙΙ.3..

<sup>152</sup> ΕΔΔΑ, *Kalnėnienė v. Belgium*, Απόφαση της 31.01.2017 (App no 40233/07), σκ. 52.

<sup>153</sup> ΕΔΔΑ, *Caruana v. Malta*, Απόφαση της 15.05.2018 (App no 41079/16), σκ. 36.

*The Netherlands* <sup>154</sup>, με αντικείμενο δείγμα αναπνοής για την ανίχνευση ύπαρξης αλκοόλ σε οδηγό αυτοκινήτου. Σε καμία δεν αναγνωρίστηκε παραβίαση του άρθρου 6 ΕΣΔΑ.

## **2. *De Lege v. The Netherlands* (04.10.2022).**

Από την άλλη πλευρά, στην πρόσφατη του απόφαση στην υπόθεση *De Lege v. The Netherlands* <sup>155</sup>, το ΕΔΔΑ είχε την ευκαιρία να τοποθετηθεί για την άσκηση εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού για τη λήψη εγγράφων που είχε στην κατοχή του το ελεγχόμενο πρόσωπο. Η υπόθεση αφορούσε φορολογικά πρόστιμα που επιβλήθηκαν στον αιτούντα μετά τη μη συμμόρφωσή του με τη νομική του υποχρέωση να παράσχει όλες τις σχετικές πληροφορίες για τους σκοπούς της επιβολής φόρου, συμπεριλαμβανομένων των εγγράφων που αφορούσαν τραπεζικό λογαριασμό που διατηρούσε στο εξωτερικό. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η χρήση των τραπεζικών καταστάσεων και των περιλήψεων χαρτοφυλακίου σχετικά με τον τραπεζικό λογαριασμό στο εξωτερικό, που είχαν αποκτηθεί με καταναγκασμό του αιτούντα με δικαστική διαταγή, δεν εμπίπτει στο πεδίο της προστασίας του δικαιώματος της μη αυτοενοχοποίησης, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αναγνωριστεί παραβίαση του δικαιώματος του σε δίκαιη δίκη. <sup>156</sup>

Στην απόφασή του αυτή, το ΕΔΔΑ, αφού επανέλαβε περιληπτικά όλη την έως σήμερα νομολογία του για το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης <sup>157</sup>, εστίασε στις περιπτώσεις καταναγκασμού για παράδοση εγγράφων σε υποθέσεις οικονομικού χαρακτήρα <sup>158</sup>, και επιβεβαίωσε τη μεθοδολογία του για τη διάγνωση τυχόν παραβίασης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη λόγω παραβίασης του επιμέρους δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης <sup>159</sup>. Ειδικότερα, το Δικαστήριο επισήμανε ότι για να υπάρχει ζήτημα τέτοιας παραβίασης πρέπει: α) να υπάρχει κάποια μορφή καταναγκασμού στο ελεγχόμενο πρόσωπο, το οποίο να υπόκειται σε ανοιχθείσα ή

---

<sup>154</sup> ΕΔΔΑ, *El Khalloufi v. The Netherlands*, Απόφαση της 26.11.2019 (App no 37164/17), σκ. 38-40.

<sup>155</sup> ΕΔΔΑ, *De Lege v. The Netherlands*, Απόφαση της 04.10.2022 (App no 58342/15).

<sup>156</sup> *Contra* η πρόταση του Γενικού Εισαγγελέα του Ολλανδικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου, που τελικά δεν έγινε δεκτή. Ομοίως, σκ. 29-31.

<sup>157</sup> Ομοίως, σκ. 60-68.

<sup>158</sup> Ομοίως, σκ. 69-73.

<sup>159</sup> Ομοίως, σκ. 74-78.

επικείμενη ποινική διαδικασία, ή β) αυτοενοχοποιητική πληροφορία που αποκτήθηκε συνεπεία καταναγκασμού εκτός ποινικής διαδικασίας να χρησιμοποιηθεί σε επαχθείσα ποινική διαδικασία.<sup>160</sup>

Σε αυτές τις περιπτώσεις, πρέπει, έπειτα, να διακριβωθεί αν η χρήση των αποδεικτικών μέσων που παρήχθησαν εμπίπτει στο πεδίο προστασίας του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, γεγονός που συνδέεται με τη βούληση του υπόπτου/κατηγορουμένου να ασκήσει το δικαίωμα σιωπής. Έτσι, η χρήση τους εμπίπτει σε αυτό το πεδίο προστασίας όταν ο καταναγκασμός στοχεύει να εξαναγκάσει τον ύποπτο/κατηγορούμενο να απαντήσει σε ερωτήσεις ή να προβεί σε προφορικές ή γραπτές δηλώσεις, αλλά όχι όταν αυτά έχουν ύπαρξη ανεξάρτητη από τη βούλησή του.<sup>161</sup> Ειδικά σε περιπτώσεις εγγράφων ως αποδεικτικών μέσων, τα οποία αποκτήθηκαν υπό την απειλή ποινών στο πλαίσιο υποθέσεων οικονομικού χαρακτήρα, αυτά δεν εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας όταν οι ελεγκτικές αρχές μπορούν να αποδείξουν: α) ότι γνώριζαν εκ των προτέρων την ύπαρξη συγκεκριμένων εγγράφων σχετικών με την έρευνά τους και, β) ότι αυτά δεν παρήχθησαν συνεπεία του καταναγκασμού με σκοπό τη χρήση τους σε ποινική διαδικασία. Αντίστοιχα, σε περιπτώσεις προφορικών ή γραπτών δηλώσεων, ο καταναγκαζόμενος παρέχει αυτοενοχοποιητικές πληροφορίες που οι αρχές δεν γνώριζαν μέχρι τότε.<sup>162</sup> Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση που ο καταναγκασμός εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, τότε πάντα το παραγόμενο αποδεικτικό μέσο θα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στη μη αυτοενοχοποίηση.<sup>163</sup>

Εν συνεχεία, όταν η χρήση τους εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος τότε πρέπει τελικά να εξεταστεί αν η διαδικασία έθιξε τον πυρήνα του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης ή ο τρόπος που επηρεάστηκε ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας συνολικά. Σε αυτό το στάδιο εξετάζονται οι εξής παράγοντες: α) η φύση και ο βαθμός αυστηρότητας του καταναγκασμού που χρησιμοποιήθηκε για να αποκτηθεί το αποδεικτικό μέσο, β) η ύπαρξη οιασδήποτε σχετικών δικονομικών προστατευτικών

---

<sup>160</sup> Ομοίως, σκ. 74.

<sup>161</sup> Ομοίως, σκ. 75.

<sup>162</sup> Ομοίως, σκ. 76.

<sup>163</sup> Ομοίως, σκ. 77.

εγγυήσεων και γ) η χρήση αυτών των αποδεικτικών μέσων εντός της ποινικής διαδικασίας.<sup>164</sup>

Παρά την κριτική που μπορεί να ασκηθεί<sup>165</sup>, με την απόφασή του αυτή το ΕΔΔΑ δεν άφησε περιθώριο δεύτερης ερμηνείας για την μη ένταξη στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης οικονομικών εγγράφων που γνωρίζουν οι διοικητικές αρχές και υποχρεώνουν τον ελεγχόμενο να τα παραδώσει, όπως εξετάστηκε ανωτέρω στον τρίτο περιορισμό<sup>166</sup>.

### **3. *Bajić v. North Macedonia* (10.06.2021).**

Τέλος, τη μεθοδολογία διάγνωσης παραβίασης του άρθρου 6 ΕΣΔΑ που διατύπωσε το ΕΔΔΑ στην απόφασή του στην υπόθεση *Ibrahim and Others v. The United Kingdom*, όπως εξετάστηκε ανωτέρω στον πέμπτο περιορισμό<sup>167</sup>, επανέλαβε και εφάρμοσε στην απόφασή του στην υπόθεση *Bajić v. North Macedonia*<sup>168</sup>. Σε αυτή, ο αιτών είχε καταδικαστεί βάσει, μεταξύ άλλων, έγγραφων αυτοενοχοποιητικών δηλώσεων σε στάδιο που εξεταζόταν ως μάρτυρας. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν διέγινωσε παραβίαση του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησής του.

#### **Δ. Η εφαρμογή των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην εθνική δικαιοταξία των κρατών-μελών υπό το καθεστώς της Οδηγίας 2016/343.**

Στις 31.03.2021 η Επιτροπή εξέδωσε Έκθεση<sup>169</sup> σχετικά με την εφαρμογή της Οδηγίας 2016/343 από τα κράτη-μέλη που αφορά, δυνάμει του άρθρου 12 αυτής. Επίσης, την ίδια μέρα εκδόθηκε και συναφής Αναφορά της ΕΥΘΔ με ανώνυμες συνεντεύξεις αστυνομικών, δικηγόρων και δικαστικών λειτουργών από 9 κράτη-μέλη.<sup>170</sup> Στην Έκθεση της Επιτροπής αναφέρεται ότι ορισμένα κράτη-μέλη θέσπισαν ειδικά

---

<sup>164</sup> Ομοίως, σκ. 78.

<sup>165</sup> Βλ. *Lighthart S., De Lege v. The Netherland: Clarifying the privilege against self-incrimination?*, 13.12.2022, σε <https://strasbourgobservers.com>.

<sup>166</sup> Υπό Α.ΙΙ.3..

<sup>167</sup> Υπό Α.ΙΙ.5..

<sup>168</sup> ΕΔΔΑ, *Bajić v. North Macedonia*, Απόφαση της 10.06.2021 (App no 2833/13), σκ. 64-75.

<sup>169</sup> Έκθεση της Επιτροπής, 31.03.2021, COM(2021) 144 final.

<sup>170</sup> Αυστρία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Γερμανία, Ιταλία, Κύπρος, Λιθουανία, Πολωνία και Πορτογαλία: Report of the EUAFR (FRA) on the Presumption of Innocence and Related Rights – Professional Perspectives, 31.03.2021.

μέτρα που μετέφεραν ρητά στο εθνικό τους δίκαιο τα δικαιώματα δυνάμει της Οδηγίας, ενώ άλλα δεν θέσπισαν <sup>171</sup>, θεωρώντας ότι υφιστάμενά τους μέτρα, σε συνδυασμό με την πρακτική και την νομολογία των δικαστηρίων τους, ικανοποιούσαν επαρκώς τις απαιτήσεις της Οδηγίας. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι στη δεύτερη περίπτωση κρατών-μελών οι εθνικές διατάξεις δεν είναι συχνά επαρκείς για την πλήρη συμμόρφωση με ορισμένες βασικές διατάξεις της Οδηγίας, ιδίως όταν το πεδίο εφαρμογής των εθνικών αυτών μέτρων είναι πιο περιορισμένο από τα προβλεπόμενα στο άρθρο 2 της Οδηγίας. <sup>172</sup> Στο πλαίσιο αυτό μάλιστα, διαπιστώθηκαν ελλείψεις σε πολλά κράτη-μέλη, ιδίως όσον αφορά το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης. <sup>173</sup> Οι ελλείψεις αυτές και τα ζητήματα που δημιουργούνται στο πεδίο εφαρμογής (υπό Ι) και στην εφαρμογή των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης και των περιορισμών τους (υπό ΙΙ) εξετάζονται παρακάτω.

### **I. Ζητήματα πρακτικής ομοιομορφίας στο πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.**

Σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής, ενώ σε δύο κράτη-μέλη δεν προβλέπεται ρητή εγγύηση του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης στο εθνικό δίκαιο ή στη νομολογία των ανώτατων δικαστηρίων, στην Γερμανία και την Πορτογαλία, για παράδειγμα, που επίσης το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης δεν κατοχυρώνεται ρητώς, αυτό θεωρείται άγραφη συνταγματική αρχή <sup>174</sup>. Μάλιστα, είναι αξιοπρόσεκτο ότι σε δύο κράτη-μέλη θεσπίστηκαν μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να εισάγουν δυσμενείς συνέπειες για την άσκηση αυτού του δικαιώματος ή να αναγκάζουν τους υπόπτους/κατηγορούμενους να επικαλούνται περιστάσεις αποκλεισμού της ποινικής

---

<sup>171</sup> Όπως η Πορτογαλία και το Βέλγιο.

<sup>172</sup> Όπως η Ισπανία. Βλ. CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Spanish Report, 22.06.2022, σελ. 62.

<sup>173</sup> Μάλιστα η Επιτροπή απέστειλε προειδοποιητικές επιστολές σε Εσθονία, Πολωνία και Φινλανδία για ελλιπή μεταφορά της Οδηγίας, ιδίως όσον αφορά τις δημόσιες αναφορές στην ενοχή —για παράδειγμα, όταν οι δημόσιες αρχές σε δημόσιες δηλώσεις τους αναφέρονται, πρόωρα ή εσφαλμένα, σε πρόσωπο ως ένοχο— και ως προς τη διαθεσιμότητα κατάλληλων μέτρων σε περίπτωση που συμβεί κάτι τέτοιο. Βλ. Ανακοινωθέν Τύπου Επιτροπής – Αποφάσεις για παραβάσεις, 18.02.2021, INF/21/441, σσ. 10-11.

<sup>174</sup> Βλ. Report of the EUAFR (FRA) on the Presumption of Innocence and Related Rights – Professional Perspectives, 31.03.2021, σελ. 73; Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Germany, 27.05.2020, σελ. 47; Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Portugal, 05.06.2020, σελ. 50.

τους ευθύνης! <sup>175</sup> Στην Κροατία, το έντυπο με τα δικαιώματα που παρέχεται στον ύποπτο/κατηγορούμενο δυνάμει του άρθρου 3 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ δεν περιλαμβάνει το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, αν και παρέχεται στην πράξη σε αυτόν μέσω της κατοχύρωσης του δικαιώματος σιωπής. Αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την αιτιολογική σκέψη 31 της Οδηγίας 2016/343. Μάλιστα, κατά παράβαση της Οδηγίας, το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης το στερείται ο κατηγορούμενος σε υποθέσεις ποινικής προστασίας ανήλικων θυμάτων, όπου επιτρέπεται η προσωρινή κατάσχεση σημειωμάτων του κατηγορουμένου με τον δικηγόρο του! <sup>176</sup>

Επίσης, στην Κροατία, κατά παράβαση της Οδηγίας, ο κατηγορούμενος στερείται ουσιαστικά του δικαιώματος σιωπής, όταν σε περιπτώσεις προσωρινής κράτησης επί τη βάση εύλογων υπονοιών ότι θα καταστρέψει αποδεικτικά στοιχεία ή θα επηρεάσει μάρτυρες απελευθερώνεται – πρακτικά μόνον – εφόσον ομολογήσει. <sup>177</sup> Από την άλλη πλευρά, στην Πολωνία, μολονότι το δικαίωμα σιωπής δεν κατοχυρώνεται ρητώς νομοθετικά, ο κατηγορούμενος δύναται να αρνηθεί να απαντήσει σε συγκεκριμένες ερωτήσεις ή γενικά να δώσει εξηγήσεις. <sup>178</sup>

Ωστόσο, αναφορικά με το υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, στην Πολωνία τα μέτρα μεταφοράς στο εθνικό της δίκαιο εφαρμόζονται μόνο σε κρατούμενους ή κατηγορουμένους. Αντίθετα, δεν καλύπτουν τους εν τοις πράγμασι υπόπτους, δηλαδή υπόπτους που δεν τους έχει γνωστοποιηθεί από τις αρμόδιες αρχές ότι έχουν περιέλθει σε καθεστώς υπόπτου. Ταυτόχρονα, το τεκμήριο αθωότητας του άρθρου 3 της Οδηγίας διασφαλίζεται για τους κατηγορουμένους και τους

---

<sup>175</sup> Το αποτέλεσμα αυτό συνδέεται και με τις εθνικές ρυθμίσεις για το βάρος απόδειξης. Βλ. Έκθεση της Επιτροπής, 31.03.2021, COM(2021) 144 final, σσ. 6-7.

<sup>176</sup> CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Croatian Report, 13.04.2021, σελ. 86.

<sup>177</sup> Ομοίως, σελ. 86.

<sup>178</sup> Βλ. Report of the EUAFR (FRA) on the Presumption of Innocence and Related Rights – Professional Perspectives, 31.03.2021, σελ. 73; Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Poland, 03.06.2020, σσ. 46-47; *Sakowicz A.*, The right to silence in the EU Directive 2016/343 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence from the perspective of polish criminal proceedings, σε RECL, τομ. 41, τεύχ. 2, 2020, σελ. 68.



κρατούμενους, αλλά όχι για τους υπόπτους που δεν κρατούνται.<sup>179</sup> Επίσης, σε ορισμένα κράτη-μέλη ζητήματα συμμόρφωσης προκύπτουν λόγω του πιο περιορισμένου χρονικού πεδίου εφαρμογής των εθνικών μέτρων με αντίκτυπο στο υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής και στον τρόπο που κινούνται οι διαδικασίες ή στο σημείο κατά το οποίο ένα πρόσωπο θεωρείται ύποπτο.<sup>180</sup>

## **II. Ζητήματα πρακτικής ομοιομορφίας στην εφαρμογή των δικαιωμάτων και ιδίως των περιορισμών αυτών.**

Όπως προκύπτει από την Αναφορά της ΕΥΘΔ τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης φαίνεται να είναι καλά ρυθμισμένα στις ποινικές διαδικασίες των κρατών-μελών που μελετήθηκαν. Ωστόσο, προβλήματα εντοπίζονται στο πρώιμο στάδιο των ποινικών διαδικασιών, όταν οι ύποπτοι/κατηγορούμενοι είτε δεν έχουν ακόμη ενημερωθεί σωστά για αυτά, είτε ενθαρρύνονται από τις διωκτικές αρχές να μιλήσουν ανεπίσημα σε αυτές, πριν από οποιαδήποτε επίσημη προκαταρκτική εξέταση/ανάκριση, ιδίως όταν δεν υπάρχει παρουσία δικηγόρου.<sup>181</sup> Συγκεκριμένα, εξετάζεται η εφαρμογή των περιορισμών των δικαιωμάτων όπως και ανωτέρω (υπό 1 έως 5).

### **1. Πρώτος περιορισμός: Ερωτήσεις ταυτοποίησης («*questions relating to the identification*»).**

Αν και η προβληματική των ερωτήσεων ταυτοποίησης δεν αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερης νομοθετικής διαπραγμάτευσης, είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ολλανδία το δικαίωμα σιωπής καλύπτει και αυτές. Εκεί οι ανακριτικές αρχές οφείλουν να ταυτοποιήσουν τον ύποπτο/κατηγορούμενο, πλην όμως σε περίπτωση άρνησης

---

<sup>179</sup> *Sakowicz A.*, The right to silence in the EU Directive 2016/343 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence from the perspective of polish criminal proceedings, σε RECL, τομ. 41, τεύχ. 2, 2020, σσ. 70-72.

<sup>180</sup> Έκθεση της Επιτροπής, 31.03.2021, COM(2021) 144 final, σσ. 3-4.

<sup>181</sup> Report of the EUAFR (FRA) on the Presumption of Innocence and Related Rights – Professional Perspectives, 31.03.2021, σσ. 13, 74-76.

αυτού να απαντήσει σε αυτές τις ερωτήσεις μπορεί να του επιβληθεί παράταση κράτησης έως 6 ώρες.<sup>182</sup>

## **2. Δεύτερος περιορισμός: Αδικήματα ήσσονος σημασίας («*minor offences*»).**

Για το άρθρο 7(6) της Οδηγίας η Έκθεση της Επιτροπής δεν κάνει αναφορά. Όπως, ωστόσο, προκύπτει από τη νομοθετική διαδικασία ο σκοπός της ρύθμισης ήταν να μην διαταραχθούν οι θεσμοθετημένες ποινικές διαδικασίες ορισμένων κρατών-μελών για τα αδικήματα ήσσονος σημασίας, όπου δεν παρατηρήθηκαν σπουδαίες παραβάσεις των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.<sup>183</sup> Βέβαια, σε κάποια κράτη-μέλη θεσπίζεται υψηλότερο επίπεδο προστασίας, όπως στην Πορτογαλία, όπου ακόμα και στις πολύ σύντομες ποινικές διαδικασίες που διεξάγονται γραπτώς πρέπει να ακουστεί ο κατηγορούμενος και, αν αντιλέξει, τότε αυτές δεν μπορούν να συνεχιστούν<sup>184</sup>, αλλά και στην Ρουμανία.<sup>185</sup>

## **3. Τρίτος περιορισμός: Άσκηση εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού.**

Σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής, όλα τα κράτη μέλη μετέφεραν στο εθνικό τους δίκαιο το άρθρο 7(3) της Οδηγίας. Σε σύγχρονο πρακτικό επίπεδο, ζήτημα εγείρεται με τα τυχόν αυτοενοχοποιητικά δεδομένα που περιέχονται σε ηλεκτρονικές συσκευές και το κατά πόσον οι ύποπτοι/κατηγορούμενοι είναι υποχρεωμένοι να παρέχουν κωδικούς πρόσβασης ή βιομετρικά δεδομένα (δακτυλικό αποτύπωμα ή απεικόνιση ίριδας/προσώπου) για κινητά τηλέφωνα, υπολογιστές και email, που καθιστούν δυνατή την πρόσβαση σε αυτά τα δεδομένα. Από την Αναφορά της ΕΥΘΔ

---

<sup>182</sup> *ter Vrugt P.*, A pragmatic attitude: The right to silence in the Netherlands, σε NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σελ. 392, υποσ. 24; *Pivaty A. et al.*, Strengthening the protection of the right to remain silent at the investigative stage: What role for the EU legislator?, σε NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σελ. 430.

<sup>183</sup> Αντί πολλών, βλ. σε Γαλλία και Γερμανία: CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – French Report, 02.11.2021, σελ. 83; CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – German Report, 22.06.2022, σελ. 66.

<sup>184</sup> CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Portuguese Report, 22.06.2022, σελ. 66.

<sup>185</sup> CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Romanian Report, 10.01.2022, σελ. 108.

προκύπτει ότι ενώ οι προσωπικοί κωδικοί γενικά αποτελούν αποτέλεσμα της βούλησης των υπόπτων/κατηγορουμένων, για αυτό και εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, είναι ανακτήσιμοι από τις ανακριτικές αρχές χωρίς τη συνεργασία τους. Έτσι, η αστυνομία χρησιμοποιεί συχνά έμμεσο εξαναγκασμό, όπως υποσχέσεις για συντομότερη διαδικασία ή ηπιότερη μεταχείριση, για να αποκτήσει ευκολότερα και γρηγορότερα πρόσβαση στις ηλεκτρονικές συσκευές.<sup>186</sup> Ωστόσο, στο Βέλγιο, παλαιότερα δεν υποχρεώνονταν οι ύποπτοι/κατηγορούμενοι να αποκαλύψουν στις δικωτικές αρχές τους προσωπικούς του κωδικούς πρόσβασης. Πλέον, με πρόσφατες αποφάσεις των ανώτατων βελγικών δικαστηρίων γίνεται αποδεκτό ότι μπορεί να υποχρεωθούν επί ποινή προστίμου ή φυλάκισης, με την αιτιολογία ότι οι κωδικοί αυτοί δεν εξαρτώνται από τη βούλησή τους!<sup>187</sup> Αντίθετα, για τα βιομετρικά δεδομένα υπερισχύει η αντιμετώπιση ότι δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, επειδή δεν εξαρτώνται από τη βούληση του υπόπτου/κατηγορουμένου.

Από την άλλη πλευρά, στην Πορτογαλία συνιστά παραβίαση του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης ο καταναγκασμός του διοικητικά ερευνώμενου σε φορολογικές παραβάσεις να προσκομίσει αυτοενοχοποιητικά έγγραφα, όταν παράλληλα διεξάγεται ποινική διαδικασία με το αυτό αντικείμενο. Αντίθετα, τέτοια δεν υφίσταται, αν τα έγγραφα αυτά χρησιμοποιηθούν σε μετέπειτα ανοιγείσα ποινική διαδικασία. Η διαφοροποίηση αυτή θα πρέπει να αναθεωρηθεί υπό το πρίσμα της πλέον πρόσφατης απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *De Lege v. The Netherlands*, που εξετάστηκε ανωτέρω.<sup>188</sup>

Επίσης, στην Πορτογαλία ένας ύποπτος/κατηγορούμενος μπορεί να υποχρεωθεί σε παροχή δείγματος γραφής, με πρόσφατη απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου να αναγνωρίζει ότι τυχόν άρνηση κατόπιν εισαγγελικής παραγγελίας

---

<sup>186</sup> Report of the EUAFR (FRA) on the Presumption of Innocence and Related Rights – Professional Perspectives, 31.03.2021, σσ. 78-79; Αντί πολλών, βλ. Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Austria, Μάιος 2020, σελ. 48; Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Italy, 26.06.2020, σσ. 49-50.

<sup>187</sup> Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Belgium, 05.06.2020, σσ. 41, 43; *Beazley A. et al.*, Silence with Caution: The Right to Silence in Police Investigations in Belgium, σε NJECL, τομ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 422-423.

<sup>188</sup> Υπό Γ.ΙΙ.3..

συνιστά το αδίκημα της απείθειας.<sup>189</sup> Αντίθετα, στην Γερμανία, ήδη πριν την ψήφιση της Οδηγίας, ο καταναγκασμός του υπόπτου/κατηγορουμένου σε δείγμα γραφής ή φωνής εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης και δεν επιτρέπεται.<sup>190</sup> Από αυτή την προφανώς αντίθετη πρακτική που επικρατεί στη νομολογία των κρατών-μελών φανερώνεται και η αδυναμία της Οδηγίας να εξασφαλίσει μια ομοιόμορφη πρακτική στην εφαρμογή των εδώ εξεταζόμενων δικαιωμάτων.<sup>191</sup>

Από την άλλη πλευρά, η προβληματική άσκηση ψυχολογικής πίεσης για την εξαγωγή ομολογίας σε σοβαρά εγκλήματα με εξαπάτηση από τις διωκτικές αρχές, ακόμη και μετά την απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Allan v. The United Kingdom*, εξακολουθεί να υφίσταται στην Ολλανδία με την τεχνική του «κ. Μεγάλου». Εκεί, συνήθως, κεκαλυμμένοι αστυνομικοί προσεταιρίζονται τον ύποπτο και σταδιακά τον καταπαίθουν να εμπλακεί σε μια πλασματική εγκληματική οργάνωση, εμπλέκοντας τον σε μια σειρά μικροαδικημάτων και αμείβοντάς τον γενναιόδωρα τον ύποπτο. Μόλις ενταχθεί ο ύποπτος εξετάζεται για προαγωγή στην οργάνωση ενώπιον του αρχηγού της, του «κ. Μεγάλου», όπου πιέζεται να ομολογήσει ένα σοβαρό έγκλημα που έχει ήδη διαπράξει.<sup>192</sup> Κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, η τεχνική αυτή καταστρατηγεί το δικαίωμα σιωπής και εμπίπτει πλήρως στη λογική που ακολούθησε το ΕΔΔΑ στην προμνημονευθείσα απόφασή του, με αποτέλεσμα να αποτελεί παράδειγμα κακής πρακτικής για την εφαρμογή της Οδηγίας.

#### **4. Τέταρτος περιορισμός: Δυσμενή συμπεράσματα από την σιωπή («Adverse inferences of silence»)**

Σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής, σε 14 κράτη-μέλη δεν υπάρχουν εθνικές διατάξεις που να απαγορεύουν ρητά τη συναγωγή αρνητικών συμπερασμάτων.

---

<sup>189</sup> Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Portugal, 05.06.2020, σσ. 57-58; CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Portuguese Report, 22.06.2022, σελ. 69.

<sup>190</sup> Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Germany, 27.05.2020, σελ. 47, υποσ. 33.

<sup>191</sup> Πρβλ. *Caterini M.*, The Presumption of Innocence in Europe: Developments in Substantive Criminal Law, σε BLR, τόμ. 8, τεύχ. 1, 2017, σσ. 117-119.

<sup>192</sup> *ter Vrugt P.*, A pragmatic attitude: The right to silence in the Netherlands, σε NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 399-400.

<sup>193</sup> Ωστόσο, ενώ σε ορισμένα από αυτά τα κράτη-μέλη δεν θεωρείται ότι η έλλειψη αυτή επηρεάζει τη συμμόρφωση, διότι είτε η συμμόρφωση συνάγεται από τις γενικές διατάξεις για το παραδεκτό των αποδείξεων, είτε προκύπτει από τη νομολογία ότι ο κανόνας αυτός ακολουθείται συνεχώς στην πράξη <sup>194</sup>, δεν συμβαίνει το ίδιο και στα υπόλοιπα <sup>195</sup>. Στην Πολωνία, παρά τη μεταφορά του άρθρου 7(5) στο εθνικό δίκαιο, η συμμόρφωση είναι μόνο μερική διότι, ενώ τα δικαστήρια επιδεικνύουν ευαισθησία στο θέμα της απαγόρευσης της συναγωγής αρνητικών συμπερασμάτων από τη σιωπή του κατηγορουμένου ή από την άρνηση να καταθέσει αυτοενοχοποιητικά στοιχεία, η προστασία αυτή δεν επεκτείνεται στους εν τοις πράγμασι ύποπτους.

Όπως προκύπτει από την Αναφορά της ΕΥΘΔ, οι ύποπτοι/κατηγορούμενοι συχνά προειδοποιούνται ότι η σιωπή δημιουργεί κακή εντύπωση και μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες, όπως προσωρινή κράτηση ή μια πιο αυστηρή ποινή, αφού μπορεί να φαίνεται λογικό για το δικαστήριο να υιοθετήσει την εκδοχή των διωκτικών αρχών για τα γεγονότα. Αντίθετα, πολλές φορές οι διωκτικές αρχές ενθαρρύνουν την ομολογία, υπό την υπόσχεση ότι αυτό θα βελτιώσει την θέση του υπόπτου/κατηγορουμένου και θα συντομεύσει τη διαδικασία. Ωστόσο, στην Βουλγαρία, η συντριπτική πλειοψηφία των κατηγορουμένων που έχει συμβουλευτεί δικηγόρο ασκεί το δικαίωμα σιωπής ενώπιον των διωκτικών αρχών, συνεπεία του χαμηλού βαθμού εμπιστοσύνης σε αυτές. <sup>196</sup>

Επίσης, το άρθρο 7(4) της Οδηγίας δεν έχει μεταφερθεί αυτούσιο στο εθνικό δίκαιο από τα κράτη-μέλη, χωρίς ωστόσο η δυνατότητα που θεσπίζει να αποκλείεται

---

<sup>193</sup> Έκθεση της Επιτροπής, 31.03.2021, COM(2021) 144 final, σελ. 8.

<sup>194</sup> Βλ. λ.χ. την εκτενή ανάλυση για την ισπανική νομολογία σε: CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Spanish Report, 22.06.2022, σσ. 67-70.

<sup>195</sup> Βλ. λ.χ. την ανάλυση για την ιταλική νομολογία σε: *Daly et al.*, Human Rights Protections in Drawing Inferences from Criminal Suspects' Silence, σε HRLR, τόμ. 21, τεύχ. 3, σσ. 706-707. Στην Ελλάδα παρέχεται υψηλότερη προστασία: Βλ. Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4596/2019, 31.01.2019, σελ. 6; Giannouloupoulos D., *Improperly Obtained Evidence in Anglo-American and Continental Law*, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2019, σσ. 133-137.

<sup>196</sup> Report of the EUAFR (FRA) on the Presumption of Innocence and Related Rights – Professional Perspectives, 31.03.2021, σσ. 76-78; Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Bulgaria, 29.05.2020, σελ. 55.

νομοθετικά.<sup>197</sup> Στην Γερμανία, η συνεργασία του κατηγορουμένου λαμβάνεται υπόψιν ευνοϊκά στην επιμέτρηση της ποινής, το ίδιο και η ομολογία,<sup>198</sup> ενώ κίνητρα για συνεργασία προβλέπονται και στην ιταλική νομοθεσία,<sup>199</sup> αλλά και περιορισμένα στην κροατική.<sup>200</sup>

## 5. Πέμπτος περιορισμός: Δικαστική εκτίμηση παράνομων αποδείξεων

Αναφορικά με την εφαρμογή του άρθρου 10(2) της Οδηγίας 2016/343, στην Έκθεση της Επιτροπής επισημαίνεται ότι εντοπίστηκαν ζητήματα συμμόρφωσης σε ορισμένα κράτη-μέλη λόγω του πιο περιορισμένου πεδίου εφαρμογής του εθνικού δικαίου,<sup>201</sup> του παραδεκτού των αποδεικτικών στοιχείων που συγκεντρώνονται παράνομως σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο ή της απουσίας διατάξεων που να εξασφαλίζουν αποτελεσματική προστασία κατά της χρήσης καταθέσεων που έγιναν ή αποδεικτικών στοιχείων που συγκεντρώθηκαν κατά παραβίαση των δικαιωμάτων σιωπής ή μη αυτοενοχοποίησης.<sup>202</sup>

Είναι χαρακτηριστικό, ότι ενώ στην Πολωνία οι αστυνομικοί καταγράφουν τις «αυθόρμητες» δηλώσεις των συλληφθέντων και αυτές αποτελούν νόμιμα αποδεικτικά στοιχεία που εξετάζονται από το δικαστήριο<sup>203</sup>, στην Πορτογαλία οι δηλώσεις ενώπιον της αστυνομίας μόνο υπό αυστηρές προϋποθέσεις γίνονται δεκτές στο δικαστήριο<sup>204</sup>.

Επίσης, παράδειγμα κακής πρακτικής διαθέτει η Κύπρος. Από την επιμέρους Αναφορά της ΕΥΘΔ προκύπτει ότι, έως ότου τυπικά η κυπριακή αστυνομία να διαθέτει αποδεικτικά στοιχεία που να συνδέουν τον μάρτυρα με την τέλεση συγκεκριμένης

---

<sup>197</sup> Ομοίως, σσ. 7-8.

<sup>198</sup> CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – German Report, 22.06.2022, σελ. 66.

<sup>199</sup> *Marchesi D./ Panzavolta M.*, Keep silence for yourself: The protection of the right to silence in the Italian criminal justice system, σε NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 384-386.

<sup>200</sup> CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Croatian Report, 13.04.2021, σελ. 88.

<sup>201</sup> Α.χ. δεν παρέχεται καμία εγγύηση όσον αφορά τους εν τοις πράγμασι υπόπτους.

<sup>202</sup> Έκθεση της Επιτροπής, 31.03.2021, COM(2021) 144 final, σελ. 11.

<sup>203</sup> Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Poland, 03.06.2020, σσ. 49-50;

<sup>204</sup> CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Portuguese Report, 22.06.2022, σελ. 65.

αξιοποίησης πράξης, τον ανακρίνει χωρίς γνωστοποίηση των δικαιωμάτων του και βασίζει το κατηγορητήριο σε αυτές τις αρχικές δηλώσεις. Μάλιστα, αυτές έπειτα στο δικαστήριο δύσκολα διακρίνονται από εκείνες που προέβη ως ύποπτος πλέον!<sup>205</sup> Στον αντίποδα, παράδειγμα καλής πρακτικής διαθέτει η Λιθουανία, όπου από την επιμέρους Αναφορά της ΕΥΘΔ προκύπτει ότι γενικά υπάρχει εμπιστοσύνη και καλή συνεργασία μεταξύ των παραγόντων της ποινικής διαδικασίας, παρά τις ορισμένες επιφυλάξεις.<sup>206</sup>

#### **Ε. Αξιολόγηση της πρακτικής των κρατών-μελών – Συμπεράσματα.**

Από τη συγκριτική επισκόπηση της πρακτικής των κρατών-μελών προκύπτει ότι, ενώ όλα αναγνωρίζουν το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, δεν το εφαρμόζουν ομοιόμορφα σε όλες τις πτυχές του. Αντίστοιχα, παρατηρείται καταστρατήγηση και του δικαιώματος σιωπής με τρόπο τέτοιο, ώστε να κατατείνει σε αυτοενοχοποίηση του σιωπούντος. Τα περισσότερα προβλήματα εντοπίζονται στην πρακτική των διωκτικών αρχών να παραπλανούν ή να εξαναγκάζουν σε παραίτηση από τα δικαιώματα αυτά τους υπόπτους/κατηγορούμενους, ακόμη και πριν τους αποδοθούν αυτές οι ιδιότητες, προκειμένου να διακριβώσουν την τυχόν τέλεση εγκλημάτων ή την συμμετοχή τους σε αυτά.

Στο σημείο αυτό κρίνεται επιτακτικό προς τα κράτη-μέλη να παρέχουν συστηματική καθοδήγηση και εκπαίδευση στο προσωπικό των διωκτικών τους αρχών, για να διασφαλίζεται ότι πάντοτε οι ύποπτοι/κατηγορούμενοι, αλλά και οι μάρτυρες, γνωρίζουν τα δικαιώματά τους, συμπεριλαμβανομένων των συνεπειών από την άσκησή τους αλλά και την τυχόν παραίτησή τους από αυτά. Δεδομένης και της αλληλεξάρτησης των εδώ εξεταζόμενων δικαιωμάτων με τις ρυθμίσεις στις δύο προηγούμενες Οδηγίες, αναφορικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο, κρίνεται σκόπιμη η έκδοση από την Επιτροπή ενός εγχειριδίου πρακτικής εφαρμογής των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων/κατηγορούμενων συνολικά, στα πρότυπα του αντίστοιχου για την

---

<sup>205</sup> Μάλιστα, ακόμη και πρόσφατα υπάρχει μαρτυρία για άσκηση βίας από νέους αστυνομικούς για εξαγωγή ομολογίας από νέους που παραβίασαν μέτρα κατά της πανδημίας: Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Cyprus, 06.06.2020, σελ. 92, 94, 110-112.

<sup>206</sup> Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Lithuania, 08.06.2020, σελ. 51.

εκτέλεση του ΕΕΣ. Με αυτό θα παρέχονται ταυτόχρονα τόσο διασαφηνίσεις των νομοθετικών ρυθμίσεων, όσο και παραδείγματα καλής πρακτικής, υπό το πρίσμα της επίκαιρης νομολογίας του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ.<sup>207</sup>

Εν κατακλείδι, προβαίνοντας σε μια συνολική αξιολόγηση της ενωσιακής δράσης για την προάσπιση τόσο του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, όσο και του δικαιώματος σιωπής, παρατηρείται η διστακτικότητα της ΕΕ να θεσπίσει λεπτομερείς και σαφείς διατάξεις που να υπερβαίνουν το επίπεδο προστασίας της ΕΣΔΑ. Αντίθετα, είναι πρόδηλη η σχεδόν ολοκληρωτική εξάρτησή της από την νομολογιακή ερμηνεία του ΕΔΔΑ για το περιεχόμενο και τους περιορισμούς των εδώ εξεταζόμενων δικαιωμάτων. Το γεγονός αυτό, όμως, επιδρά καθοριστικά στην ορθή και αποτελεσματική εφαρμογή των σχετικών διατάξεων της Οδηγίας 2016/343. Άλλωστε, σύμφωνα με την επιταγή ομοιογένειας ΕΣΔΑ και ΧΘΔΕΕ που προβλέπεται στο άρθρο 52(3) ΧΘΔΕΕ, το ενωσιακό δίκαιο δεν μπορεί να παρέχει λιγότερη προστασία, μπορεί όμως ευρύτερη. Συνεπώς, κρίνεται ωφέλιμη η εκ νέου ανάληψη δράσης από την ΕΕ προκειμένου να βελτιωθεί το υφιστάμενο πλαίσιο και να υπάρξει μεγαλύτερη ερμηνευτική αυτονομία που με τη σειρά της θα εξυπηρετεί την πρακτική εφαρμογή των εξεταζόμενων δικαιωμάτων από τα κράτη-μέλη.

---

<sup>207</sup> Ήδη κυκλοφορούν τέτοια σε επίπεδο εμπειρογνομόνων. Βλ. FAIR Trials, Practitioners' tools on EU law: Presumption of innocence and right to be present at trial Directive, Οκτώβριος 2020, σσ. 44-60; Application of EU instruments in criminal justice, CEELI Institute and the Association of Croatian Judges, Δεκέμβριος 2021, σσ. 21-26; *Pivaty A. et al.*, Strengthening the protection of the right to remain silent at the investigative stage: What role for the EU legislator?, σε NJECL, τομ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 447-448.



## Πίνακας Βιβλιογραφίας

### A. Βιβλία

1. **Μαγρίππη Αικ.**, Περιορισμοί στην προστασία του άρ. 6 ΕΣΔΑ στις ποινικές υποθέσεις, σε ΠοινΧρον, Μελέτες, Νο 14, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2016.
2. **Παπακυριάκου Θ.**, Η αρχή της μη αυτοενοχοποίησης στην ελληνική έννομη τάξη υπό το φως της νεότερης νομολογίας του ΕΔΔΑ, Εκδ. ΝομΒιβλ, Αθήνα, 2009.
3. **Τσόλκα Ο.**, Η αρχή «Nemo Tenetur Se Ipsum Prodere/Accusare» στην ποινική δίκη, σε ΠοινΧρον, Μελέτες, Νο 6, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2002.
4. **Balsamo A.**, The Content of Fundamental Rights, σε Kostoris R. (επιμ.), Handbook of European Criminal Procedure, Springer International Publishing, Switzerland, 2018, σσ. 99-172.
5. **Giannoulououlos D.**, Improperly Obtained Evidence in Anglo-American and Continental Law, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2019.
6. **Klimek L.**, Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law, Springer International Publishing, Switzerland, 2017.
7. **Wieczorek I.**, The Legitimacy of EU Criminal Law, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2020.
8. **Willems A.**, The Principle of Mutual Trust in EU Criminal Law, Hart Publishing, Oxford, Great Britain, 2021.

### B. Άρθρα

1. **Αναγνωστόπουλος Η.**, Το δικαίωμα σιωπής στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, σε Nova Criminalia, τεύχ. 12, Φεβρουάριος 2021, σσ. 1-2, διαθέσιμο σε: <https://hcba.gr/wp-content/uploads/2021/02/NC-12-2.pdf>.
2. **Κοκκινάκης Κρ.**, «Έχεις το δικαίωμα να μη μιλήσεις...», σε ΠοινΔικ, τεύχ. 5, 2018, σσ. 482-485.
3. **Πετρόπουλος Β.**, Η εφαρμογή της αρχής nemo tenetur κατά την διαδικασία επιβολής κύρωσης με χαρακτηριστικά ποινής, σε The Art of Crime, τεύχ. 11, Νοέμβριος 2021, σσ. 247-257, διαθέσιμο σε: <https://theartofcrime.gr/%ce%b7->

<https://www.ethemis.gr/uploads/2021-04-07-trichaki.pdf>

4. **Τριχάκη Ευανθ.-Μαρ.**, Το δικαίωμα της σιωπής στο πλαίσιο της διοικητικής έρευνας μέσα από την νομολογία του ΔΕΕ, 04.07.2021, διαθέσιμο σε: <https://www.ethemis.gr/uploads/2021-04-07-trichaki.pdf>.
5. **Τσόλιας Γρ.**, Δικαίωμα σιωπής στο πλαίσιο διοικητικών διαδικασιών που ενδέχεται να καταλήξουν στην επιβολή ποινικών κυρώσεων, 02.02.2021, διαθέσιμο σε <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/dikaioma-siopis-sto-plaisio-dioikitikon-diadikasion-poy-endehtai-na-katalixoun-stin>.
6. **Beazley A. et al.**, Silence with Caution: The Right to Silence in Police Investigations in Belgium, σε NJECL, τομ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 408-426, διαθέσιμο σε: <https://repository.uantwerpen.be/desktop/irua>.
7. **Giannoulououlos D.**, Fair Trial Rights in the UK Post Brexit: Out with the Charter and EU Law, in with the ECHR?, σε NJECL, τομ. 7, τεύχ. 4, 2016, σσ. 387-396, διαθέσιμο σε: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/203228441600700402>.
8. **Caianiello M.**, Right To Remain Silent and Not to Incriminate Oneself in the European Union System, 2020, διαθέσιμο σε: <https://ssrn.com/abstract=3743329>.
9. **Caterini M.**, The Presumption of Innocence in Europe: Developments in Substantive Criminal Law, σε BLR, τόμ. 8, τεύχ. 1, 2017, σσ. 100-140, διαθέσιμο σε: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=74986>.
10. **Celiksoy E.**, Ibrahim and Others v. UK: Watering down the Salduz principles?, σε NJECL, τομ. 9, τεύχ. 2, 2018, σσ. 229-246.
11. **Cras St./Erbeznik A.**, The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial: Genesis and Description of the New EU-Measure, σε Eucrium, τεύχ. 1, 2016, σσ. 25-36, διαθέσιμο σε:

<https://eucrim.eu/articles/directive-presumption-innocence-and-right-be-present-trial/>.

12. **Daly Y.**, Ireland: Curtailment of the right to silence through statutory adverse inferences, *σε* NJECL, τομ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 347-364, διαθέσιμο *σε*: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20322844211028308>.
13. **Daly Y. et al.**, When you say nothing at all: Invoking inferences from suspect silence in the police station, *σε* IJEP, τόμ. 26, τεύχ. 3, 2022 σσ. 249-270, διαθέσιμο *σε*: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/13657127221104649>.
14. **Della Tore J.**, Negotiated Criminal Justice and EU Directives on Procedural Rights, *σε* EJCCLCJ, τόμ. 27, τεύχ. 2, 2019, σσ. 155-189.
15. **Klimas T./Vaiciukaite J.**, The Law of Recitals in European Community Legislation, *σε* ILSA JICL, τόμ. 15, 2008, διαθέσιμο *σε*: <https://ssrn.com/abstract=1159604>.
16. **Lamberigts S.**, The Directive on the Presumption of Innocence: A Missed Opportunity for Legal Persons?, *σε* Eucrim, τεύχ. 1, 2016, σσ. 36-42, διαθέσιμο *σε*: <https://eucrim.eu/articles/directive-presumption-innocence/>.
17. **Lamberigts S.**, The Privilege against Self-Incrimination: A Chameleon of Criminal Procedure, *σε* NJECL, τομ. 7, τεύχ. 4, 2016, σσ. 418-438.
18. **Lighthart S.**, De Lege v. The Netherland: Clarifying the privilege against self-incrimination?, 13.12.2022, *σε* <https://strasbourgobservers.com>, διαθέσιμο *σε*: <https://strasbourgobservers.com/2022/12/13/de-lege-v-the-netherlands-clarifying-the-privilege-against-self-incrimination/>.
19. **Lonardo L.**, The Veiled Irreverence of the Italian Constitutional Court and the Contours of the Right to Silence for Natural Persons in Administrative Proceedings: Judgment of the Court (Grand Chamber) 2 February 2021, Case C-481/19, DB v Consob, *σε* ECLR, τόμ. 17, τεύχ. 4, 2021, σσ. 707-723, διαθέσιμο *σε*: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-constitutional-law-review/article/veiled-irreverence-of-the-italian-constitutional-court-and-the->

[contours-of-the-right-to-silence-for-natural-persons-in-administrative-proceedings/79FA7EFE92EB02DD62A8044B4C938337#article](https://www.researchgate.net/publication/328367854).

20. **Marchesi D./ Panzavolta M.**, Keep silence for yourself: The protection of the right to silence in the Italian criminal justice system, *σε* NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 365-388, διαθέσιμο *σε*: [https://kuleuven.limo.libis.be/discovery/search?query=any,contains,lirias3436902&tab=LIRIAS&search\\_scope=lirias\\_profile&vid=32KUL\\_KUL:Lirias&foolmefull=1](https://kuleuven.limo.libis.be/discovery/search?query=any,contains,lirias3436902&tab=LIRIAS&search_scope=lirias_profile&vid=32KUL_KUL:Lirias&foolmefull=1).
21. **Nagy A.**, The presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings in Directive (EU) 2016/343, *σε* EIS, τόμ. 12, τεύχ. 1, 2016, σσ. 5-9, διαθέσιμο *σε*: [https://www.researchgate.net/publication/328367854 THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AND OF THE RIGHT TO BE PRESENT AT TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN DIRECTIVE EU 2016343](https://www.researchgate.net/publication/328367854).
22. **Pivaty A.**, The Right to Custodial Legal Assistance in Europe: In Search for the Rationales, *σε* EJCCLCJ, τόμ. 26, τεύχ. 1, 2018, σσ. 62-98.
23. **Pivaty A. et al.**, Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU, *σε* NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 328-346, διαθέσιμο *σε*: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20322844211028304>.
24. **Pivaty A. et al.**, Strengthening the protection of the right to remain silent at the investigative stage: What role for the EU legislator?, *σε* NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 427-448, διαθέσιμο *σε*: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/20322844211028319?icid=int.sj-full-text.similar-articles.2>.
25. **Villamarin Lopez M.-L.**, The presumption of innocence in Directive 2016/343/EU of March 2016, *σε* ERA Forum, τεύχ. 18, 2017, σσ. 335-353.

26. *Daly et al.*, Human Rights Protections in Drawing Inferences from Criminal Suspects' Silence, σε HRLR, τόμ. 21, τεύχ. 3, σσ. 696-723, διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/hrlr/article/21/3/696/6206835?login=false>.
27. *Sakellaraki A.*, Halcyon Days for the Right to Silence: AG Pikamäe's Opinion in Case DB v. Consob, σε European Papers, τόμ. 5, τεύχ. 3, 2020, σσ. 1543-1554, διαθέσιμο σε: [https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf\\_version/EP\\_EF\\_2020\\_I\\_048\\_Annasakellaraki\\_00436.pdf](https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_EF_2020_I_048_Annasakellaraki_00436.pdf).
28. *Sakowicz A.*, The right to silence in the EU Directive 2016/343 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence from the perspective of polish criminal proceedings, σε RECL, τόμ. 41, τεύχ. 2, 2020, σσ. 55-80, διαθέσιμο σε: [https://www.researchgate.net/publication/343586467\\_The\\_Right\\_to\\_Silence\\_in\\_the\\_EU\\_Directive\\_2016343\\_on\\_the\\_Strengthening\\_of\\_Certain\\_Aspects\\_of\\_the\\_Presumption\\_of\\_Innocence\\_from\\_the\\_Perspective\\_of\\_Polish\\_Criminal\\_Proceedings](https://www.researchgate.net/publication/343586467_The_Right_to_Silence_in_the_EU_Directive_2016343_on_the_Strengthening_of_Certain_Aspects_of_the_Presumption_of_Innocence_from_the_Perspective_of_Polish_Criminal_Proceedings).
29. *ter Vrugt P.*, A pragmatic attitude: The right to silence in the Netherlands, σε NJECL, τόμ. 12, τεύχ. 3, 2021, σσ. 389-407, διαθέσιμο σε: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20322844211028312>.
30. *Veenbrink M.*, The Freedom from Self-Incrimination—A Strasbourg-Proof Approach? Cases C-466/19 P Qualcomm and C-481/19 P DB v Consob, σε JECLP, τόμ. 12, τεύχ. 10, Δεκέμβριος 2021, σσ. 750-752, διαθέσιμο σε: <https://academic.oup.com/jeclap/article/12/10/750/6295375?login=false>.

## Πίνακας Νομοθεσίας

### A. Διεθνής Νομοθεσία

1. **Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου**, 13.08.1948, G.A. Res. 217A (III), U.N. Doc A/810, σελ. 71 επ., διαθέσιμη σε: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F217\(III\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F217(III)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False).

2. **Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα**, 19.12.1966, G.A. Res 2200A (XXI), U.N.T.S., τόμ. 999, 1976, σελ. 171 επ., διαθέσιμο σε: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>.

## **B. Ενωσιακή Νομοθεσία**

1. **Κανονισμός (ΕΕ, Ευρατόμ) αριθ. 883/2013** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Σεπτεμβρίου 2013, σχετικά με τις έρευνες που πραγματοποιούνται από την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1073/1999 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και του κανονισμού (Ευρατόμ) αριθ. 1074/1999 του Συμβουλίου (ΕΕ L 248 της 18.09.2013, σελ. 1), διαθέσιμος σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0883>.
2. **Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 596/2014** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, για την κατάχρηση της αγοράς (κανονισμός για την κατάχρηση της αγοράς) και την κατάργηση της οδηγίας 2003/6/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και των οδηγιών της Επιτροπής 2003/124/ΕΚ, 2003/125/ΕΚ και 2004/72/ΕΚ (ΕΕ L 173 της 12.6.2014, σελ. 1), διαθέσιμος σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32014R0596>.
3. **Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939** του Συμβουλίου, της 12ης Οκτωβρίου 2017, σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας (ΕΕ L 283 της 31.10.2017, σελ. 1), διαθέσιμος σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32017R1939>.
4. **Εκτελεστικός Κανονισμός (ΕΕ) 2018/292** της Επιτροπής της 26ης Φεβρουαρίου 2018 για τον καθορισμό εκτελεστικών τεχνικών προτύπων όσον αφορά τις διαδικασίες και τα έντυπα για την ανταλλαγή πληροφοριών και τη συνδρομή μεταξύ αρμόδιων αρχών σύμφωνα με τον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 596/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την κατάχρηση της αγοράς (ΕΕ L 55 της 27.2.2018, σελ. 34), διαθέσιμος σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

[content/EL/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L\\_.2018.055.01.0034.01.ELL&toc=OJ%3AL%3A2018%3A055%3ATOC](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.055.01.0034.01.ELL&toc=OJ%3AL%3A2018%3A055%3ATOC).

5. **Οδηγία (ΕΕ) 2016/343** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (ΕΕ L 65 της 11.03.2016, σελ. 1), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0343>.
6. **Οδηγία 2012/13/ΕΕ** σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (ΕΕ L 142 της 01.06.2012, σελ. 1), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/ALL/?uri=CELEX%3A32012L0013>.
7. **Οδηγία 2013/48/ΕΕ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (ΕΕ L 294 της 06.11.2013, σελ. 1), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0048>.
8. **Οδηγία 2014/57/ΕΕ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, περί ποινικών κυρώσεων για την κατάχρηση αγοράς (οδηγία για την κατάχρηση αγοράς) (ΕΕ 2014, L 173, σελ. 179), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0057>.
9. **Πρόταση ΟΔΗΓΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ** Για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=COM%3A2013%3A0821%3AFIN>. [Παρατίθεται ως: *Πρόταση της Επιτροπής, 27.11.2013, COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD)*]

10. **Πρόταση** ΟΔΗΓΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων για την παραβίαση των περιοριστικών μέτρων της Ένωσης, 02.12.2022, COM(2022) 684 final 2022/0398 (COD), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?qid=1671317802630&uri=CELEX%3A52022PC0684>.  
[Παρατίθεται ως: *Πρόταση της Επιτροπής, 02.12.2022, COM(2022) 684 final 2022/0398 (COD)*]
11. **Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (EE C 326 της 26.10.2012, σελ. 391), διαθέσιμος σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.
12. **Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων** (EE C 303 της 14.12.2007, σελ. 17), διαθέσιμες σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32007X1214%2801%29&qid=1669974637966>.

## Πίνακας Νομολογίας

### A. ΕΛΛΑ

1. *Allan v. The United Kingdom*, Απόφαση της 05.11.2002 (App no 48539/99), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60713%22%5D%7D>.
2. *Allen v. The United Kingdom*, Απόφαση της 10.09.2002 (App no 76574/01), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-22690%22%5D%7D>.
3. *Aleksandr Zaichenko v. Russia*, Απόφαση της 18.02.2010 (App no 39660/02), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-97346%22%5D%7D>.
4. *Bajić v. North Macedonia*, Απόφαση της 10.06.2021 (App no 2833/13), διαθέσιμη σε:



[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%222833/13%22\],%22sort%22:\[%22EMPTY%22\],%22itemid%22:\[%22001-210320%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%222833/13%22],%22sort%22:[%22EMPTY%22],%22itemid%22:[%22001-210320%22]}).

5. **Brusco v. France**, Απόφαση της 14.10.2010 (App no 1466/07), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-100969%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-100969%22]}).
6. **Bykov v. Russia**, Απόφαση της 10.03.2009 (App no 4378/02), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-91704%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-91704%22]}).
7. **Caruana v. Malta**, Απόφαση της 15.05.2018 (App no 41079/16), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-183511%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183511%22]}).
8. **El Khalloufi v. The Netherlands**, Απόφαση της 26.11.2019 (App no 37164/17), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-200009%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-200009%22]}).
9. **Chambaz v. Switzerland**, Απόφαση της 05.04.2012 (App no 11663/04), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22905683%22\],%22itemid%22:\[%22001-110240%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22905683%22],%22itemid%22:[%22001-110240%22]}).
10. **Chap Ltd v. Armenia**, Απόφαση της 04.05.2017 (App no 15485/09), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-173366%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-173366%22]}).
11. **Choudhary v. The United Kingdom**, Απόφαση της 04.05.1999 (App no 40084/98), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-4569%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-4569%22]}).
12. **Condron v. The United Kingdom**, Απόφαση της 02.05.2000 (App no 35718/97), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58798%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58798%22]}).
13. **De Lege v. The Netherlands**, Απόφαση της 04.10.2022 (App no 58342/15), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-219556%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-219556%22]}).

14. ***Eklund v. Finland***, Απόφαση της 08.12.2015 (App no 56936/13), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-160064%22%5D%7D>.
15. ***Elomaa v. Finland***, Απόφαση της 16.03.2010 (App no 37670/04), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-98099%22%5D%7D>.
16. ***Funke v. France***, Απόφαση της 25.02.1993 (App no 10828/84), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57809%22%5D%7D>.
17. ***Garycki v. Poland***, Απόφαση της 06.02.2007 (App no 14348/02), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-79352%22%5D%7D>.
18. ***H. and J. v. The Netherlands***, Απόφαση της 13.11.2014 (App nos 978/09 and 992/09), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-148721%22%5D%7D>.
19. ***Heaney and McGuinness v. Ireland***, Απόφαση της 21.12.2000 (App no 34720/97), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59097%22%5D%7D>.
20. ***Ibrahim and Others v. The United Kingdom***, Απόφαση της 13.09.2016 (Apps nos 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-166680%22%5D%7D>.
21. ***Jalloh v. Germany***, Απόφαση της 11.07.2006 (App no 54810/00), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22:%5B%22Jalloh%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-76307%22%5D%7D>.
22. ***J.B. v. Switzerland***, Απόφαση της 03.05.2001 (App no 31827/96), διαθέσιμη σε: <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2001/324.html>.
23. ***John Murray v. The United Kingdom***, Απόφαση της 08.02.1996 (App no 18731/91), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57980%22%5D%7D>.
24. ***Kalnėnienė v. Belgium***, Απόφαση της 31.01.2017 (App no 40233/07), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-170850%22%5D%7D>.

25. *Khan v. The United Kingdom*, Απόφαση της 12.05.2000 (App no 35394/97), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58841%22%5D%7D>.
26. *King v. the United Kingdom*, Απόφαση της 08.04.2003 (App no 13881/02), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-23167%22%5D%7D>.
27. *Lückhof and Spanner v. Austria*, Απόφαση της 10.01.2008 (App nos 58452/00 and 61920/00), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-84317%22%5D%7D>.
28. *Marttinen v. Finland*, Απόφαση της 21.04.2009 (App no 19235/03), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92233%22%5D%7D>.
29. *O' Halloran and Francis v. The United Kingdom*, Απόφαση της 29.06.2007 (App nos 15809/02 and 25624/02), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-81359%22%5D%7D>.
30. *P.G. και J.H. v. The United Kingdom*, Απόφαση της 25.01.2001 (App no 44787/98), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59665%22%5D%7D>.
31. *Reyntjens v. Belgium*, Απόφαση της 09.09.1992 (App no 16810/90), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-85469%22%5D%7D>.
32. *Salabiaku v. France*, Απόφαση της 07.10.1988 (App no 10519/83), διαθέσιμη σε: [https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/case-law-doc/drugcrimetype/irb/salabiaku\\_v\\_france\\_html/SALABIAKU\\_v\\_FRANCE.pdf](https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/case-law-doc/drugcrimetype/irb/salabiaku_v_france_html/SALABIAKU_v_FRANCE.pdf).
33. *Saunders v. The United Kingdom*, Απόφαση της 17.12.1996, (App no 19187/91), διαθέσιμη σε: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58009%22%5D%7D>.
34. *Simeonovi v. Bulgaria*, Απόφαση της 12.05.2017 (App no 21980/04), διαθέσιμη σε:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-172963%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-172963%22]}).

35. *Sršen v. Croatia*, Απόφαση της 22.01.2019 (App no 30305/13), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-191127%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-191127%22]}).
36. *Telfner v. Austria*, Απόφαση της 20.03.2001 (App no 33501/96), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-59347%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59347%22]}).
37. *Van Weerelt v. The Netherlands*, Απόφαση της 16.06.2015 (App no 784/14), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Van%20Weerelt/The%20Netherlands%22\],%22sort%22:\[%22EMPTY%22\],%22itemid%22:\[%22001-156022%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Van%20Weerelt/The%20Netherlands%22],%22sort%22:[%22EMPTY%22],%22itemid%22:[%22001-156022%22]}).
38. *Vasileva v. Denmark*, Απόφαση της 25.09.2003 (App no 52792/99), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61309%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61309%22]}).
39. *Wanner v. Germany*, Απόφαση της 23.10.2018 (App no 26892/12), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-187958%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-187958%22]}).
40. *Weh v. Austria*, Απόφαση της 08.04.2004 (App no 38544/97), διαθέσιμη σε: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61701%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61701%22]}).

## B. ΔΕΕ

1. **C-301/04 P**, Απόφαση της 29.06.2006, *Επιτροπή κατά SGL Carbon*, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:62004CJ0301>.
2. **C-467/19 PPU**, Διάταξη της 24ης Σεπτεμβρίου 2019, *QR*, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CO0467>.
3. **C-481/19**, Απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2021 (τμήμα μείζονος σύνθεσης), *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A62019CJ0481>.

4. **C-481/19, Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Priit Pikamäe, DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)**, 27.10.2020, διαθέσιμες σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A62019CC0481>.
5. **C-203/21, Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Priit Pikamäe, Ποινική διαδικασία κατά DELTA STROY 2003**, 09.06.2022, διαθέσιμες σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62021CC0203&qid=1671317802630>.
6. **C-660/19, Αίτηση προδικαστικής αποφάσεως την οποία υπέβαλε το tribunal correctionnel de Villefranche-sur-Saône (Γαλλία) στις 29 Οκτωβρίου 2021, Procureur de la République κατά K.B., F.S.** (EE C 24 της 17.01.2022, σελ. 21), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A62021CN0660>.

## **Διάφορα Κείμενα**

### **A. Ενωσιακά Έγγραφα**

1. **Ψήφισμα του Συμβουλίου της 30ής Νοεμβρίου 2009** για έναν οδικό χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες (EE C 295 της 04.12.2009, σελ. 1.), διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009G1204\(01\)&from=ES#d1e32-3-1](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009G1204(01)&from=ES#d1e32-3-1).
2. **«Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης — Μια ανοικτή και ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες»** (EE C 115 της 04.05.2010, σελ. 1.), διαθέσιμο σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A52010XG0504%2801%29>.
3. **ΕΚΘΕΣΗ** σχετικά με την πρόταση οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (COM(2013)0821 - C7-0427/2013 - 2013/0407(COD)), Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015, ΕΠΕΔΕΥ, Εισηγήτρια: Nathalie Griesbeck, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52015XG0133%2801%29>.

[content/EL/TXT/?uri=EP%3AP8\\_A%282015%290133](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=EP%3AP8_A%282015%290133). [Παρατίθεται ως: *Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έγγραφο P8\_A(2015)0133, 20.04.2015*]

4. **ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ** σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, 31.03.2021, COM(2021) 144 final, διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52021DC0144>. [Παρατίθεται ως: *Έκθεση της Επιτροπής, 31.03.2021, COM(2021) 144 final*]
5. Έγγραφο Συμβουλίου 12531/09, 31.07.2009, διαθέσιμο σε: <https://www.ecba.org/extdocserv/projects/ps/RevRoadmap310709.pdf>.
6. Έγγραφο Συμβουλίου 13538/14, 30.09.2014, διαθέσιμο σε: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13538-2014-INIT/en/pdf>.
7. Έγγραφο Συμβουλίου 16531/14, 04.12.2014, διαθέσιμο σε: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16531-2014-INIT/en/pdf>.
8. Έγγραφο Συμβουλίου 10131/15, 23.06.2015, διαθέσιμο σε: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10131-2015-INIT/en/pdf>.
9. Έγγραφο Συμβουλίου 11112/15, 29.07.2015, διαθέσιμο σε: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11112-2015-INIT/en/pdf>.
10. Έγγραφο Συμβουλίου 5561/16 ADD 1, 01.02.2016, διαθέσιμο σε: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST\\_5561\\_2016\\_ADD\\_1&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_5561_2016_ADD_1&from=EN).
11. Γνωμοδότηση της ΕΟΚΕ με θέμα «Πρόταση οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας» COM(2013) 821 final — 2013/0407 (COD), (C 226 της 16.07.2014, σελ. 63), διαθέσιμη σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52014AE0347>.

12. **Commission Staff Working Document Impact Assessment Accompanying the document Proposal for measures on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings**, 27.11.2013, SWD(2013) 478 final, διαθέσιμο σε: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2013:0478:FIN:EN:PDF>.  
[Παρατίθεται ως: *Commission Document Impact Assessment, 27.11.2013, SWD(2013) 478 final*]
13. **Ανακοινωθέν Τύπου Επιτροπής – Αποφάσεις για παραβάσεις**, 18.02.2021, INF/21/441, διαθέσιμο σε: [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/EL/INF\\_21\\_441](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/EL/INF_21_441).
14. **Report of the EUAFR (FRA) on the Presumption of Innocence and Related Rights – Professional Perspectives**, 31.03.2021, διαθέσιμο σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2021-presumption-of-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-presumption-of-innocence_en.pdf).
15. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Bulgaria**, 29.05.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/bulgaria-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/bulgaria-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).
16. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Germany**, 27.05.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/germany-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/germany-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).
17. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Portugal**, 05.06.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/portugal-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/portugal-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).
18. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings – Poland**, 03.06.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/poland-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/poland-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).

19. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings** – **Austria**, Μάιος 2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/austria-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/austria-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).
20. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings** – **Belgium**, 05.06.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/belgium-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/belgium-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).
21. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings** – **Cyprus**, 06.06.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/cyprus-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/cyprus-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).
22. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings** – **Italy**, 26.06.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/italy-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/italy-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).
23. **Country research - Presumption of Innocence: procedural rights in criminal proceedings** – **Lithuania**, 08.06.2020, διαθέσιμη σε: [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/lithuania-2021-country-research-presumption-innocence\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/lithuania-2021-country-research-presumption-innocence_en.pdf).

## **Β. Λοιπά Έγγραφα**

1. **ECtHR, Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb)**, 31.08.2022, διαθέσιμο σε: [https://www.echr.coe.int/documents/guide\\_art\\_6\\_criminal\\_eng.pdf](https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_6_criminal_eng.pdf).
2. **ECBA Response to the Commission’s Proposal for a Directive on Certain Aspects of the Presumption of Innocence and of the Right to be Present at Trial**, 06.11.2014, διαθέσιμη σε: [https://www.ecba.org/extdocserv/20141106\\_ECBA\\_PresumptionOfInnocence.pdf](https://www.ecba.org/extdocserv/20141106_ECBA_PresumptionOfInnocence.pdf).



3. **FAIR Trials LEAP, Joint position paper on the proposed directive on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings**, Νοέμβριος 2014, διαθέσιμη σε: <https://www.fairtrials.org/app/uploads/2022/01/Presumption-of-Innocence-Position-Paper.pdf>.
4. **FAIR Trials, Practitioners' tools on EU law: Presumption of innocence and right to be present at trial Directive**, Οκτώβριος 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.fairtrials.org/app/uploads/2021/12/FT-Toolkit-on-Presumption-of-Innocence-Directive.pdf>.
5. **Application of EU instruments in criminal justice**, CEELI Institute and the Association of Croatian Judges, Δεκέμβριος 2021, διαθέσιμο σε: [http://ceeliinstitute.org/wp-content/uploads/2021/12/Application\\_EU\\_Instr\\_2021\\_CRIMINAL\\_EN\\_03.pdf](http://ceeliinstitute.org/wp-content/uploads/2021/12/Application_EU_Instr_2021_CRIMINAL_EN_03.pdf).
6. **CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Portuguese Report**, 22.06.2022, διαθέσιμο σε: <https://site.unibo.it/cross-justice/en/project-results/publications>.
7. **CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – German Report**, 22.06.2022, διαθέσιμο σε: <https://site.unibo.it/cross-justice/en/project-results/publications>.
8. **CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – French Report**, 02.11.2021, διαθέσιμο σε: <https://site.unibo.it/cross-justice/en/project-results/publications>.
9. **CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Spanish Report**, 22.06.2022, διαθέσιμο σε: <https://site.unibo.it/cross-justice/en/project-results/publications>.
10. **CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Italian Report**,

20.05.2022, διαθέσιμο σε: <https://site.unibo.it/cross-justice/en/project-results/publications>.

11. **CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Croatian Report,**

13.04.2021, διαθέσιμο σε: <https://site.unibo.it/cross-justice/en/project-results/publications>.

12. **CrossJustice: Knowledge, Advisory and Capacity Building. Information tool for Criminal Procedural Rights in Judicial Cooperation – Romanian Report,**

10.01.2022, διαθέσιμο σε: <https://site.unibo.it/cross-justice/en/project-results/publications>.

13. **Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4596/2019,** 31.01.2019, διαθέσιμη σε: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/k-diataxis-eis-synolo.pdf>.

*Ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης όλων των υπερσυνδέσμων που προσαρτώνται στην παρούσα εργασία: 12.01.2023*